

ШКОЛА АВТОРІВ

Путівник

ЯК НАПИСАТИ ПІДРУЧНИК НУШ

МІНІСТЕРСТВО
ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

LEARN

Матеріали підготовлено в рамках реалізації ініціативи Міністерства освіти і науки України спільно з Українським інститутом розвитку освіти «Школа авторів» за підтримки програми Світового банку LEARN «Підвищення доступності та стійкості освіти в умовах кризи в Україні».

Як написати підручник НУШ : путівник для авторів навчальної літератури / кол. авт. : Ю. Романенко, К. Молодик, Л. Лисогор, І. Клименко, М. Альохін, М. Кафтан, О. Мірошникова, Н. Бабич, Т. Засекіна, А. Ворожбит, О. Івасюк, М. Васишин, О. Борисенко, Н. Зелінська, Г. Листвак, Ю. Стемпіцька ; за ред. Ю. Романенко ; Український інститут розвитку освіти. Київ, 2026. 102 с.

Путівник «Як написати підручник НУШ» – це практичний навігатор для авторів, який розкриває технологію перетворення освітніх стандартів на якісний навчальний продукт. Посібник пропонує покроковий алгоритм реалізації в підручнику концептуальних засад освітніх галузей з опертям на провідний міжнародний досвід підручникотворення.

У виданні детально розглянуто методику розроблення структури підручника, розкрито секрети створення цікавого контенту («методична кухня») та інтеграцію в навчальному виданні дієвих інструментів оцінювання. Особливу увагу приділено питанням академічної доброчесності, впровадженню універсального дизайну для забезпечення доступності навчання та розмежуванню форматів підручника й посібника.

Окрім роботи над текстом, автори знайдуть поради щодо створення цифрового додатка, візуального оформлення ідей та методику саморецензування, що дасть фахово оцінити власну роботу ще на етапі рукопису.

Путівник стане незамінним інструментом для тих, хто прагне створити сучасний підручник, де дизайн і зміст працюють на єдиний сенс.

Шановний авторе, шановна авторко!

Адже так? Вас зацікавив Путівник, бо Ви вирішили спробувати себе в цій ролі? Припускаю, що дехто й не вперше – але ж це однаково щоразу неабиякий виклик!

Вагається? Та й не дивно: вперше чи не вперше, але від творчого задуму (хоч би яким зрілим він був) до Вашої книжки на шкільній парті – довгий шлях, сповнений сумнівів, суперечок зі співавторами, видавцем (ви вже знайшли одне одного?), редакторами, художниками, верстальниками, а згодом і рецензентами... відтак учителями, що зголосяться Ваш рукопис апробувати. Чи зрозуміють вони Ваш задум, чи приймуть його, чи допоможуть налаштуватися на хвилю, що відповідатиме учнівському сприйняттю? І чи, врешті-решт, плід Ваших недоспаних ночей оберуть у кількості, достатній для державного замовлення?

Уже наважилися? Що ж: бажаю Вам творчої наснаги! Воно того варте: тисячі вчителів та вчительок та десятки тисяч учнів та учениць матимуть надійну опору в освітньому процесі завдяки Вам!

Чи потрібне для успіху ще щось, крім наснаги? Креативність? Інтуїція? Досвід?

Мабуть...

Я ж тут хотів би “підсвітити” ті аспекти, що, сподіваюся, допоможуть Вам створити підручник, який відповідатиме **сучасним вимогам, викликам часу, учнівським потребам і найсміливішим учительським очікуванням**.

«Сучасні вимоги» відображені в державних стандартах у вигляді результатів навчання, що окреслюють навчальний поступ учнівства (за рівнями й циклами загальної середньої освіти) як утілення ключових компетентностей та наскрізних умінь. Постається до цього серйозно – адже це частина європейського порядку денного. Ваш майбутній підручник має резонувати з переліченими концептами – його зміст та пропонована ним навчальна діяльність мають стати важелями для їхньої реалізації.

«Виклики часу» – це постковідна / [пост-] воєнна реальність та зумовлені ними освітні втрати. Крізь цю призму доведеться пропускати «промені» бажаного навчального поступу учнівства і брати до уваги їхнє «заломлення». Ваш майбутній підручник має стати інструментом для подолання освітніх втрат.

«Учнівські потреби» не обмежуються полем освітніх втрат – вони походять від природної дитячої цікавості й допитливості. Ваш майбутній підручник підтримуватиме цю жагу до пізнання через просування [інтер-]активних, діяльнісних, дослідницьких методів.

«Учительські очікування» – ми тут не про ті очікування, що спонукають залишатися у полоні «перевічених часом» рішень, які дають ілюзію «зони комфорту». Ваш майбутній підручник своєю інноваційністю спонукатиме до змін, до подолання бар'єрів та упереджень на шляху до інтеграції, до пошуку вчительськими спільнотами власних рішень – поза простором, обмеженим обкладинкою Вашого майбутнього підручника.

Тож автори цього Путівника бажають Вам відваги й стійкості упродовж усієї Вашої захопливої подорожі – аж до появи Вашого майбутнього підручника на шкільних партях!

Роман Шиян
1 березня 2026 року

НЕМАГІЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ: ЯК ОСВІТНІ СТАНДАРТИ СТАЮТЬ ПІДРУЧНИКАМИ

Юлія Романенко

Традиційно в українській освітній парадигмі вчительство звикло сприймати стандарти освіти як філософські декларативні документи, які проголошують правильні й серйозні концептуальні речі, проте відірвані від реальій шкільного життя, від учнівських потреб чи запитів педагогів.

У цьому розділі путівника для авторів підручників спробуємо розвінчати цей міф і переконатися в тому, що насправді в освітніх стандартах є чимало важливої та актуальної інформації, яка допоможе авторам розібратися, як створити такий підручник, який реалізує вимоги стандарту. А це означає, що навчаючись за таким підручником, учні й учениці зможуть досягти тих результатів, які знадобляться їм для успішної самореалізації в майбутньому.

Саме те, наскільки підручник виконує цю місію – допомагає учнівству опанувати вимоги стандарту – є одним з першим у списку критеріїв експертизи. І це не випадковий порядок розташування критеріїв. Адже погодьтеся, у житті дитини шкільного віку існує безліч різноманітних цікавих і доступних за змістом, яскравих, сучасних, недискримінаційних, логічно структурованих, грамотно написаних і бездоганно оформлених видань про наукові поняття, явища, факти чи події. Утім лише окремий різновид такої літератури ми

називаємо підручниками. І саме тому, що вони, окрім усіх перелічених вище критеріїв, не просто забезпечують просвітницьку функцію, а зорієнтовані на формування в учнівства саме тих компетентностей, які визначені на загальнодержавному рівні в стандартах освіти. Тож для авторів підручників українською важливо вміти читати й використовувати ці стандарти, аби перетворити прописані в них цілі освіти на реальні способи досягнення їх учнями та ученицями. Нумо розбиратися з цим.

Які освітні стандарти працюють і що їх об'єднує?

Для забезпечення реформи НУШ на кожному рівні освіти: початкової, базової середньої та профільної середньої, функціонують окремі стандарти. І тут усе очевидно: кожен рівень освіти має свій стандарт. Проте об'єднує їх спільна **мета** – окреслити ті компетентності, якими має оволодіти учнівство на кожному з етапів здобуття освіти.

Зважаючи на те, що на кожному рівні освіти, початкової, базової та профільної, очікування від дитини будуть різнитися, освітню мету в кожному стандарті сформульовано окремо, з увагою до вікових особливостей учнівства та реалій сьогодення, у яких відбувається навчання в сучасній Україні. Так, до прикладу в меті та ціннісних орієнтирах Державного стандарту профільної середньої освіти, який було розроблено й затверджено в умовах повномасштабної війни, з'явилися такі формулювання, як «формування оборонної свідомості, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України».

Для автора навчальної літератури важливо не просто ознайомитися з метою в кожному освітньому стандарті, а повсякчас тримати її у фокусі. Причому авторам підручників для початкових класів варто зазирнути на наступний (базовий рівень), а авторам, зорієнтованим на базову освіту, поцікавитися метою не тільки наступного (профільного) рівня, а й чітко бачити кінцеву точку попереднього рівня, адже вона одночасно є точкою входу в базову школу. На перший погляд може видаватися дивною ідея стільки уваги приділяти вивченню та аналізу мети, адже більшість авторів навчального контенту сприймає цей компонент стандарту як максимально узагальнений (як кажуть у народі – філософський) рівень, який, мовляв, ніяк не допомагає уявити конкретні вимоги, зміст, практичні кейси тощо. Утім, якщо ігнорувати цей концепт під час створення навчальної програми, а, зрештою, і підручника, то це неймовірно ускладнить досягнення учнівством якісного результату.

Аби переконатися в тому, що мету освіти можна побачити в підручнику, спробуйте виконати просту вправу: виберіть із вашого рукопису / макета три завдання, з різних параграфів (розділів, тем), які вам самим подобаються найбільше. Перечитайте мету в стандарті і спробуйте одним-двома реченнями пояснити вчителю / вчительці, які працюватимуть із цим завданням, яким чином воно допомагає реалізувати мету освіти. Найімовірніше, у своєму обґрунтуванні ви будете спиратися на ті вміння, які формуватимуться в учнівства в результаті виконання завдання. І це суперправильний шлях самоаналізу. Застосовуючи цей прийом, ви перетворюєте мету на ваги, які допомагають вам зрозуміти і визначити вартість кожного завдання, тексту, ілюстрації в підручнику.

Окрім мети, у стандартах є ще кілька важливих компонентів, які визначають зміст будь-якого підручника, незалежно від предмета чи освітньої галузі. З-поміж них **ціннісні орієнтири, на яких ґрунтується мета освіти**. Традиційно більшість сприймає і цей компонент освітніх стандартів, як нині модно висловлюватися, «парасолькову» історію, що визначає дуже загальні підходи, концепти та принципи. Погляньмо на ці речі знову ж таки більш прагматично і спробуймо розібратися, як вбудувати їх у зміст підручника, щоб це було справді сенсово для вчительства й учнівства.

У Державному стандарті базової середньої освіти зафіксовано такі ціннісні орієнтири:

- ✓ повага до особистості учня та визнання пріоритету його інтересів, досвіду, власного вибору, прагнень, ставлення у визначенні мети та організації освітнього процесу, підтримка пізнавального інтересу та наполегливості;
- ✓ забезпечення рівного доступу кожного учня до освіти без будь-яких форм дискримінації учасників освітнього процесу;

- ✔ дотримання принципів академічної доброчесності у взаємодії учасників освітнього процесу та організації всіх видів навчальної діяльності;
- ✔ становлення вільної особистості учня, підтримка його самостійності, підприємливості та ініціативності, розвиток критичного мислення та впевненості в собі;
- ✔ формування культури здорового способу життя учня, створення умов для забезпечення його гармонійного фізичного та психічного розвитку, добробуту;
- ✔ створення освітнього середовища, у якому забезпечено атмосферу довіри, без будь-яких форм дискримінації учасників освітнього процесу;
- ✔ утвердження людської гідності, чесності, милосердя, доброти, справедливості, співпереживання, взаємоповаги і взаємодопомоги, поваги до прав і свобод людини, здатності до конструктивної взаємодії учнів між собою та з дорослими;
- ✔ формування в учнів активної громадянської позиції, патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, державної мови;
- ✔ плекання в учнів любові до рідного краю, відповідального ставлення до довкілля».

Щоб говорити про намацальні вияви цих орієнтирів у тексті підручника, переконаймося, що розуміємо їх однаково. Доволі часто, коли йдеться про експертну оцінку в підручниках плекання любові до рідного краю чи поваги до державної мови, цей показник намагаються вимірювати кількістю згадок слова «Україна» чи наявністю текстів про вербу, калину, лани широкополі і Дніпро-ріку. Насправді вже давно назріла потреба розширити розуміння цього ціннісного орієнтира, адже тексти завдань чи пояснювально-ілюстративні матеріали, у яких ідеться про сучасних українців, відомих чи пересічних, про звичайні вчинки чи повсякденний життєвий досвід, можуть бути не менш яскравими прикладами вияву відданості рідній землі й своєму народові.

Погляньмо на ці орієнтири під іншим фокусом. Повага до державної мови, культури, традицій – це й так само дотримання норм літературної мови, вибір слова чи конструкції речення на користь питомого українського. Прикро визнавати, проте й дотепер у науково-популярних чи технічних текстах подекуди уникають уживання питомих українських слів, надаючи перевагу інтернаціональній термінології чи зрусифікованому впродовж минулого століття поняттєвому апарату. На гадку мимоволі спадає поширений прикметник «причинно-наслідковий», яким часто характеризують логічний взаємозв'язок подій, фактів, явищ тощо. І попри те що в рекомендаціях фахівців з культури мови слово «причинний» радять замінювати на «причиновий», правильний український варіант «причиново-наслідковий» доволі нешвидко торує стежку на сторінки українських підручників. І основними аргументами тут виступають, на жаль, не фахові думки, а позиція більшості: так ми звикли, так завжди писали, цього нового слова ніхто не зрозуміє тощо. Не важливо, з якої освітньої галузі автор створює підручник, важливо, аби його позиція щодо відновлення питомої української лексики в усіх сферах, і в науковій зокрема, була його принциповою позицією. Саме цей шлях є чудовим і дієвим виявом прикладу любові та поваги до української мови, який автори підручника транслюватимуть учнівству не просто гаслами та декларуванням, а власним прикладом.

Розгляньмо ще кілька ціннісних орієнтирів та їхній вплив на формування змісту підручника. Наприклад, формування культури здорового способу життя та створення умов для забезпечення гармонійного фізичного та психічного розвитку передбачає, з одного боку, використання в підручнику текстів, які стосуються цієї теми, проте цим автор не має обмежитися. Змінімо оптику знову. Проаналізуємо кількість і складність завдань у підручнику на предмет того, чи автор обмірковує час, який потрібно буде дитині на виконання завдання, стільки і

яких додаткових ресурсів це потребуватиме тощо. Аналізуючи підготовлений матеріал, автор має зважати й на ці моменти, адже, будьмо відверті, гармонійний фізичний розвиток буде неможливий, якщо ми забираємо 90% часу на читання і аналіз інформації про це, а всього 10% залишаємо на реальну фізичну активність, спілкування чи дозвілля. Звісно, автор одразу зауважить, що не створює підручник таким чином, аби кожна дитина мала обов'язково виконати всі завдання. Тут на допомогу приходить апарат орієнтування. Продумайте систему умовних позначень таким чином, щоб і учнівству, і вчителю було максимально зручно нею користуватися.

Не будемо докладно зупинятися на кожному ціннісному орієнтирі, лише зауважимо таке: кожен із них має кілька фокусів реалізації. Перший – найочевидніший про те, яким чином відповідна ідея, цінність, проблема розкрита в змісті навчального видання. І це спонукає автора просіяти дібраний зміст через три сита. Другий – менш очевидний, але не менш важливий, про те, як цей ціннісний орієнтир визначає методичний апарат підручника, підходить до навчання. Адже погодьтеся, що доволі складно реалізувати цінність утвердження людської гідності та взаємоповаги, якщо тільки говорити про це, а не пропонувати в підручнику завдань на обговорення в парах та групах дискусійних тем, пошуку відповідей на проблемні питання тощо. Бо саме під час таких активностей в учнівстві і формуються вміння конструктивно взаємодіяти, толерантно сприймати позицію іншого в дискусії, не боятися висловлювати власну позицію в атмосфері довіри і взаємоповаги. Сподіваємося, що ціннісні орієнтири в державних стандартах освіти для вас перетворяться з парасольок на багатогранні лінзи, крізь які можна і варто оцінити власні напрацювання.

Ще одним компонентом у державних стандартах освіти, який допомагає тримати всі визначені в них вимоги як цілісну рамку, є наскрізні вміння. До переліку таких умінь належать: вміння читати з розумінням, висловлювати власну думку в усній і письмовій формі, критично й системно мислити, логічно обґрунтовувати

позицію, діяти творчо, виявляти ініціативу, конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими. І хоча опис цих умінь зафіксовано в окремому абзаці в кожному з державних стандартів, насправді його деталізовано у вимогах до результатів навчання для кожної освітньої галузі. Як у цьому пересвідчитися? Упорядковуючи результати навчання в логічній послідовності під час укладання навчальної чи модельної навчальної програми, спробуйте біля кожного результату навчання поставити позначку, із яким наскрізним умінням (одним чи кількома) пов'язаний кожен із них. Це доволі копітка робота, утім, коли ви її виконаєте на цьому етапі, на наступних вам буде легше, адже створюючи завдання для розвитку відповідного вміння (очікуваного результату), ви водночас дбатимете про формування певного наскрізного вміння. Коли всі результати навчання увідповіднено з певними наскрізними вміннями, можна підготувати помічну матрицю наскрізних умінь. Для цього потрібно згрупувати всі результати навчання в стандарті за наскрізними вміннями. Пам'ятайте, що баланс охоплення наскрізних умінь результатами навчання гарантований відповідною експертизою. Таким чином ситуація, коли ви не змогли дібрати жодного результату навчання до певного наскрізного вміння, – це не привід для розчарування стандартом, а причина переглянути та проаналізувати результати навчання повторно. Адже цілком імовірною в різних освітніх галузях є ситуація, коли один результат навчання охоплює формування кількох наскрізних умінь. Пропонуємо скористатися чеклістом, щоби пересвідчитися, що у вашому підручнику достатньо охоплено всі передбачені державними освітніми стандартами наскрізні вміння. Цей інструмент також буде помічним і під час підготовки рукопису. Зазираючи час від часу до цих підказок, ви зможете доповнювати або коригувати ваші методичні ідеї, перетворюючи їх на такі завдання, які водночас забезпечуватимуть і досягнення учнівством результатів відповідної освітньої галузі, і розвиток наскрізних умінь.

Чекліст методичної якості: аудит наскрізних умінь

Читання з розумінням.

- Чи містить підручник завдання на пошук інформації, поданої в тексті в неявному вигляді?
- Чи є вправи на встановлення причинно-наслідкових зв'язків між частинами тексту?
- Чи передбачено роботу з різними форматами даних (текст + інфографіка, таблиця + опис)?
- Чи є завдання на інтерпретацію змісту (наприклад, «поясніть, що мав на увазі автор»)?
- Чи передбачено завдання, де учнівству пропонують оцінювати достовірність або корисність прочитаної інформації?

Висловлювання власної думки (усно та письмово).

- Чи містить апарат запитань відкриті питання, що не мають однозначної відповіді «так/ні»?
- Чи передбачено вправи на створення власних медіапродуктів (допис у соцмережі, есе, блог, промова)?
- Чи є завдання, де потрібно аргументувати свій вибір (зокрема способу розв'язання задачі чи певного рішення) або ставлення до певної проблеми?
- Чи містить підручник завдання, де учнівству запропоновано адаптувати свій виклад під різну аудиторію (наприклад, пояснити тему молодшому брату або досвідченому експерту)?
- Чи закладено в підручнику «мовні опори» (фрази-кліше) для формулювання думок?

Критичне та системне мислення.

- Чи є в підручнику завдання на розрізнення фактів і суджень (особливо в медіатекстах)?
- Чи містить підручник завдання, де учнівству запропоновано аналізувати об'єкт як систему (з чого складається, як взаємодіють частини)?

- Чи містить підручник завдання на пошук логічних помилок або маніпуляцій у наведених прикладах?
- Чи є вправи на порівняння різних точок зору на одну й ту саму проблему?
- Чи передбачено завдання, де потрібно прогнозувати розвиток подій на основі наявних даних?

Логічне обґрунтування позиції.

- Чи вимагають завдання не просто дати відповідь, а пояснити логіку своїх міркувань?
- Чи є вправи на побудову логічних ланцюжків (теза – аргумент – приклад – висновок)?
- Чи містить підручник завдання, де учнівству запропоновано спростувати помилкову тезу за допомогою доказів?
- Чи містить підручник інструкції щодо правил ведення дискусії та наведення аргументів?
- Чи є завдання на перевірку гіпотез через аналіз наукових чи статистичних даних?

Творчість та ініціативність.

- Чи запропоновано в підручнику завдання з «відкритим фіналом» або декількома способами розв'язання?
- Чи є в підручнику проекти, де учні й учениці самостійно мають визначити тему або спосіб представлення результату?
- Чи передбачено вправи на створення прототипів, моделей або нових ідей (зокрема метод «мозкового штурму»)?
- Чи заохочує підручник до самостійного пошуку додаткових джерел інформації?
- Чи є завдання, що стимулюють вихід за межі стандартних алгоритмів («придумай власний спосіб...»)?

Конструктивне керування
емоціями та співпраця.

- Чи містить підручник завдання для роботи в парах та малих групах із розподілом ролей?
- Чи передбачено вправи на рефлексію («що ви відчували, коли виконували це завдання?»)?
- Чи є в матеріалах підручника кейси, які вимагають емпатії або аналізу емоцій героїв?
- Чи закладено алгоритми надання конструктивного зворотного зв'язку однокласникам та однокласницям?
- Чи містить підручник стратегії подолання труднощів або розв'язання конфліктів під час групової роботи?

Оцінювання ризиків і
прийняття рішень.

- Чи представлено в підручнику життєві ситуації, де потрібно обрати одну з альтернатив?
- Чи є завдання на аналіз переваг та недоліків (плюсів / мінусів) кожного варіанта рішення?
- Чи містить підручник вправи на прогнозування наслідків певних дій (у соціальній, екологічній чи фінансовій сферах)?
- Чи передбачено завдання на роботу з обмеженими ресурсами (час, гроші, матеріали)?
- Чи є в підручнику кейси, де потрібно прийняти рішення в умовах неочевидної або надлишкової інформації?

Розглянуті перед цим компоненти державних стандартів є спільними для всіх освітніх галузей. Окрім них у стандартах також зафіксовано чимало важливого й присутнього для кожної освітньої галузі, що має бути враховано авторами навчальної літератури. Найпершим таким важливим концептом є **компетентнісний потенціал освітньої галузі**.

Компетентнісний потенціал освітньої галузі визначає, яким чином ця освітня галузь забезпечує формування всіх ключових компетентностей. Так-так, усіх без винятку. Це означає, що, до прикладу, мовно-літературна освітня галузь дбає зокрема про формування математичної компетентності, а галузь фізичної культури – про формування зокрема й ключової компетентності «вільне володіння державною мовою». Не кваптеся з висновками і не відкидайте цю логіку як штучну. Спробуймо зануритися глибше і розібратися, як це працює.

Оскільки метою освіти є формування ключових компетентностей і цілісної особистості як носія цих компетентностей, то вже на часі відкинути застарілий підхід про те, що за дотриманням мовних норм ми маємо стежити лише на уроках мови, а логічне мислення вмикати лише під час розв'язання складної математичної задачі.

Безперечно, кожна освітня галузь більшою мірою несе відповідальність за формування найбільш дотичної до відповідної сфери знань ключової компетентності: та ж таки мовно-літературна освіта – це насамперед про розвиток компетентностей вільного володіння державною мовою, рідною та іноземними мовами, а математична освітня галузь – про розвиток математичної компетентності. Утім, і в цьому нас переконає компетентнісний потенціал будь-якої освітньої галузі, усі ключові компетентності формуються засобами будь-якої освітньої галузі.

На що ж орієнтуватися автору підручника і як забезпечити цю вимогу? У відповідному галузевому додатку до стандарту, який описує компетентнісний потенціал освітньої галузі, ви знайдете доволі лаконічний перелік умінь і ставлень, які вказують на те, яким чином ця освітня галузь забезпечує формування всіх ключових компетентностей.

Розберімо це на кількох прикладах з мовно-літературною освітньою галуззю. У стандарті профільної середньої освіти визначено, що мовно-літературна освітня галузь забезпечує формування математичної компетентності через формування в учнівства таких умінь:

- ✔ установлювати причиново-наслідкові зв'язки, виокремлювати головну та другорядну інформацію;
- ✔ формулювати визначення, логічно обґрунтовувати висловлену думку;
- ✔ перетворювати інформацію з однієї форми в іншу (текст, графік, таблиця, схема) для вирішення комунікативних завдань.

Які ж завдання в підручниках з предметів та інтегрованих курсів мовно-літературної освітньої галузі можуть забезпечити формування цих умінь?

Завдання на встановлення причиново-наслідкових зв'язків та роботу з інформацією:

- ✔ завдання, що вимагають від учнівства реконструювати логіку подій або мовних явищ, тобто замість питання «Що сталося?», ми запитуємо «Чому це сталося і до чого це призвело?»: аналіз мотивації героїв крізь призму наслідків для сюжету; пояснення того, як зміна однієї граматичної форми змінює зміст усього висловлювання;
- ✔ завдання на основі текстів великого обсягу або декількох джерел, де учні й учениці мають промаркувати прочитану або почуту інформацію за ступенем важливості (базова / фонова) або за цільовим призначенням, що вчить бачити «скелет» тексту та відсікати другорядне.

Завдання на формулювання визначень та логічне обґрунтування думки:

- ✔ «Метод дедуктивного висновку», коли замість готового терміна, підручник пропонує низку характерних ознак явища (мовного чи літературного), а учень чи учениця має самостійно синтезувати ці ознаки у стисле й логічне визначення;
- ✔ завдання, що мають структуру «дилеми», тобто моделюють ситуацію, де немає єдино правильної відповіді, але є вимога обґрунтувати обрану позицію за чітким алгоритмом: твердження – раціональне пояснення – текстовий або життєвий доказ; це формує звичку не просто «мати свою думку», а логічно її доводити.

Завдання на перетворення інформації з однієї форми в іншу:

- ✔ завдання на переклад лінійного тексту в нелінійні структури (схеми, ментальні карти, діаграми зв'язків), наприклад, відображення системи образів твору або структури складного речення через графічні організатори, що допомагає учнівству системно охопити матеріал;
- ✔ завдання на зміну стилю та формату викладу даних залежно від ситуації спілкування, наприклад, перетворення статистичних даних таблиці на переконливий заклик у публіцистичному стилі або перетворення художнього опису природи на коротку інструкцію з орієнтування на місцевості.

Наведені приклади завдань переконливо доводять, що немає жодної штучності і неприродного поєднання мови з математикою, а навпаки, ключові складники математичної компетентності, як от логіка викладу, робота з інформацією та перетворення даних формуються в рамках цілком природних для мовно-літературної галузі завдань. Сподіваємося, на цьому прикладі ви переконалися в абсолютній слушності тези про те, що всі освітні галузі мають потенціал для формування всіх ключових компетентностей і це цілком органічно можна вплітати в тексти підручників.

Загалом компетентнісний потенціал кожної освітньої галузі налічує близько кількох десятків таких умінь, які відповідають за розвиток усіх ключових компетентностей. Пропонуємо тут два шляхи для авторів:

1. Під час підготовки рукопису підручника тримати в полі зору цей перелік умінь і створюючи окремі завдання, фіксувати відповідність їх вказаним умінням. Це дасть змогу ще до початку експертизи мати під рукою чітку картину того, як ваш підручник забезпечує формування всіх ключових компетентностей.
2. Готовий рукопис підручника проаналізувати на предмет того, як у ньому реалізовано ці вміння.

Перш ніж перейти до наступного компоненту державних стандартів, ще кілька слів про ставлення, визначені в компетентнісному потенціалі. Механізм інтегрування їх у підручник дуже близький до того, який описано вище щодо ціннісних орієнтирів.

Наприклад, компетентнісний потенціал мовно-літературної освітньої галузі щодо формування інформаційно-комунікаційної ключової компетентності виявляється через такі ставлення:

- ✓ задоволення пізнавального інтересу в інформаційному середовищі;
- ✓ прагнення етично взаємодіяти у віртуальному просторі;
- ✓ готовність дотримуватися засад академічної доброчесності;
- ✓ прагнення збагачувати власний читацький і мовленнєвий досвід та ін.

Формування ставлень – це чи не найскладніша частина компетентнісного підходу, адже йдеться не про знання правил, а про внутрішню мотивацію та цінності учнівства. У підручниках ці аспекти найкраще реалізувати через контекстуальні завдання, де цифрові технології стають не просто темою, а середовищем для навчання. Розгляньмо варіанти рішень для формування цих ставлень засобами підручників мовно-літературної освітньої галузі.

Задоволення пізнавального інтересу в інформаційному середовищі.

Щоб учні та учениці прагнули розвиватися як мовці й читачі за допомогою технологій, підручник має показувати цифрові інструменти як «суперсилу», а не просто як заміну паперу. Тож замість простої перевірки орфографії, запропонуйте учнівству дослідити можливості онлайн-словників, корпусів мови або інструментів для перевірки милозвучності тексту. Завдання мають бути спрямовані на самодослідження: «Як цей інструмент допоміг мені зробити мій текст професійнішим?». Це формує ставлення до цифрового ресурсу як до інструменту інтелектуального зростання.

Готовність дотримуватися засад академічної доброчесності та прагнення етично взаємодіяти у віртуальному просторі.

Ці ставлення формуються через розуміння авторства та культури діалогу. Можна запропонувати учнівству створити добірку матеріалів до теми (цитати, відео, статті), де обов'язковою умовою є правильне оформлення покликань та повага до авторського права. Уведення рубрик або вправ, що моделюють ситуації у віртуальному просторі (коментарі в соцмережах, форуми), де учні й учениці мають проаналізувати конфліктне спілкування та перетворити його на етичне, дотримуючись мовного етикету, формуватиме прагнення до «гігієни» спілкування.

Прагнення збагачувати власний читацький і мовленнєвий досвід.

Важливо вивести учнівство за межі сторінки підручника в якісне інформаційне середовище. Використовуйте QR-коди з відкритими сценаріями, замість простого посилання на текст, дайте завдання-квест: «Знайдіть у цифровому архіві рукопис автора, порівняйте його з друкованим текстом. Які відчуття викликає першоджерело?». Підручник має пропонувати «сходишки» до якісного контенту: літературні подкасти, віртуальні музеї, науково-популярні канали. Це формує звичку шукати задоволення пізнавального інтересу в перевірених джерелах.

Якщо компетентнісний потенціал галузі – це більше про формулювання і зміст завдань, то наповнення теоретичного матеріалу визначає інший компонент державних стандартів – **базові знання освітньої галузі**. Базові знання розташовані в тих-таки галузевих додатках, що й компетентнісний потенціал. Зауважимо, що в державних стандартах цей компонент прописано доволі загально. Проте вже на рівні модельних навчальних і навчальних програм автори мають змогу його конкретизувати, уточнивши перелік понять та обсяг теоретичної інформації, яку має опанувати учнівство на рівні певного класу.

Саме обсяг і рівень складності теоретичного матеріалу і є одвічним каменем спотикання в дискусіях між авторами та експертами навчальної літератури. У якості аргументів з боку експертів тут виступає і тяглість освітніх традицій (цей твір традиційно вивчають у 7-му класі, навіщо його переставляти в 9-й?, давні часи завжди вивчали в 5-6-х класах, а сучасну – в старших тощо), і постійна вимога розвантажувати, спрощувати, не переобтяжувати. Натомість автори наполягають на потребі нових підходів, раціональності рішень і відповідності вибору змісту потребам сучасного світу.

Єдиним слухним критерієм, який має «примирити» обидві сторони, є віковідповідність змісту, пропонованого до вивчення в певному класі, а також логіка його викладу у зв'язку з формуванням результатів навчання. Саме доступність теоретичного матеріалу і є одним з найважливіших критеріїв його доречності в навчальному виданні. Наприклад, те ж таки явище фотосинтезу учнівство вивчає щонайменше тричі: у початковій школі в курсі «Я досліджую світ», у курсі «Природничих наук» у 5-6-х класах, і в курсі «Біології» в 9-му класі. Проте в усіх розділах підручників, присвячених цій темі, буде подано теоретичний матеріал, який за рівнем складності та глибини вивчення явища відповідатиме віковим можливостям учнівства. Саме тому щодо частини теоретичного матеріалу не може бути суворої прив'язки до певного року навчання у шкільному курсі. Тож, якщо матеріал відповідає базовим знанням у державному стандарті і викладений автором відповідно до вікових можливостей учнівства, немає підстав піддавати сумніву можливість його використання в певному класі.

Інша річ – логічна послідовність викладу змісту. Тут очевидно є вимога дотримуватися базових принципів від простого до складного, від первинних понять, до тих, опанування яких неможливе без засвоєння первинних основ відповідної науки. Звісно ж із точними науками тут варіантів значно менше, бо є очевидні закони, за якими, до прикладу, братися за

вивчення системи рівнянь попереду вивчення способів розв'язування одиничних рівнянь навряд чи можливо. Зовсім інакший підхід до побудови змісту курсу в наук гуманітарних. Уведення в певному класі твору певного жанрового різновиду або тематики доволі суб'єктивне. Особливо, якщо місце цього твору варіюється в двох послідовних роках навчання. І тут автори та експерти можуть доволі довго (і, на жаль, безрезультатно) сперечатися про те, чи місце тексту саме у 8-му чи тільки в 9-му класі.

Ми розглянули використання концепту базових знань у підручнику з погляду того випадку, коли автори ускладнюють матеріал і додають невідповідні за віком поняття, пропонують складні формулювання. Утім цей момент може бути виправлений на етапі апробації навчальної літератури. Коли з підручником починає працювати вчительство і надавати зворотний зв'язок, тут уже мають бути відкинуті всі аргументи на кшталт: цей клас слабенький і не тягне рівень підручника; учитель просто не може донести навчальний матеріал тощо. Усі зауваження щодо викладу теоретичного матеріалу в підручнику, які автори отримують у процесі апробації, потрібно ретельно опрацьовувати і діяти відповідним чином.

Погляньмо на питання використання базових знань у підручнику з іншого боку. Чи можливо є ситуація, що не всі базові знання з державного стандарту охоплено в підручнику. З одного боку ми пам'ятаємо, що підручник є, хоча й основним, проте не єдиним засобом навчання, і вчительство точно має у своєму методичному доробку безліч інших засобів і матеріалів. Також автори модельних програм у колонці «Пропонований зміст» саме пропонують вчительству навчальний контент до вибору, а не визначають обов'язковий мінімум (як то передбачають стандарти освіти). Тобто, наповнюючи підручник теоретичним матеріалом, автори почасти мають робити вибір, що з модельної програми має бути обов'язково представлено в навчальному

виданні, а що може бути запропоновано вчителем опційно (через використання додаткових навчальних матеріалів). І тут важливо простежити за тим, щоб жоден компонент базових знань, визначений у відповідному державному стандарті освіти, не залишився поза увагою.

До прикладу, у мовно-літературній освітній галузі є п'ять компонентів базових знань: *інформація, комунікація, текст, літературний твір, мовні засоби*. Абсолютно неприйнятною буде ситуація, коли, автори підручника літератури зосередяться винятково на компоненті *літературний твір*, ігноруючи решту, або якщо автори підручника з мови чи інтегрованого мовно-літературного курсу запропонують у своїх підручниках тільки теоретичний матеріал щодо вивчення *мовних засобів*, оминаючи такі важливі компоненти змісту, як *інформація, комунікація, текст*. У випадку цілісного інтегрованого курсу, який охоплює зміст усієї галузі (і цей підхід стосується не тільки мовно-літературної, а й природничої, математичної, соціальної та здоров'язбережувальної, громадянської та історичної освітніх галузей), автори мають подбати про наявність у підручниках усіх базових знань, визначених стандартами освіти для відповідних освітніх галузей.

Отже, базові знання в державному стандарті освіти – це рамка, яка окреслює той потрібний учнівству перелік знань, без яких неможливим було б досягнення **результатів навчання**, визначених для кожної освітньої галузі.

Докладніше про використання результатів навчання з державного стандарту для формування завдань у підручнику та оцінювання їх ітиметься в іншому розділі цього посібника. Тут лише зауважимо, що творчий політ авторської фантазії, у випадку створення підручника, має рухатися синхронно з вимогами державних стандартів. Це означає, що створюючи певне завдання в підручнику, автор має поставити собі запитання: які саме результати навчання воно допомагає сформувати, яких умінь набуде учень чи учениця, коли виконає це завдання, як це завдання вплине на освітній поступ учня чи учениці.

Отже, ми з'ясували, що державні стандарти освіти – це не просто збірки абстрактних гасел, а реальні дороговкази для автора. Справжнє мистецтво створення підручника полягає в тому, щоб перетворити сухі рядки нормативного документа на живий, пульсуючий зміст: від вибору питомого українського слова до розроблення завдань, що вчать учнівство думати системно та діяти етично. Кожне запитання в апараті орієнтування, кожен текст і кожна ілюстрація мають проходити крізь «лінзи» ціннісних орієнтирів та наскрізних умінь. Пам'ятайте: сучасний підручник – це відкрита система, яка балансує між академічною точністю базових знань та гнучкістю методичних рішень. Використовуючи запропоновані матриці та чеклисти, ви зможете створити видання, яке не лише успішно пройде експертизу, а й стане для учнівства надійним провідником у світ успішного майбутнього.

ВІД КОНЦЕПЦІЇ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ: ЯК ЗРОБИТИ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОСВІТНІХ ГАЛУЗЕЙ ОСНОВОЮ АВТОРСЬКИХ РІШЕНЬ

Намеріана Монадик

Затвердження концептуальних засад освітніх галузей у 2025 році ознаменувало перехід Нової української школи до етапу системного оновлення змісту, де підручник перетворюється з репродуктивного джерела знань на стратегічний інструмент державної політики. У цій новій парадигмі автори стають не просто укладачами текстів, а співтворцями реформи, які трансформують абстрактні державні стандарти у реальний навчальний досвід дитини. Цей розділ пропонує методичний дороговказ для проектування змісту, що ґрунтується на відході від фактологічного перевантаження на користь формування компетентностей. Він покликаний допомогти авторським колективам вибудувати єдину логічну траєкторію розвитку учнівства від початкової до профільної школи, інтегруючи ціннісні орієнтири – від гідності до відповідальності – безпосередньо в навчальні ситуації. Через діяльнісний підхід та міжгалузеву інтеграцію автори мають закласти в підручники простір для дослідження, критичного мислення та творчої суб'єктності. Важливо, щоб запропоновані матеріали не ставали «жорстким сценарієм», а підтримували автономію вчительства та адаптивність під потреби кожної дитини. Успішність утілення цих засад у кожній із десяти освітніх галузей визначить здатість майбутнього покоління

діяти відповідально в умовах сучасних викликів. Саме глибоке розуміння філософії НУШ дасть змогу авторам створити продукт, де знання стають інструментом пізнання світу, а не самоціллю. Отже, цей розділ є фундаментом для прийняття зважених авторських рішень, що визначають якість сучасної української освіти.

Затвердження концептуальних засад освітніх галузей і дорожньої карти реалізації їх на 2025–2030 роки започаткувало перехід до нового етапу розвитку реформи Нової української школи – етапу системного оновлення змісту освіти. У цьому контексті освітня програма і підручник перестають бути винятково навчально-методичними матеріалами та набувають статусу ключових інструментів реалізації державної освітньої політики.

Саме тому автори програм і підручників відіграють стратегічну роль у впровадженні реформи і стають співтворцями освітніх змін. Саме вони трансформують положення державних стандартів, концептуальних засад у реальний навчальний досвід учнів і учениць. Через їхні рішення – структуру змісту, добір текстів, типи завдань, логіку навчального поступу – концептуальні засади набувають практичного втілення в класі.

Тож відповідальність авторів полягає не лише в дотриманні стандартів, а й у глибокому розумінні філософії НУШ, її ціннісних орієнтирів і стратегічних цілей. Від їхніх рішень залежить, чи буде компетентнісний підхід формальністю, чи живою практикою шкільного навчання. Особливо важливо, щоб початкова, базова та профільна школи в цьому контексті утворювали єдину логічну траєкторію розвитку, а не три окремі освітні реальності.

Цей розділ створений на основі концептуальних засад усіх освітніх галузей і покликаний слугувати методичним дорожказом для тих, хто творить зміст Нової української школи, – авторів програм і підручників. Його завдання – не лише окреслити структуру і зміст галузевих підходів, а й допомогти авторським колективам знайти педагогічний стиль, що поєднує усвідомлення запитів і потреб сучасної дитини, орієнтацію на майбутнє та практичне втілення концепції НУШ.

**Зупинімося на п'яти основних пунктах,
які важливо врахувати авторам для реалізації концептуальних засад.**

1 Концептуальні засади освітніх галузей чітко фіксують відхід від знаннево-репродуктивної моделі навчання.

Освітній зміст має бути спрямований на формування компетентностей – динамічної комбінації знань, умінь, ставлень, цінностей і досвіду застосування. Для авторів це означає:

- ✓ відмову від перевантаження програм та підручників фактологією, що не має функціонального значення;
- ✓ акцент на завданнях, які вимагають аналізу, інтерпретації, аргументації, вибору та ухвалення рішень;
- ✓ подання знань як інструментів для розв'язання проблем, а не як самоцілі.

Кожен елемент змісту – текст, приклад, ілюстрація, запитання – має відповідати на запитання: яку компетентність це допомагає сформувати і в якій життєвій або навчальній ситуації учень чи учениця зможе її застосувати.

Варто наголосити: Нову українську школу неможливо будувати старими засобами. Підручник нового покоління має вирости не з логіки «навчального матеріалу», а з логіки досвіду, який має прожити дитина.

Це досвід мислення, переживання, вибору, невдачі, успіху. Досвід, у якому знання стають живими й пов'язаними з реальністю.

Концептуальні засади наголошують на діяльнісному характері навчання. Це передбачає, що учні та учениці не є пасивними споживачами змісту, а виступають активними учасниками освітнього процесу. Для авторів програм і підручників це означає необхідність:

- ✓ проектувати навчання як послідовність навчальних дій, а не тем для «викладу»;
- ✓ закладати в структуру матеріалів дослідницькі, проектні, комунікативні та творчі форми роботи;
- ✓ пропонувати відкриті завдання з кількома можливими рішеннями.

Особливо важливо створювати ситуації, у яких учнівство має змогу:

- ✓ ставити запитання;
- ✓ висувати гіпотези;
- ✓ працювати з різними джерелами;
- ✓ співпрацювати з іншими;
- ✓ рефлексувати про власний досвід навчання.

2 У концептуальних засадах важливий акцент зроблено на інтеграції, зокрема на посиленні міжгалузевої інтеграції.

Це не означає механічне об'єднання предметів, а радше узгоджене формування спільних умінь і способів мислення. Для авторів важливо враховувати зв'язки між змістом різних галузей; використовувати спільні контексти, проблеми, проекти; уникати ізольованого подання знань. Такий підхід допомагатиме учням формувати цілісну картину світу й усвідомлювати практичну цінність навчання.

3 Концептуальні засади освітніх галузей прямо вказують на ціннісну спрямованість освіти.

Гідність, свобода, демократія, відповідальність, солідарність, повага до прав людини та верховенства права мають бути інтегровані в навчальний зміст. Для авторів це означає, що:

✓ цінності не можуть бути подані у вигляді абстрактних декларацій;

✓ вони мають «працювати» через приклади, ситуації, моральні дилеми, аналіз подій і вчинків;

✓ важливо уникати моралізаторства, натомість створювати простір для осмислення і власної позиції учнів та учениць.

В умовах війни та суспільних трансформацій у цьому контексті особливої ваги набуває формування громадянської суб'єктності, стійкості, критичного мислення та відповідального ставлення до інформації.

4 Концептуальні засади акцентують на рівному доступі до якісної освіти.

Освітні програми й підручники мають бути розроблені з урахуванням різноманітності освітніх потреб. Для авторів це означає:

✓ пропонувати завдання різного рівня складності;

✓ використовувати чітку, зрозумілу мову; уникати дискримінаційних прикладів і формулювань;

✓ передбачати альтернативні способи роботи з матеріалом.

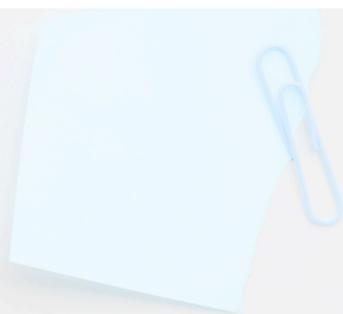
5 Концептуальні засади визнають автономію вчителя та різноманіття освітніх практик.

Підручник і програма не мають бути «жорстким сценарієм» уроку. Автори мають надавати варіативні маршрути роботи, залишати простір для адаптації, уникати надмірної деталізації, яка сковує педагогічну свободу.

Далі зупинімось на особливостях реалізації концептуальних засадах у кожній галузі.

**ОСВІТА
ДЛЯ ЖИТТЯ**

Мовно-літературна освітня галузь (українська мова, українська література, зарубіжні літератури)

Мовно-літературна галузь має формувати мовну, читацьку, комунікативну компетентності, а також національно-культурну ідентичність. Концептуальні засади наголошують, що мовно-літературна освіта є ключовою для формування здатності до критичного читання, інтерпретації текстів і усвідомленого мовлення.

У програмах і підручниках це має реалізуватися через: роботу з різними типами текстів, інтерпретацію, а не лише переказ, розвиток аргументованого висловлювання, поєднання мовної та читацької діяльності з реальними комунікативними ситуаціями.

Для авторів важливо пам'ятати, що мова й література мають бути не лише предметом вивчення, а й інструментом мислення, ідентичності та громадянського діалогу.

Математична освітня галузь

У програмах і підручниках з математики ключовим має бути не лише формування обчислювальних умінь, а й розвиток математичного мислення як універсального способу аналізу, моделювання та розв'язання проблем. Концептуальні засади математичної освітньої галузі наголошують на тому, що математика є інструментом пізнання світу, формування логіки, абстрактного мислення та здатності працювати з моделями й структурами. У концепції підкреслено, що математична освіта має сприяти розвитку здатності аналізувати ситуації, будувати математичні моделі та інтерпретувати результати.

У підручниках і програмах це має реалізуватися через: системне використання задач із реальними контекстами, акцент на поясненні способу міркування, а не лише на результаті, формування вміння обґрунтовувати, доводити, інтерпретувати, роботу з даними, таблицями, графіками як інструментами мислення.

Мовно-літературна освітня галузь (іншомовна освіта)

У програмах і підручниках іншомовної освіти ключовим має бути розвиток комунікативної компетентності та багатомовності. Концептуальні засади підкреслюють, що іншомовна освіта спрямована на формування здатності ефективно діяти в багатомовному та міжкультурному середовищі.

У підручниках це має реалізуватися через: автентичні комунікативні ситуації, завдання на взаємодію, медіацію, інтерпретацію, розвиток міжкультурної чутливості, а не лише мовної правильності.

Інформатична освітня галузь

Інформатична галузь у НУШ спрямована на формування алгоритмічного, обчислювального та системного мислення, а також цифрової грамотності як базової компетентності сучасної людини. Концептуальні засади інформатичної освітньої галузі підкреслюють, що інформатика – це не лише користування цифровими інструментами, а й насамперед розуміння принципів обробки інформації, побудови алгоритмів, структурування даних і створення цифрових продуктів.

У програмах і підручниках це має реалізуватися через: завдання на алгоритмізацію та моделювання процесів, розвиток логіки програмування як способу мислення, формування відповідального й безпечного використання цифрових технологій, створення власних цифрових рішень (проекти, симуляції, візуалізації). Інформатика не зводиться до «натискання кнопок», а формує розуміння цифрового світу та здатність бути його активним творцем, а не лише споживачем.

Громадянська та історична освітня галузь

У концептуальних засадах наголошено, що галузь спрямована на створення умов для формування свідомих громадян і громадянок, здатних діяти на основі національних і демократичних цінностей. Зокрема підкреслено, що через роботу з історичними наративами та громадянськими практиками учнівство має усвідомлювати зв'язок між минулим, сучасністю та майбутнім, а також власну роль у громаді, державі та світі.

У програмах і підручниках це має реалізуватися через: системну роботу з історичними та сучасними джерелами (тексти, документи, свідчення, візуальні матеріали), аналіз різних інтерпретацій історичних подій і суспільних процесів, формування причинно-наслідкового мислення та розуміння історичних контекстів, розвиток уміння аргументовано висловлювати власну позицію, інтеграцію тем прав людини, демократії, верховенства права, участі громадян, створення навчальних ситуацій, у яких учні аналізують реальні суспільні дилеми й ухвалюють обґрунтовані рішення. Особливу увагу концептуальні засади приділяють ролі громадянської та історичної освіти в умовах війни та глобальної кризи демократії. У матеріалах має бути простежено формування стійкості до дезінформації та пропаганди, здатності розпізнавати маніпуляції та авторитарні наративи, усвідомлення цінності демократії, свободи й відповідальності, розуміння взаємозв'язку між свободою, безпекою та справедливістю.

Технологічна освітня галузь

Технологічна галузь у НУШ принципово переосмислюється – від «уроків праці» до проектно-інженерної логіки. У програмах і підручниках має домінувати проектування, створення та розв'язання реальних проблем.

У програмах і підручниках це має реалізуватися через: проектну діяльність як системний елемент, інтеграцію зі STEM, робототехнікою, цифровими технологіями, розвиток підприємливості та відповідальності.

Природнича освітня галузь

Природнича освітня галузь у НУШ орієнтована на формування наукового мислення, розуміння закономірностей природи та здатності застосовувати науковий підхід до пояснення явищ. Концептуальні засади природничої галузі підкреслюють значення дослідницької діяльності, спостереження, експерименту та інтерпретації результатів. Природнича освіта має формувати в учнівства здатність ставити запитання, висувати гіпотези, перевіряти їх і робити обґрунтовані висновки.

У програмах і підручниках це має реалізуватися через: експериментальні й дослідницькі завдання, аналіз реальних природних явищ; роботу з даними, вимірюваннями, спостереженнями, формування екологічної свідомості та відповідального ставлення до довкілля. Для авторів важливо пам'ятати, що природничі науки мають бути для учнівства не набом фактів, а способом наукового пізнання світу.

Мистецька освітня галузь

Мистецька галузь у НУШ спрямована на розвиток творчості, естетичного сприйняття, емоційного інтелекту та здатності до самовираження. Концептуальні засади мистецької освітньої галузі підкреслюють, що мистецтво є простором розвитку уяви, інтерпретації, рефлексії та діалогу з культурою. Мистецька освіта має сприяти формуванню культурної ідентичності та здатності розуміти й створювати художні образи.

У програмах і підручниках це має реалізуватися через: акцент на творчому процесі, а не лише на результаті, інтерпретацію мистецьких творів, поєднання різних видів мистецтва, розвиток художнього висловлювання в учнівства. Мистецька галузь не зводиться до відтворення зразків, а формує творчу суб'єктність і культурну компетентність.

Соціальна і здоров'язбережувальна освітня галузь

У концептуальних засадах підкреслено, що галузь має забезпечувати формування в учнів і учениць усвідомленого ставлення до здоров'я, безпеки, міжособистісних взаємин і власного розвитку, а також підтримувати розвиток психосоціальної стійкості, відповідальної поведінки та саморегуляції.

Соціальну і здоров'язбережувальну освіту розглядають не як сукупність окремих тем, а як системний простір для формування життєвих компетентностей, що охоплюють фізичний, психічний, соціальний і емоційний виміри здоров'я.

У програмах і підручниках це має реалізуватися через формування навичок здорового способу життя та профілактики ризикованої поведінки, розвиток соціальних і емоційних умінь (самоусвідомлення, саморегуляція, емпатія, ефективна комунікація, розв'язання конфліктів), створення

навчальних ситуацій для прийняття відповідальних рішень у життєвих і соціальних контекстах, формування культури безпеки (фізичної, психологічної, цифрової, інформаційної), розвиток навичок подолання стресу, збереження психічного здоров'я та формування життєстійкості, інтеграцію тем добробуту, гідності, взаємоповаги та недискримінації.

Освітня галузь «Фізична культура»

Фізична культура в НУШ виходить за межі тренування фізичних якостей і розглядається як інструмент розвитку особистості, соціальних і емоційних умінь. У програмах це має реалізуватися через розвиток командної взаємодії, формування відповідального ставлення до здоров'я, інклюзивний підхід до рухової активності.

Концептуальні засади освітніх галузей є рамкою, що визначає потребу в оновленні змісту освіти НУШ. Практична реалізація їх у програмах і підручниках є ключовою умовою досягнення цілей реформи та формування компетентної, відповідальної й суб'єктної особистості здобувачів і здобувачок освіти.

Для авторів програм і підручників це означає необхідність переходу від формального відтворення стандартів до глибокого педагогічного проектування навчального досвіду учнів. Освітні матеріали мають відображати не лише перелік тем і результатів навчання, а логіку розвитку компетентностей, діяльнісний характер навчання, ціннісний вимір освіти та унікальну освітню логіку кожної галузі.

Реалізація концептуальних засад передбачає, що підручник і програма стають інструментами організації мислення, дослідження, співпраці та рефлексії, а не лише джерелами інформації. Вони мають підтримувати цілісну освітню траєкторію учнівства від початкової до профільної школи, забезпечуючи наступність, вікову відповідність і поступове ускладнення навчальної діяльності.

Особливого значення набуває інтеграція цінностей демократії, гідності, свободи, відповідальності та поваги до прав людини в реальний навчальний досвід. Саме через зміст і структуру програм і підручників ці цінності мають ставати частиною щоденної освітньої практики, а не залишатися декларативними положеннями.

Отже, відповідність освітніх програм і підручників концептуальним засадам освітніх галузей має розглядатися не як формальна вимога, а як стратегічний критерій якості змісту освіти. Від того, наскільки глибоко авторські колективи зможуть утілити ці засади в навчальних матеріалах, залежить успішність реалізації Нової української школи та формування покоління громадян, здатних мислити критично, діяти відповідально, співпрацювати та будувати демократичне майбутнє України.

З МИРУ ПО КНИЖЦІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПІДРУЧНИКОТВОРЕННЯ

Людмила Лисогор

Уже давно шкільний підручник перестав бути простою збіркою інформації або єдиним джерелом знань. У сучасному світі, де доступ до даних миттєвий, роль навчальної літератури докорінно трансформувалася: навчальна книжка стала навігатором когнітивного розвитку та інструментом формування ціннісних орієнтирів особистості.

У цьому розділі до вашої уваги системний аналіз провідних світових моделей підручникотворення, кожна з яких пропонує унікальні методичні рішення для освіти XXI століття:

- ✓ **Сінгапурська модель** демонструє математичну точність у побудові когнітивної вертикалі через принцип КПА та спіральну прогресію, забезпечуючи поступовий і логічний розвиток знань і вмінь.
- ✓ **Фінська модель** пропонує «відкриту екосистему» та феноменологічний підхід, де підручник виступає гнучким конструктором, що підтримує розвиток суб'єктності як учнівства, так і вчительства.

- ✓ **Естонська модель** задає стандарт цифрової трансформації («Digital-First»), перетворюючи підручник на динамічне середовище, яке самовдосконалюється на основі аналітики й адаптивного контенту.

- ✓ **Канадська модель** утілює етичний імператив та інклюзивність, де повага до учнівства та відповідність очікуваним результатам навчання є головними критеріями якості.

- ✓ **Австралійська модель** реалізує тривимірне проектування, інтегруючи предметні знання, наскрізні компетентності та суспільні пріоритети в єдину траєкторію успіху для кожної дитини.

Метою цього розділу є надати авторам навчальної літератури прикладного інструментарію, який дасть змогу вийти за межі традиційного формату підручника та створювати навчальні матеріали нового покоління – адаптивні, інтерактивні та ціннісно орієнтовані, які формують компетентну, свідому та відповідальну особистість.

Філософія успіху Сінгапурської моделі розроблення підручників

Сінгапурська модель розроблення підручників постає не як сукупність змістових компонентів (текстів, ілюстрацій, вправ), а як цілісна, структурована, передбачувана, логічно побудована, математично обґрунтована когнітивна архітектура навчального матеріалу. Її основу становить концепція навчання, яка вибудовує послідовний перехід від конкретного практичного досвіду учнівства до сформованого абстрактного розуміння. В основі моделі підручникотворення лежать такі принципи, як КПА (конкретний – піктографічний – абстрактний) та принцип спіральної прогресії.

Принцип КПА (конкретний – піктографічний – абстрактний) дає змогу дитині пройти шлях від безпосереднього маніпулювання предметами до оперування абстрактними ідеями. Його теоретичною основою є концепція Джерома Брунера про три способи репрезентації досвіду: енактивний (дія), іконічний (образ), символічний (мова, знаки, символи).

1 Перший складник принципу «Конкретний» – «Дію і відчуваю»

є основою когнітивного розвитку учнівства. На цьому етапі передбачено активне практичне пізнання дитиною навчального змісту на основі проведення досліджень, завдяки чому знання буквально «вбудовуються» у м'язову та сенсорну пам'ять дитини. Цей етап є фундаментом когнітивного розвитку. Він ґрунтується на енактивному способі пізнання, відповідно до якого розуміння навчального матеріалу формується через фізичну взаємодію з об'єктами. На цьому етапі підручник перестає бути джерелом готових відповідей і перетворюється на сценарій дослідження. Автори розробляють контекстні завдання, які залучають учнівство до активної пізнавальної діяльності: «з'єднай», «класифікуй», «вимірай», «зміни форму» тощо.

У підручнику це реалізується через уведення практико-орієнтованих рубрик, наприклад: «Дій!», «Спробуй сам», «Лабораторія на столі». Текстові пояснення є лаконічними, а візуальні засоби демонструють не лише результат, а й сам процес взаємодії з об'єктом.

2 Другий складник принципу «Піктографічний» – «Бачу і моделюю»

є містком між фізичним світом і світом ідей. За Джеромом Брунером, це іконічний спосіб репрезентації знань, за якого учні й учениці навчаються кодувати і декодувати інформацію за допомогою візуальних моделей. Ілюстрації мають виконувати пояснювальну, а не естетичну функцію. Кожен візуальний елемент повинен підтримувати певну мисленеву операцію: порівняння, структурування, узагальнення або встановлення зв'язків. Реалізуючи цей складник у підручнику, дизайнери повинні надавати перевагу функціональності над декоративністю. Навчальне видання має містити структуровані схеми, діаграми та моделі, які діти можуть доповнювати, трансформувати й аналізувати. Схеми подають не як завершені зразки, а як основу для подальшого опрацювання: учні й учениці записують дані, вибудовують зв'язки, модифікують структуру. Це переводить їх із позиції спостерігачів у позицію конструкторів знань.

3 Третій складник принципу «Абстрактний» – «Розумію і позначаю»

відповідає символічному способу репрезентації знань у теорії Джерома Брунера. На цьому рівні учнівство оперує знаками й символами, які не мають зовнішньої подібності до реальних об'єктів. Це найвищий рівень когнітивного навантаження, адже зв'язок між символом і смислом підтримується винятково через складні мисленеві операції – узагальнення, абстрагування, формалізацію.

Завдання автора підручника полягає не лише в тому, щоб подати визначення чи правило в рамці, а в тому, щоб логічно ввести символ, який позначає поняття, принцип або закономірність. Тут діє принцип своєчасності: новий термін або знак доцільно вводити лише тоді, коли учнівство вже здатне пояснити його зміст, спираючись на власний практичний досвід і попередньо створені моделі.

Методично це реалізується через завдання на «переклад» між різними формами

репрезентації, наприклад:

- «Подивись на схему-модель і запиши її у вигляді формули».
- «Перетвори зображену ситуацію на математичний вираз».
- «Опиши правило словами, використовуючи відповідні символи».

Таким чином учнівство переходить від візуального осмислення до формального оперування поняттями, що завершує когнітивний принцип КПА.

РІВНІ ВЕРТИКАЛЬНОГО ВУЗЛА

Ієрархія та узгодження результатів навчання

Принцип спіральної прогресії ґрунтується на положенні Джерома Брунера про те, що ключові ідеї можуть і мають повертатися в навчанні на нових рівнях складності. Це означає, що автор навчального видання в ідеалі повинен проєктувати не окремий підручник, а цілісну лінійку підручників, яка забезпечує реалізацію безперервної освітньої траєкторії.

Для цього визначають основні «ядерні концепції» – фундаментальні ідеї, які супроводжують дитину протягом усіх 9 (або 12) років навчання. На етапі проєктування створюють матрицю вертикальних зв'язків, що демонструє еволюцію концепції. Наприклад, поняття «система» у 1-му класі можна розглядати через частини тіла тварини, у 6-му класі – як

екосистему, а у 12-му класі – як складну біологічну чи соціальну структуру.

Кожне повернення до теми на новому витку спіралі починають з актуалізації набутого досвіду. Замість повторного вивчення базового матеріалу, підручник пропонує коротку вправу-нагадування. Доцільно передбачити рубрики типу «Ти вже знаєш» або «Пригадай», які виконують функцію когнітивного містка між попереднім і новим рівнем розуміння.

Нарощування складності відбувається через зміну типу запитань і глибини аналізу:

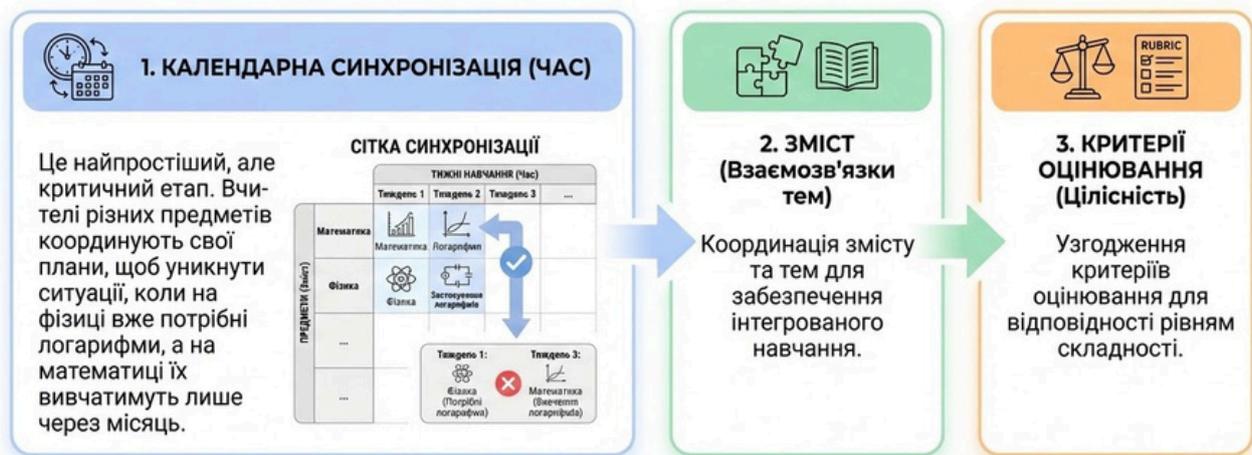
- від описового рівня («Що це?»),
- до пояснювального («Як це працює?»),
- та до прогностичного («Що буде, якщо...?»).

Об'єкт вивчення може залишатися тим самим, однак фокус поступово зміщується з фіксації ознак на аналіз причиново-наслідкових зв'язків, взаємодій і закономірностей. На вищих витках спіралі різні концепції починають перетинатися. Завдання автора полягає у створенні горизонтальної матриці інтеграції, що передбачає проектування міжпредметних завдань і формування цілісного бачення

явищ. Найбільший виклик спіральності – уникнути дублювання. Якщо матеріал просто повторюється без зміни рівня абстракції та когнітивної складності, спіраль перетворюється на замкнене коло. Справжня спіраль завжди передбачає поступальний рух угору – до глибшого розуміння, ширших зв'язків і вищого рівня самостійності мислення.

МЕХАНІЗМ ГОРИЗОНТАЛЬНОГО УЗГОДЖЕННЯ

ТРИ СКЛАДНИКИ: ЧАС, ЗМІСТ, КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Принцип КПА забезпечує внутрішню логіку засвоєння кожної окремої теми – від практичної дії через візуальне моделювання до символічного узагальнення. Принцип спіральної прогресії формує зовнішню логіку всієї освітньої траєкторії – системне повернення до ключових концепцій на нових рівнях глибини, абстракції та міжпредметної інтеграції.

Отже, підручник у цій моделі постає не як носій інформації, а як інструмент керування когнітивним розвитком дитини. Його проектують як сценарій мислення, у якому кожен елемент – текст, схема, завдання, рубрика – має чітку функцію в розвитку розуміння навчального матеріалу.

Справжня цінність цієї моделі полягає в тому, що вона поєднує психологічну теорію навчання, методичну послідовність і структурну цілісність освітнього курикулуму, забезпечуючи не механічне накопичення знань, а поступове формування системного, глибокого й усвідомленого мислення.

Щоб принципи КПА та спіральної прогресії не залишалися декларативними, авторіві потрібний інструмент самоперевірки. Наприкінці розділу подано практичну пам'ятку для автора підручника, яка допоможе оцінити, чи відповідає тема когнітивній архітектурі сингапурської моделі та чи забезпечує вона поступальний розвиток мислення учнівства.

Концептуальні засади фінської моделі розроблення навчальної літератури

Фінська модель розроблення підручників – це маніфест педагогічної свободи та професійної відповідальності. Якщо Сінгапурська модель створює «жорстку архітектуру» з чіткими когнітивними кроками, то Фінляндія пропонує «відкрити екосистему». Тут якість підручника визначають не державним штампом чи цензурою, а його реальною цінністю для вчителів та учнівства.

Перехід до фінської моделі підручникотворення вимагає зміни парадигми проектування навчальної літератури. Якщо традиційний підручник будують довкола предметних знань і структури навчального предмета, то фінський – орієнтований на навчальний досвід учнівства, розвиток компетентностей самостійного мислення.

В основі цієї моделі лежать три концептуальні «якорі», які визначають структуру та наповнення кожного параграфа підручника.

Пріоритет компетентностей над інформуванням. У фінській системі підручник не конкурує з пошуковими сервісами, такими як Google, у наданні фактів. Його головне завдання – навчити дитину оперувати знаннями. Автори фокусуються на наскрізних уміннях: критичне та системне мислення, ефективна співпраця і комунікація, уміння вчитися.

Як це реалізовано в підручнику? Через структуровані практичні завдання, які спонукають учнівство до активної когнітивної діяльності, а саме: прийняття рішень, аналізу ситуацій, побудови аргументів, формулювання висновків тощо.

Ключова особливість: завдання не дають готових відповідей, вони переводять учня чи ученицю з ролі пасивного спостерігача у роль активного мислителя і конструктора знань.

Феноменологічна цілісність: від предметних знань до розуміння світу. У фінській моделі навчання світ розглядають не як набір ізольованих шкільних предметів, а як сукупність взаємопов'язаних явищ – феноменів. Для автора підручника це означає зміну парадигми від лінійної структури параграфів до мультидисциплінарних модулів, де навчання побудоване довкола реальних об'єктів, ситуацій чи проблем. Замість традиційного вивчення теми в межах одного предмета автор розробляє феноменологічний модуль, орієнтований на конкретний об'єкт або життєву проблему. Учень чи учениця одночасно застосовує інструментарій різних наук для аналізу та вирішення поставленої задачі.

Феноменологічний модуль має бути:

- цілісним, тобто всі завдання та матеріали повинні розкривати різні аспекти одного об'єкта, явища або процесу;
- використовувати реальні життєві ситуації, у яких учень чи учениця застосовує знання з кількох навчальних предметів;
- забезпечувати поетапне занурення: спостереження явища → його аналіз → формування висновків → пропонування власних рішень.

Алгоритм проектування феноменологічного модуля подано наприкінці цього розділу.

Мета підручника – допомогти учнівству побачити взаємозв'язки між явищами, розвивати критичне та системне мислення, а не лише запам'ятовувати факти.

Педагогічна архітектура «відкритого типу»: підручник як гнучкий конструктор. У системі, де панує повна децентралізація та довіра до вчителів, підручник змінює свій статус із «навчального канону» на модульну цифрову платформу. Педагогічна архітектура

«відкритого типу» передбачає, що автор не диктує єдиний сценарій уроку, а пропонує інструментарій із можливістю адаптувати навчання до потреб класу та окремої дитини.

Підручник пропонує значно більше матеріалів, ніж можна опанувати за одну академічну годину. Це створює простір для академічної свободи. Базове ядро забезпечує мінімально необхідний рівень знань та вмій. Додаткові модулі (поглиблені завдання, кейси, творчі проекти) дають змогу реалізувати індивідуальні освітні траєкторії.

Автор передбачає навігацію, яка допомагає вчителю швидко розподіляти завдання серед різних груп у класі. Підручник проектується як набір автономних модулів, які можна використовувати в будь-якій послідовності. Вчительство може почати вивчення теми з практичного кейсу всередині розділу або змінити послідовність вивчення блоків залежно від регіональних особливостей чи зацікавленості учнівства.

Сучасний фінський підручник – це лише «верхівка айсберга». Його архітектура та функціональність розширюється через потужний методичний конструктор для вчителя.

Завдання автора – розробити:

- банк додаткових медіаматеріалів;
- варіанти адаптації / модифікації завдань для інклюзивного класу;
- сценарії «швидких уроків» та «глибоких занурень» для кожної теми.

Цифровий підручник довше залишається актуальним, оскільки вчительство може адаптувати його до змін у реальному світі.

У фінській моделі підручникотворення «відкритість» – це насамперед доступність. Архітектура підручника має врахувати візуальну чистоту (шрифти, простір), щоб підручник був зручним для дітей з різними когнітивними особливостями.

Фінські підручники є гібридними. Архітектура «відкритого типу» підручника передбачає безшовний перехід між друкованою сторінкою та цифровим середовищем (QR-коди, інтерактивні моделі тощо). Саме завдяки гнучкій архітектурі підручника учнівство та вчительство набувають нових ролей. Головна цінність фінської моделі полягає в тому, що вона формує суб'єктність. Учнівство перестає бути об'єктом, у який «завантажують» інформацію, і стає дослідником феноменів. Вчительство перестає бути транслятором підручника і стає архітектором знань. Отже, підручник фінського зразка – це не кінцева точка навчання, а потужний стартовий майданчик для розвитку критичного мислення та соціальної відповідальності.

Автор перевіряє кожен модуль або параграф, ставлячи запитання:

- «Чи можна використати цей блок в іншій послідовності, не втрачаючи логіки навчання?»
- «Чи надає матеріал учнівству свободу дослідження та вчителю – можливість адаптувати завдання?»

Такий підхід допомагає створювати підручник не як статичний носій знань, а як інструмент управління когнітивним розвитком учнівства та підтримки педагогічної автономії.

Естонська модель підручникотворення: цифрова трансформація та контент-конструктор

Естонська модель розроблення підручників – це світовий еталон створення цифрової освітньої екосистеми. На відміну від традиційного підходу, де електронна версія є здебільшого лише цифровою копією (pdf.) паперового видання, естонська методологія ґрунтується на принципі «пріоритетності цифрового проектування» (Digital-First). Це докорінно змінює логіку розроблення навчальної літератури, яка перетворюється зі статичного набору текстів на динамічне, адаптивне середовище, що миттєво реагує на потреби учнівства та запити вчительства. Центральним елементом цієї системи є державна платформа «E-koalikott» (Електронний портфель), яка реалізує концепцію OER (Open Educational Resources) – відкритих освітніх ресурсів, які мають високу модульність та інтерактивність.

Методологія розроблення підручника.

1 Крок 1: Атомізація контенту (micro-learning units).

Цифровий підручник не будують як лінійний текст, на відміну від паперового. Автор розбиває навчальну програму на дрібні, автономні блоки – «атоми» знань. Кожен блок (текст, відео, інтерактивна вправа) має бути самодостатнім. Структура дає змогу комбінувати, видаляти або змінювати блоки без порушення логіки навчального курсу. Автор перевіряє, щоб кожен «атом» знань міг виконувати навчальну функцію окремо, навіть якщо дитина бачить його поза контекстом інших блоків.

2 Крок 2: Інтерактивний дизайн та «зворотний зв'язок 0-ї секунди».

Цифровий підручник має бути активним навчальним середовищем, а не просто PDF-файлом. Кожне завдання забезпечує миттєву перевірку: дитина отримує зворотний зв'язок від системи без очікування вчительської оцінки.

Для цього використовують:

- вбудовані симуляції;
- інтерактивні часові шкали (timelines);
- розгалужені сценарії: якщо учень чи учениця відповідає невірно, система пропонує додаткову підказку.

Кожне інтерактивне завдання одразу показує результат дії або надає підказку для повторного виконання, щоб дитина могла самостійно коригувати індивідуальну освітню траєкторію.

3 Крок 3: Гібридність та мультимедійне удосконалення.

Естонський підручник проектують як мультисенсорний інструмент. Текст – лише один із каналів подання інформації. До параграфу інтегрують аудіофайли, відеопояснення та 3D-моделі, щоб учень чи учениця сприймали навчальний матеріал через різні сенсорні канали. Автор створює «безшовний» перехід між текстом і медіаконтентом. Наприклад, для цього використовують вбудовані плеєри, AR-мітки або інтерактивні елементи. Кожен мультимедійний елемент підтримує навчальну мету та органічно інтегрований у текст, щоб учнівство сприймало його як частину цілісного навчального досвіду.

4 Крок 4: Педагогічне редагування (Teacher-as-Editor).

Особливість естонської моделі полягає в тому, що підручник не є «замороженим» продуктом. Платформа дає змогу вчителю або вчительці розбирати підручник на окремі блоки та збирати його заново з огляду на потреби конкретного класу, додаючи власні матеріали. Автор надає навчальний контент у форматах, які легко редагувати, і забезпечує систему тегів (метаданих), щоб учитель чи вчителька могли швидко знайти потрібний «атом» знань за ключовими словами. Для впровадження в методичні рекомендації розділ про концептуальні засади (клю-

чові «якорі») естонської моделі має бути викладений як перелік стандартів якості, якими керується розробник. У цифровій моделі технічні параметри так само важливі, як і педагогічний зміст.

Ключові «якорі» цифрової моделі підручника. Цифровий підручник естонського зразка ґрунтується на трьох технологічно-педагогічних стандартах, які перетворюють його на надійний та інклюзивний інструмент навчання.

Сумісність і кросплатформеність. Це ключова вимога до технічної архітектури: навчальний досвід має залишатися однаково ефективним на будь-якому пристрої. Усі матеріали створюються за міжнародними стандартами (наприклад, SCORM, xAPI), що дає змогу інтегрувати їх у будь-яку систему управління навчанням (LMS). Контент адаптивний (Responsive Design): сторінку підручника можна опрацювати однаково зручно як на великому моніторі, так і на екрані смартфона.

Аналітика навчання. Цифровий підручник перетворюється на систему, яка «самовдосконалюється» завдяки даним про навчання учнівства. Платформа фіксує «цифровий слід»: час на завдання, типові помилки, кількість спроб. Автор працює за принципом проектування на основі даних: якщо, наприклад, 70% учнів та учениць застрягають на певному етапі, розробник оновлює саме цей блок («атом») контенту – додає пояснення або спрощує модель.

У контексті естонського підручникотворення проектування на основі даних означає, що рішення щодо змісту, структури та адаптації навчальних матеріалів приймають на основі реальних даних про поведінку та результати учнівства, а не лише на основі авторської інтуїції чи традиційних підходів.

Універсальний дизайн та інклюзивна доступність. Цифрова доступність в Естонії є не додатковою функцією, а обов'язковою умовою розробки згідно зі стандартами WCAG (Web Content

Accessibility Guidelines). Мета – створити середовище, яке знімає бар'єри для учнівства з особливими освітніми потребами (ООП).

Обов'язкова інтеграція інструментів. Вбудоване озвучування текстів дає змогу слухати текст, що полегшує сприйняття матеріалу. Візуальна кастомізація – можливість змінювати розмір шрифту, міжрядковий інтервал, а також перемикається на висококонтрастні схеми для комфортного читання. Альтернативний текст для зображень – наявність текстових описів усіх зображень і схем, щоб вони могли бути прочитані програмами екранного доступу.

Таким чином, цифровий підручник стає універсальним та інклюзивним інструментом, придатним для учнівства з різними когнітивними та сенсорними потребами. Розроблення цифрового підручника за естонською моделлю вимагає від автора тісної взаємодії з ІТ-спеціалістами та платформними архітекторами.

Ключовий принцип: якість цифрового підручника визначається не лише змістом, а і його взаємодією з користувачем (User Experience, UX). Матеріал має бути легким у відкритті та навігації. Налаштування під індивідуальні потреби дитини (шрифт, озвучування, інтерактивні підказки) повинні бути простими та доступними. Якщо користувач не може швидко адаптувати контент під власні умови або потреби класу, методична цінність підручника знижується.

Сутність естонської моделі підручникотворення: підручник стає гнучким, адаптивним та інклюзивним конструктором досягнення результатів навчання, який:

- підтримує персоналізоване навчання;
- інтегрує різні канали викладу інформації;
- постійно вдосконалюється на основі аналітики;
- забезпечує автономність вчительства в побудові освітньої траєкторії;
- формує в учнівства активну позицію дослідника та конструктора знань.

Канадська модель підручникотворення: соціальна відповідальність та регіональна адаптивність

Канадська модель підручникотворення – це система провінційної автономії, суворого контролю та гнучкого використання. Вона поєднує високі академічні та соціальні стандарти з правом учительства обирати та адаптувати матеріали під конкретні потреби учнівства. Підручник тут не є універсальним рецептом, а частиною екосистеми освітніх ресурсів, де якість визначається не лише змістом, а й контекстом використання та ефективністю педагогічного застосування.

Ключові особливості підходу:

Етичний імператив та інклюзивність.

Це «візитівка» канадської освіти. Підручник відображає основні цінності канадської освіти: етичність, соціальну справедливість та інклюзивність. Він створений так, щоб сприяти розвитку критичного мислення, емпатії та міжкультурного розуміння у всіх дітей.

Навчальний контент ретельно перевіряють на відсутність неусвідомлених упреждень, зокрема гендерних, расових чи соціальних. Досвід корінних народів (First Nations), культурне різноманіття та інклюзивні моделі поведінки інтегровані не як окремі блоки, а як органічна частина кожної теми, забезпечуючи природне занурення в багатство культур. Підручник створює середовище навчання, де кожна дитина відчуває повагу та належність, а освітній процес сприяє формуванню свідомих, відповідальних громадян.

Проектування на основі «очікуваних результатів навчання». У Канаді підручник є відображенням навчальної програми, спрямованим на досягнення конкретних очікуваних результатів, визначених провінційними стандартами. Кожна сторінка та завдання підручника тривко інтегровані з цими результатами, забезпечуючи послідовний розвиток компетенцій учнівства.

Видавництва надають детальні карти відповідності (англ. Mapping), де чітко зазначено, які завдання розвивають конкретні знання, вміння та цінності. Такий підхід гарантує прозорість, педагогічну цілісність і підтримує інклюзивне навчання, ураховуючи різноманітні потреби й перспективи учнівства.

Універсальний дизайн для навчання.

Розроблення підручника ґрунтується на принципах універсального дизайну, що гарантують доступність навчального матеріалу для всіх учнів та учениць, незалежно від їхніх когнітивних, фізичних чи сенсорних особливостей.

Підручник пропонує різні рівні складності тексту, чіткі та зрозумілі візуальні опори: графіки, діаграми, інфографіку, а також обов'язковий цифровий аудіосупровід. Крім того, матеріал представлено в різних форматах, що підтримують інтерактивне та інклюзивне навчання, даючи змогу кожному учневі активно залучатися до освітнього процесу та реалізовувати свій потенціал.

Циклічна апробація та ринкова якість.

У Канаді школи обирають підручники з короткого списку схвалених видань, тому видавництва зосереджуються на високій якості, відповідності стандартам та педагогічній ефективності. Перед фінальним друком підручники проходять ретельну апробацію в школах, щоб оцінити їхню практичну ефективність, рівень зацікавленості учнівства і відповідність принципам інклюзивності. Цей циклічний процес допомагає постійно вдосконалювати матеріал, ураховуючи зворотний зв'язок від учительства й учнівства, та гарантує, що підручник відповідає чинним стандартам освіти.

Канадську модель підручникотворення можна назвати взірцем якості підручника. У Канаді якість підручника оцінюють

насамперед за ступенем поваги до дитини. Контент, який інтегрує інклюзивність і чітко орієнтований на очікувані результати, забезпечує не лише засвоєння навчальної програми, а й розвиток емпатії, критичного мислення та соціальної відповідальності.

Для сучасного автора це взірєць того, як поєднати строгі державні стандарти із гнучкістю та людяністю освітнього процесу, створюючи матеріал, який підтримує всіх дітей і сприяє формуванню свідомих, відповідальних громадян.

Австралійська модель розроблення підручників: тривимірне проектування

Австралійська модель поєднує федеральну стратегію із ринковою гнучкістю. Вона ґрунтується на концепції «Триви-мірного навчального плану», який інтегрує знання, вміння та цінності, а також сприяє розвитку м'яких навичок (soft skills) і міжпредметних зв'язків. Завдяки цьому австралійські підручники забезпечують сучасний, збалансований підхід до навчання, сприяючи розвитку компетентних, критично мислячих і соціально відповідальних учнів та учениць.

Методологія проектування підручника:

1 Крок 1: Розроблення за схемою «зворотне проектування: від результату до змісту».

Австралійські автори починають розроблення підручника з фінальної мети – того, що дитина має вміти або продемонструвати наприкінці розділу. Лише після визначення цих результатів добирають відповідний навчальний матеріал. Кожен параграф містить рубрику «Чого ви навчитеся», де подано чіткі та вимірювані результати навчання. Такий підхід допомагає учнівству орієнтуватися на конкретні компетентності, сприяє самостійності та активному залученню до навчального процесу.

2 Крок 2: Інтеграція «загальних компетентностей».

На цьому етапі автори реалізують формування загальних компетентностей, які дитина розвиває паралельно з предметними знаннями. Кожна сторінка підручника містить візуальні маркери, що позначають, які вміння розвиває учень чи учениця, наприклад критичне мислення, етичне розуміння або комунікаційні вміння.

Навчальні завдання спроектовано так, щоб предметні знання слугували інструментом для розвитку особистості, формування самостійності та міжпредметних компетенцій. Такий підхід робить навчання цілісним і спрямованим на підготовку до життя в сучасному світі.

3 Крок 3: Контекстуалізація через «наскрізні змістові лінії».

Австралійська методологія передбачає, що ключові суспільні цінності інтегровано безпосередньо в зміст кожного навчального предмета, а не подані як окремі теми. Особливу увагу приділяють таким напрямкам, як сталий розвиток суспільства та історія й культура корінних народів. Наприклад, у підручнику з географії аналіз ландшафтів обов'язково охоплює перспективу корінних народів, що дає учнівству змогу зрозуміти культурне та історичне значення території. Такий підхід надає навчальному матеріалу глибокої етичності, формує емпатію та міжкультурну свідомість, водночас розвиваючи критичне мислення.

4 Крок 4: Розроблення «цифрового двійника».

Сучасний підручник створюють як гібридну платформу, що поєднує традиційний паперовий формат із цифровим ресурсом. Паперова версія містить кодидоступу до цифрових модулів, які містять інтерактивний контент, відеоінструкції, онлайнві тести та додаткові ресурси, які підтримують різні стилі навчання та враховують індивідуальні потреби учнівства.

Навчальний контент проєктують такими чином, щоб учнівство активно взаємодіяло із навчальним матеріалом: після читання тексту перехід до перегляду відеопояснень, виконання інтерактивних завдань або участі в онлайнвих квізах. Такий підхід сприяє глибокому засвоєнню знань, розвитку критичного мислення та практичних умінь і водночас робить навчання більш доступним і мотиваційним.

Ключові принципи моделі підручникотворення

Диференціація через риштування.

Австралійські підручники використовують концепцію риштування – підказки, опорні схеми та покрокові алгоритми, які підтримують учнівство на початкових етапах навчання і поступово зникають, коли дитина стає впевненішою. Такий підхід забезпечує індивідуалізацію навчання та розвиток самостійності.

Дослідницький підхід через відкриті запитання. Підручник стимулює активне навчання за допомогою відкритих запитань, що спонукають учнівство самостійно досліджувати тему та робити висновки. Він не надає готових відповідей, а веде шляхом відкриття, формуючи критичне мислення.

Використання даних національної системи тестування (NAPLAN). Підручник враховує результати NAPLAN, що дає змогу постійно підвищувати його ефективність. Дані тестування допомагають авторам адаптувати зміст, покращувати завдання та інтерактивні елементи, забезпечуючи максимально результативне навчання для всіх учнів та учениць. Австралійський підхід до підручникотворення сфокусований не просто на створенні навчального матеріалу, а на побудові траєкторії успіху для кожної дитини. Головна перевага цієї моделі – здатність зробити навчання релевантним реальному життю, де предметні знання органічно поєднуються з розвитком критичного мислення, етичного вибору та цифрової грамотності.

Такий підхід перетворює підручник із джерела інформації на інструмент комплексного розвитку, спрямований на формування компетентної, свідомої та відповідальної особистості, здатної застосовувати знання в різних життєвих і професійних контекстах.

Поєднання провідних світових практик підручникотворення як основа розроблення сучасного підручника

Аналіз провідних світових стратегій підручникотворення засвідчив, що ефективність сучасного навчального видання визначає не обсяг матеріалу, а якість когнітивної архітектури та дизайн освітнього досвіду. Синтез розглянутих моделей допоможе океслити спільний вектор розвитку якісного підручника для сучасного учнівства:

Від трансляції до конструювання. Якісний підручник – це не просто навчальна книжка, а середовище для активної пізнавальної діяльності, перетворення дитини з пасивного споживача інформації на активного конструктора власних знань.

Цілісність та контекстуальність. Феноменологічна цілісність та наскрізні змістові лінії формують в учнівства уявлення про світ як єдину систему, де знання з різних наук інтегровані для розв'язання реальних життєвих проблем.

Гнучкість та персоналізація. Архітектура «відкритого типу» та цифрова «атомізація» контенту допоможуть учителю виступати архітектором уроку, а учнівству – рухатися індивідуальною траєкторією та отримувати миттєвий зворотний зв'язок.

Етичність та інклюзивність. Підхід універсального дизайну та соціальної відповідальності гарантує, що підручник доступний для кожної дитини, незалежно від її особливостей, рівня підготовки чи культурного походження.

Сучасне підручникотворення – це точка перетину когнітивної психології, ІТ-технологій та гуманістичної педагогіки. Воно вимагає від автора бути не просто транслятором знань, а архітектором освітнього досвіду, який проектує траєкторії успіху для кожної дитини.

Алгоритм проектування феноменологічного модуля

Крок 1. Вибір «Ядра феномену».

Феномен має бути актуальним для життя дитини та мати потенціал для багатоаспектного вивчення.

Приклади: «Енергія мого смартфона», «Майбутнє їжі», «Місто як живий організм», «Глобальне потепління: міф чи реальність?».

Завдання автора: Сформулювати назву модуля не як академічну тему, а як дослідницький виклик.

Крок 2. Побудова мультидисциплінарної матриці.

Автор має визначити, які предметні знання стануть «інструментами» для дослідження цього феномену.

Хімія / Фізика: дослідження властивостей матеріалів.

Математика: розрахунок ресурсів, побудова статистичних моделей.

Соціологія / Етика: аналіз впливу явища на життя громади та поведінку людей.

Географія / Біологія: вивчення просторового та екологічного контексту.

Крок 3. Створення «Проблемної ситуації».

Параграф має починатися не з теорії, а з критичного запитання.

Порада: Замість твердження «Вода – цінний ресурс», запропонуйте проект: «Спроектуйте систему водопостачання для поселення на Марсі». Це стимулюватиме учнівство до пошуку навчального матеріалу з біології (потреби організму), фізики (тиск і стани речовини) та фінансової грамотності (вартість доставки).

Крок 4. Схеми «Інтегрованого розвороту».

Рекомендуємо проектувати сторінки так, щоб дитина бачила взаємозв'язок наук візуально.

Лівий бік розвороту: Опис явища та постановка проблеми.

Правий бік розвороту: «Інструментальний кошик» – короткі блоки знань із різних предметів, необхідні для розв'язання цієї проблеми.

Порада автору щодо рубрикації!

Упроваджуйте наскрізні рубрики, які підкреслюють цілісність:

«Погляд фізика / біолога / історика» (різні погляди на один об'єкт, явище, процес).

«Твоя міжпредметна лабораторія» (практичні завдання на перетині наук).

«Як це пов'язано з моїм життям?» (рефлексія значення феномену).

Пам'ятка для автора: проектування підручника за сінгапурською моделлю

Блок I. Мікрологіка теми:
принцип КПА.

1. Чи починається тема з ДІЇ?

- Чи передбачено вступне дослідження («Дій!»), «Лабораторія на столі»?
- Чи може учень / учениця зрозуміти суть явища без підручника, використовуючи лише підручні матеріали?

Перевірка: Текст має містити інструкцію для виконання практичних дій, а не опис факту.

2. Чи є малюнок ІНСТРУМЕНТОМ мислення?

- Чи ілюстрація функціональна (схема, модель, діаграма), чи вона просто прикрашає сторінку?
- Чи є завдання на доповнення схеми або перетворення фото в модель?

Перевірка: Якщо прибрати малюнок, чи втратить учень можливість розв'язати / виконати задачу / вправу / завдання?

3. Чи уведено термін СВОЄЧАСНО?

- Чи введено назву / символ ЛИШЕ ПІСЛЯ того, як дитина повзаємодіяла з об'єктом (С) та побачила (Р) суть явища?
- Чи представлено вправи на «переклад»?

Перевірка: Чи зможе учень / учениця пояснити термін / поняття своїми словами, не зазубрюючи визначення?

Блок II. Макрологіка підручника:
спіральна прогресія.

4. Місце теми в «Матриці зв'язків».

- Яку «ядерну концепцію» розвиває цей параграф?
- Як ця ідея виглядала в попередньому класі?
- Якою вона стане в наступному?

5. Чи активували ви «когнітивний місток»?

- Чи є на початку параграфа рубрика «Пригадай» або «Ти вже знаєш»?
- Чи ґрунтується новий рівень складності на знаннях і досвіді, отриманих раніше?

6. Чи відбулося нарощування ГЛИБИНИ (а не обсягу)?

- Чи змінився тип запитання порівняно з минулим роком?
 - Минулий рік: «Що це?» (опис).
 - Цей рік: «Як це працює?» (аналіз).
 - Наступний рік: «Що буде, якщо...?» (прогноз).

7. Чи є «горизонтальна» інтеграція?

- Чи взаємодіє ця тема з іншими предметами на цьому ж рівні спіралі?
- Чи представлено завдання, що передбачають синтез знань із різних галузей?

Блок III. Якість контенту.

8. Лаконічність тексту.

- Чи усунуто в тексті всі описи, що не сприяють усвідомленню матеріалу? Текст має лише спрямовувати мислення та фіксувати результати дослідження.

9. Метапізнання.

- Чи представлено запитання типу: «Як ти про це подумав?», «Яку стратегію ти обрав?», «Чому цей спосіб зручніший?»

10. Відсутність дублювання.

- Чи є нова інформація справжнім «витком угору», а не повторенням матеріалу без підвищення рівня складності?

Порада для фінальної правки: Перегляньте готовий розворот параграфа підручника. Якщо він виглядає як «сценарій мислення», де учень постійно переходить від дії до схеми і від схеми до висновку – підручник відповідає філософії успіху

РОЛЬ ПІДРУЧНИКА В ОЦІНЮВАННІ ТА ОЦІНЮВАННЯ В ПІДРУЧНИКУ

Ірина Клименко

Сучасний підручник НУШ — це не збірка інформації, а інтелектуальний тренажер, де кожне слово, кожна ілюстрація, кожен текст-стимул і кожне завдання чи проект працюють на досягнення конкретного результату навчання. Це означає, що оцінювання не може бути «додатком» до підручника — воно стає внутрішньою логікою його конструкції, способом зробити навчальний поступ видимим, прозорим і керованим. Про те, як цього досягти, говоритиме в цьому розділі підручника.

У Новій українській школі оцінювання — це інструмент підтримки, який супроводжує навчання, відповідає на питання «де я зараз» і «куди рухаюсь», допомагає учневі бачити власний прогрес, а вчителеві — ухвалювати рішення на основі спостережень і вияву досягнутих учнем / ученицею результатів навчання. Саме тому сучасний автор підручника перестає бути людиною, яка пише тексти параграфів, і стає архітектором освітнього простору, що проектує не тільки знання, а й траєкторії дії: від першого дотику до явища — до здатності застосовувати, оцінювати, створювати, аргументувати, співпрацювати, рефлексувати.

Орієнтири для оцінювання — внутрішній двигун підручника.

Ключовим інструментом у руках автора є орієнтири для оцінювання, визначені Державним стандартом. Їх часто помилково сприймають як «нормативний фон», який існує десь поза підручником і потрібен радше для експертизи.

Орієнтири для оцінювання задають параметри, за якими вчитель розуміє: чи навчився учень аналізувати, чи здатний він до критичного мислення, чи може діяти етично тощо. А якщо підручник не містить завдань, що відповідають певному резуль-

тату навчання, то цей складник компетентності не має шансів бути сформованим — не тому, що вчитель «погано попрацював», а тому, що автор не заклав відповідну діяльність у систему. Тому орієнтири для оцінювання є внутрішнім двигуном підручника: вони запускають матрицю завдань, визначають типи діяльності, допомагають балансувати рівні складності завдань, задають логіку досягнення результатів і дають підстави для об'єктивного оцінювання.

Орієнтир стає реальністю лише тоді, коли він перетворений на доказ: продукт, дію, аргументацію, рішення, висновок — те, що можна спостерігати, аналізувати й обговорювати.

Методичний шлях автора підручника.

Найкращий підручник НУШ народжується не з тексту — він народжується з чіткої методичної траєкторії й будується за логікою «зворотного проектування». Працюючи над розробленням рукопису, автор не повинен ставити собі запитання: «Що цікавого я можу розповісти в цій темі?». Натомість питання має звучати так: «Яку компетентність має продемонструвати учнівство після вивчення цього розділу, і який комплекс завдань дозволить їм це зробити найбільш ефективно?». У структуру підручника автор має закладати систему маркерів, які дають змогу відстежити перехід дитини від репродуктивного рівня (знання та впізнавання) до конструктивного (здатність застосувати знання в типових, а згодом і змінених ситуаціях) і, зрештою, до творчого рівня (аналіз, критичне оцінювання, синтез нових ідей).

Важливим елементом є також рубрики самоконтролю. Коли завдання супроводжується запитаннями на кшталт: «Перевір, чи навів ти принаймні два докази?» або «Чи містить твій висновок підсумок основної думки?», дитина отримує інструмент для самостійного виправлення помилок ще до оцінювання вчителем.

Коли завдання спроектовані, автор додає для вчителя підказки та дескриптори успіху: що саме є ознакою досягнення результату навчання, який фокус варто тримати під час спостереження тощо.

Матриця завдань як інтелектуальний каркас підручника.

Найвідповідальнішим етапом створення підручника є розроблення матриці завдань. Це не технічна робота, а стратегічне

планування успіху кожної дитини. Матриця дає змогу автору побачити свій підручник не як перелік сторінок, а як мережу можливостей для досягнення учнівством результатів навчання, визначених Державним стандартом.

Матриця завдань — не просто таблиця, а стратегічна карта, яка гарантує, що жоден очікуваний результат навчання не загубиться у творчій лабораторії автора. А щоб підручник не перетворився на «накопичення запитань», важливо відразу закласти баланс:

- ✓ у параграфі має бути логіка руху: актуалізація → розуміння → застосування → рефлексія / самоперевірка;
- ✓ у темі має бути рівномірне охоплення орієнтирів оцінювання різні формати діяльності та щонайменше один компетентнісний «вихід у життя»;
- ✓ у модулі має бути цілісна діагностувальна робота (кейс / продукт / проект), що інтегрує кілька орієнтирів і дає вчителю підстави для підсумкового оцінювання.

Простір для формування результатів, самооцінювання, критерії.

Підручник НУШ має бути спроектований так, щоб учень у ньому почувався не як виконавець завдань, а як суб'єкт навчального поступу — той, хто бачить, куди він прямує, розуміє критерії, вчиться оцінювати себе й інших, вчиться керувати власним навчальним поступом. Це неможливо без передачі функції контролю від учителя до учня. Саме тому автор підручника має передбачити завдання для самооцінювання та взаємооцінювання.

Самооцінювання працює лише тоді, коли воно оформлене як інструмент. У підручнику варто передбачити:

- ✓ **точки рефлексії:** не просто «чи сподобалося тобі?», а глибші запитання. Наприклад: «Чи зміг/змогла ти самостійно виділити ключову проблему тексту, чи потребував/ла підказки?» або «Які саме мовні засоби допомогли тобі зробити опис переконливим?», «Сформулюй головну думку

підрозділу одним реченням. Якщо важко – поверніться до першого абзацу й підкресли ключові слова», «Що з цього ти можеш пояснити іншому?», «Якої помилки ти припустився – і як її виправив?».

- ✓ Чеклісти «Формули успіху»: перед виконанням творчого завдання (написання есе, створення подкасту) учнівство має ознайомитися з переліком індикаторів якості.
- ✓ Шкали поступу: візуальні інструменти («світлофори», «кубики» або рівневі дескриптори), що дозволяють учню зафіксувати свій стан «тут і зараз».

Особливе місце має бути відведено завданням, за допомогою яких учні вчаться формувати критерії оцінювання.

Коли діти з опертям на підручник виводять «формулу успіху» для конкретної роботи, наприклад, визначають, що саме зробить їхню презентацію переконливою, вони починають бачити структуру своєї діяльності. Для цього в підручнику можна запропонувати орієнтовні набори критеріїв або гнучкі рубрики для обговорення з учнями. Саме такі критерії оцінювання перестають бути «магією вчителя», і дитина усвідомлює, що якість виконання – це набір ознак, які можна обговорити, довести, покращити.

Творча студія

8 А Поміркуйте, як пов'язані з темою час і місце, зображені в п'єсі? Уявіть, що дії п'єси відбуваються в наш час і в місті (або селі), у якому ви живете. Як би змінився сюжет на тлі XXI століття? Як би змінилися характери персонажів і їхні діалоги?

8 Б Створіть власний комікс осучасненої версії «Наталки Полтавки». Самостійно або в команді намалюйте відповідних персонажів за допомогою програми для малювання або ШІ-редакторів. Напишіть діалоги, які відобразять і сюжет оригінальної п'єси, і специфіку вашої сучасної інтерпретації.

Перед початком роботи над коміксом учні та учениці пропонують і обговорюють критерії оцінювання.

Наприклад:

- оригінальність інтерпретації п'єси
- дотримання сюжету (фабули) п'єси
- яскравість діалогів
- оригінальність зображення персонажів
- грамотність тексту

Після завершення роботи і презентації коміксу учні й учениці здійснюють взаємооцінювання.

Взаємооцінювання вчить дитину емпатії та конструктивній критиці. Коли один учень виступає в ролі «експерта», а інший – «дослідника», вони вчаться бачити результати виконаної роботи / проекту через призму встановлених стандартів якості, а не через суб'єктивні симпатії. Підручник може давати: алгоритм «дві зірки й одне побажання», правила етичного коментування, фрази-підказки: використання готових «мовних кліше» для коментування роботи партнера. Наприклад: «Твій виступ був переконливим, бо ти використав цитати. Можна підсилити роботу, якщо додати власну

оцінку подій». Це одночасно формує і компетентності, і спільнотність класу. Погляньмо на приклади нижче: тут наочно продемонстровано, як рубрики оцінювання та рефлексивні запитання можуть бути інтегровані в структуру навчального матеріалу. Це приклад того, як методична глибина перетворюється на зручний візуальний орієнтир для учня. Щоб наповнити ваш підручник подібними рішеннями, пропонуємо надихнутися прикладами інструментів формування оцінювання, викладеним у путівнику «Мовно-літературна освітня галузь: як оцінювати в НУШ».

Критерії самооцінювання

завдання на створення есе про вибір текстів для читання, що містять добір аргументів щодо власного вибору

Критерії	Оцінювання		
	Так	Ні	Коментар (чому саме)
Чіткість формулювання (Чи я зрозуміло написав / написала, який саме текст / тексти я обрав / обрала?)			
Аргументація (Чи пояснив / пояснила я, чому саме цей текст / тексти обрано?)			
Особистісність (Чи відображає моє есе мої власні інтереси, думки, почуття?)			
Структура (Чи є вступ, основна частина, кінцівка?)			

Критерії взаємооцінювання

завдання на створення есе про вибір текстів для читання, що містять добір аргументів щодо власного вибору

Критерії	Оцінювання		
	Так	Ні	Коментар (чому саме)
Зрозумілість вибору (Чи зрозуміло, який саме текст / тексти обрано автором / авторкою?)			
Переконливість аргументів (Чи вдалося автору / авторці переконати мене у своєму виборі?)			
Цікавість для читання (Чи було мені цікаво читати це есе, чи воно привернуло мою увагу?)			
Новизна / оригінальність (Чи є в есе щось несподіване або нестандартне для мене?)			

Підручник НУШ як асистент-навігатор для вчителя.

Сучасний підручник має задовольняти запити й учня, й учителя. І якщо для учня він має бути простором поступу й безпечної рефлексії, то для вчителя — простором професійної ясності: що формуємо, як спостерігаємо, як оцінюємо, як підтримуємо різний темп.

Під час уроку вчитель часто стикається з потребою надати підтримку дитині, яка відчуває труднощі. Підручник має «підказувати», як реалізувати таку підтримку ефективно.

Автор закладає безпосередньо в параграфи інструменти підтримки. Це можна реалізувати через систему пам'яток, покрокових інструкцій та рубрик самоперевірки. Наприклад, поруч із завданням на створення творчої роботи розміщується компактний алгоритм «Як написати переконливе есе» або «5 кроків аналізу медіатексту». Вчитель може спрямувати учня до конкретної сторінки як до «методичного помічника», реалізуючи індивідуальну підтримку без довгих пояснень. Такі «опорні конспекти» стають навігаторами, які пояснюють не що робити, а як це зробити правильно.

Інша важлива особливість — цілісність. Якщо автор спроектував підручник як завершену систему, учителю не потрібно шукати окремі збірники підсумкових робіт або додаткові діагностувальні матеріали. Тоді наприкінці кожного розділу автор пропонує комплексне завдання, яке сукупно охоплює ті результати навчання, які формувалися під час вивчення цієї теми / модуля / розділу. Це може бути не лише традиційний тест, а життєвий кейс, ситуативне завдання чи творчий продукт або комплексна робота, де учень демонструє вміння аналізувати, аргументувати, застосовувати знання в новій ситуації.

Наприклад, замість запитання «У якому році відбулося хрещення Русі?», запропонуйте проаналізувати сучасну пам'ятну монету, присвячену «Руській правді», та скласти сценарій короткого відео, яке пояснює нащадкам важливість цієї події. Або поєднайте історичні факти з актуальним контекстом. Наприклад, поєднання інформації про «Змієві вали» княжої доби з подіями 2022 року, коли ці споруди допомогли зупинити російську техніку. Це перевіряє не пам'ять, а розуміння тяглості історії.

Такий підхід забезпечує для вчителя повний цикл: навчання — спостереження — перевірка / оцінювання — корекція. Усе необхідне вже вбудовано в підручник.

Оскільки паперове видання обмежене в обсязі, сучасний підручник має мати «вихід» у цифровий простір для розширення інструментарію оцінювання. Використання QR-кодів, що ведуть на динамічні шаблони для оцінювання, бланки самооцінювання для учнів, цифрові матриці (рубрики) або додаткові варіанти завдань. Це не дублювання матеріалу, а створення «цифрового кабінету» – простору, де зібрані всі необхідні інструменти для уроку.

У результаті вчитель отримує доступ до системи підтримки: критерії, зразки, додаткові матеріали, варіанти завдань – усе структуровано й пов'язано з конкретними результатами навчання. Підручник

перестає бути статичним об'єктом і перетворюється на багаторівневу методичну платформу, яка забезпечує як навчання, так і оцінювання як цілісний процес.

Насамкінець зауважимо: коли автор закладає в структуру підручника логіку підтримки, коли він робить критерії успіху зрозумілими для дитини, а інструменти вимірювання зручними для вчителя. Коли підручник працює як методичний навігатор, він не диктує вчителю кожен крок, а створює надійний фундамент для професійної творчості. Це перетворює оцінювання з обтяжливого обов'язку на природну частину освітнього партнерства.

Чекліст автора: аудит системи оцінювання та навчального поступу

Формувальне оцінювання та зворотний зв'язок

- Чи інтегровано в текст параграфів «точки рефлексії» (запитання для зупинки)?
- Чи передбачено в підручнику «петлі зворотного зв'язку» (підказки, алгоритми-рятівники або посилання на пам'ятки для тих, хто відчув труднощі)?
- Чи містить підручник інструменти самоперевірки (чеклісти, ключі до завдань, діагностичні шкали)?
- Чи подано сценарії для взаємооцінювання з чіткими етичними правилами та алгоритмами надання зворотного зв'язку?

Суб'єктність учнівства в оцінюванні

- Чи є завдання, де учнівству пропонують самостійно визначити критерії успіху для своєї роботи (наприклад, проекту чи есе)?
- Чи містить підручник рефлексивні запитання про стратегії навчання («що мені допомогло впоратися?», «яку помилку я помітив і як виправив?»)?

- Чи заохочує підручник до ведення портфоліо власних досягнень або «щоденника поступу»?
- Чи передбачено можливість вибору рівня складності завдання або способу представлення результату?

Підручник як методичний навігатор для вчителя

- Чи супроводжуються складні завдання орієнтовними дескрипторами (описами того, як виглядає успішне виконання на різних рівнях)?
- Чи містить методичний апарат підказки для вчителя щодо діагностики конкретних навичок під час виконання звичайних вправ?
- Чи запропоновано в підручнику інструменти для підсумкового (діагностувального) оцінювання, що логічно впливають із попередніх навчальних вправ?
- Чи передбачено варіативні сценарії оцінювання (для дистанційного навчання, роботи в парах, індивідуального темпу)?

МЕТОДИЧНА КУХНЯ: ГОТУЄМО ПІДРУЧНИК, ЯКИЙ ХОЧЕТЬСЯ «СПОЖИВАТИ»

Михайло Дубошин

Сучасний український підручник перестає бути просто збірником інформації, перетворюючись на активний інструмент формування компетентностей. В умовах гнучкого навчання та нових викликів для освіти, головним завданням авторського колективу стає створення такого контенту, який не лише відповідає Державному стандарту, а й допомагає учнівству розв'язувати реальні життєві проблеми. Якісне методичне наповнення – це поєднання мотиваційного підходу, інклюзивності та системної роботи з інформацією в різних форматах. У цьому розділі ми розглянемо практичні рекомендації щодо створення ефективних компетентнісних і дослідницьких завдань, а також проаналізуємо типові помилки, яких варто уникати в розробці сучасного навчального забезпечення.

Перехід від знанневої до компетентнісної парадигми освіти зумовлює зміну призначення та ролі, змісту та методичних акцентів шкільних підручників. Додатковим чинником, який актуалізує трансформацію в українській середній освіті методичного забезпечення навчальних предметів (інтегрованих курсів) є активне застосування гнучкого навчання внаслідок виокремлення нової когорти здобувачів освіти – учнівства, яке не має стійкого доступу до навчання (учні / учениці, які перебувають за кордоном, на лінії активних бойових дій або на тимчасово окупованій території України, навчаються дистанційно в умовах довготривалих відключень електроенергії та/або нестабільності зв'язку). Зважаючи на означене, підручник має набути ролі провідного інструменту забезпечення компетентнісного навчання.

Укладений авторським колективом до певної навчальної / модельної навчальної програми підручник має розкривати компетентнісний потенціал освітньої галузі, відповідати ціннісним орієнтирам та розгортати базові знання із відповідної освітньої галузі відповідного Державного стандарту освіти. Наголошуємо на тому, що відповідність Стандарту та програмі має бути безумовною: підручник не може оминати або випустити завдання, спрямовані на формування обов'язкових результатів навчання відповідно до Стандарту у межах відповідної освітньої галузі. Водночас він не має містити матеріалів чи завдань, які виходять за межі понять, окреслених у запропонованому змісті програми. Крім того, завдання підручника мають забезпечувати формування наскрізних умінь, визначених Стандартом.

Розпочинати кожен новий структурно, логічно та/або змістовно відокремлений матеріал (розділ, параграф тощо) рекомендуємо із **мотиваційного компонента**: критичного (проблемного) запитання, приголомшливих (шокуючих) статистичних відомостей, історичного або бібліографічного факту, який спонукатиме учнівство до дискусії, фактчекінгу тощо – зрештою активізує їхній пізнавальний інтерес до змісту, який буде розгортатися в запропонованому матеріалі. Цілком виправданою є практика, коли заголовок відокремленого матеріалу (розділу, параграфу тощо) сформульовано власне через критичне (проблемне) запитання. Особливо це доречно, якщо підручник, частіше інтегрованого курсу, укладено за феномен-орієнтованим підходом, коли певний феномен природи або соціального життя в такому матеріалі розглядають цілісно крізь призму різних наук. Наприклад, *Як вигідно інвестувати?, Як вижити під час чуми?, Як виникла Земля?, Як побудоване суспільство, яке підкорюється волі тирана?, Що робить промову переконливою? тощо.*

Основою для реалізації компетентнісного підходу в навчанні є **системна робота з інформацією**, зокрема представлена в різних форматах (текстовому, графічному, числовому, звуковому, відео). Сучасний підручник продовжує бути носієм актуальної наукової інформації, завдяки якій формується загальне розуміння феномену, явища або процесу, який досліджують у межах запропонованого авторським колективом тематичного розділу або параграфа. Крім того, важливість представлення різних форматів інформації зумовлена особливостями її сприйняття здобувачами освіти. Особливу увагу варто приділити інклюзивності викладу та оформлення інформації: оскільки в інклюзивному класі всі учні / учениці використовують один підручник, варто передбачити, аби здобувачі освіти з особливими освітніми потребами відчували спроможність до опрацювання поданих матеріалів. Рекомендуємо, розробляючи / добираючи / оформлюючи інформацію / матеріали та завдання, передбачати, що кожне із них має бути орієнтовано саме на учнів /

учениць з ООП. За таких умов, по-перше, буде задоволено потреби цієї цільової аудиторії і, по-друге, для нормотипових здобувачів освіти робота із такими матеріалами не викликатиме труднощів.

Узагальнюючи сучасні наукові праці, а також аналітичні матеріали щодо результатів участі у різні роки українських підлітків у дослідженні PISA (докладніше за посиланням:

<https://pisa.testportal.gov.ua/pisa-2018-zvity/>) та загальнодержавному зовнішньому моніторингові якості початкової освіти (докладніше за посиланням: <https://testportal.gov.ua/zvity-dani-9/>, <https://testportal.gov.ua/materialy/>),

пропонуємо взяти до уваги такі рекомендації щодо укладання змісту навчальної літератури, які допоможуть підвищити рівень грамотності українського учнівства.

Запитання та завдання на формування наскрізного вміння читати з розумінням у сучасних підручниках можна поділити на:

- ✔ репродуктивні (робота зі змістом поданої інформації, завдання на відтворення цієї інформації, виконання простих операцій та дій);
- ✔ продуктивні (аналіз поданої інформації, спрямований на формування вміння виділяти головне і порівнювати, узагальнювати, доводити власну думку на основі поданої інформації);
- ✔ творчі (створення власного продукту) тощо;
- ✔ завдання на формування в учнівства вміння знаходити в тексті інформацію, подану явно (наприклад, через вправи «Запитання – відповідь», «Заповнення пропусків» тощо);
- ✔ завдання на формування в учнівства вміння робити прості висновки (наприклад, через вправи «Причина і наслідок», «З'єднай логічні пари», «Спільне і відмінне», «Що було до / після» тощо);
- ✔ завдання на формування в учнівства вміння знаходити неочевидну інформацію (наприклад, через вправи з унаочнення прочитаного, графічні організатори, роботу в парах і групах);

- ✔ завдання на формування в учнівства вміння формулювати комплексні висновки (наприклад, через серію послідовних запитань, створення інтелект-карт тощо);
- ✔ завдання на формування в учнівства вміння працювати з інфографікою.

Рекомендуємо авторським колективам підручників розгортати запитання та завдання до поданої інформації через ускладнення видів робіт з інформацією. Крім того, доцільно пропонувати завдання, спрямовані на розвиток орієнтування в інформації, зокрема які передбачали б потребу здійснювати перехід між її частинами, а також між інформацією, поданою в різних форматах (наприклад, для паралельного опрацювання текстового матеріалу та діаграм тощо). Позитивно також впливає на формування читацької грамотності включення до матеріалів підручника науково-популярних і наукових та інших інформаційних текстів: інструкцій, оголошень, рекламних текстів тощо.

Незалежно від навчального предмета (інтегрованого курсу), до якого укладено підручник, рекомендуємо передбачати:

- ✔ запитання до завдання, які навчають учнівство аналізувати умову такого завдання (зокрема визначати, що вже відомо, що необхідно знайти, чи є зайві або недостатні дані);
- ✔ завдання, спрямовані на роботу із даними в різних форматах, а також перетворення їх з одного формату в інший (робота з таблицями, графіками, діаграмами, текстовими описами тощо);
- ✔ завдання на розвиток логічного мислення;
- ✔ завдання на роботу з абстрактною інформацією та моделюванням;
- ✔ завдання, спрямовані на формування вмінь дослідницької діяльності (відповідно до специфіки навчального предмета (інтегрованого курсу): експеримент, спостереження, контент-аналіз, аналіз певного явища тощо);
- ✔ завдання, спрямовані на вирішення життєвих прикладних / проблемних ситуацій / задач.

Потреба в останньому типі завдань особливо гостро постає в контексті результатів участі українських підлітків у міжнародному дослідженні PISA та їхній обмеженій спроможності вирішувати прикладні завдання / задачі, які потребують застосування здобутих знань та набутих умінь у життєвих ситуаціях. Попри точкове включення на сучасному етапі підручникотворення окремих прикладів такого типу, їх використання є радше винятком, ніж загальною практикою. Водночас саме завдання / задачі, спрямовані на вирішення життєвих прикладних / проблемних ситуацій є основою компетентнісного навчання не лише в межах тих компетентностей, які є суголосними до освітньої галузі, до якої належить навчальний предмет (інтегрований курс), а й інших, зважаючи на компетентнісний потенціал галузі, визначений у Стандарті.

Компетентнісні завдання мають такі формальні ознаки:

- ✔ кластерна структура;
- ✔ ситуація в контекстній формі, що апелює до реальної проблеми повсякденного життя;
- ✔ стимул із наведеною в різних формах інформацією;
- ✔ реальна або відтворена ситуація, створення моделі, опис реального або уявного експерименту.
- ✔ завдання, які дібрано у певній послідовності: 1) для вироблення вміння опрацьовувати наведену інформацію (зрозуміти, про що йдеться, чи можуть здобувачі освіти визначитися з проблемою, методами розв'язання або дослідження, одиницями вимірювання тощо); 2) завдання на перетворення інформації з однієї форми в іншу: побудова графіка, читання табличних даних тощо); 3) завдання на тлумачення інформації й оцінку джерел (критичне мислення); 4) завдання на застосування: прогнозування та конструювання.

Стимул містить інформацію, потрібну для розв'язання завдань, де розташовані основні табличні дані або графічні

матеріали (діаграми, графіки тощо), з яких можна взяти необхідну інформацію, а також формули, які не обов'язково запам'ятовувати. Інколи ця інформація може бути недостатньою або навпаки – надлишковою, але це має бути не випадковістю, а запланованим методичним елементом завдання.

Під час розроблення компетентнісних завдань варто уникати типових помилок, зокрема:

- ✔ нерозуміння кластера як цілісності: коли тема завдання, яка зазначена в назві й підкріплена доволі розлогим стимулом, зникає вже після першого запитання; наступні запитання втрачають змістовий і діяльнісний зв'язки з темою, повертаються до традиційного знанневого підходу і формальних способів розв'язання;
- ✔ нераціональне співвідношення між предметними знаннями і ключовими компетентностями: доволі великою є спокуса зробити акцент власне на предметних знаннях, теорії та проігнорувати можливість генералізувати предметні вміння й знання на більш високий, метакомпетентнісний рівень;
- ✔ анти-компетентнісний характер завдання: такі завдання ґрунтуються на фантастичних ситуаціях з казковими персонажами, героями коміксів, які демонструють надприродні здібності, і на це накладається, (не)наукова основа, наприклад, як сльози певної температури Герди розтоплюють крижане серце її брата Кая; як збирають врожай пшениці на Землі, Юпітері та Сатурні; як розраховують сімейний бюджет української родини, де вартість хліба складає 3 копійки, а молока – 5 тощо;
- ✔ помилка способу введення необхідних для розв'язання даних: описуючи реальні ситуації й конкретні основи завдань, необхідно наводити дані в тих одиницях і з тією точністю, з якою ми користуємося ними в повсякденному житті; наприклад, чашка кави має об'єм 250 мл або см³, і водночас нереалістично уявляти спідометр, на якому буде позначено, що рятувальний човен буде рухатися зі швидкістю $253\sqrt{253}$ км/год; кількості людей

мають бути цілими числами, а швидкості, вартості, відстані, маси і інші параметри, мають вимірюватися у звичних для національного контексту одиницях і мати реалістичні показники;

- ✔ штучність / алогічність запропонованої ситуації: коли авторський колектив пропонує спосіб виконання завдання, у якому закладено логічну хибу або нераціональність дії в реальному житті, наприклад, обраховувати на етапі проектування розміри майбутнього басейну за кількістю наявної у будівельників плитки для цього басейну (замість проектування об'єкта за потребою користувачів та/або з огляду на обмеження просторів, рельєфу тощо); коли завдання передбачає складні багатетапні розрахунки показника, який у сучасному світі може бути виміряний одним пристроєм; або параметри, які відшуковують у завданні, є надто професіоналізованими і специфічними.

Крім того, компетентнісні завдання можуть слугувати методичною основою для застосування інтегрованого навчання, інтерактивної взаємодії учнівства, їхньої творчості, а також раціонального чергування самостійної, групової, парної та спільної роботи.

Розуміючи, що розроблення стимулів зокрема і кластерних компетентнісних завдань у цілому вимагає від авторських колективів широкої обізнаності в різноманітних сферах життя і уявлення про промислові, соціальні та мистецькі новачі, рекомендуємо розглянути можливості колаборації із представниками реального бізнесу, державних органів та громадського сектору, митцями, аби створити тематичні завдання (наприклад, про енергетику, економіку, виробничі цикли різних галузей промисловості, роботу різноманітних сервісів, сучасні технології, демографічні зміни, надбання сучасного мистецтва, на екологічну проблематику (як національного, так і локального рівнів) тощо). По-перше, такий підхід є елементом профорієнтаційної спрямованості підручника, демонструючи потенціал галузі економіки чи іншої професійної або творчої діяльності, по-друге, розширює

загальну обізнаність учнівства, створюючи неспотворене уявлення про предмет / технологію / виробничий цикл / ринок тощо.

Інтерактивність, діяльнісність та творча орієнтованість компетентнісних завдань полягає у можливості унаочнити через створення / використання готових прототипів життєвої / прикладної ситуації, на розв'язання якої спрямоване завдання. Наприклад, здійснити розстановку меблів у певному просторі, що має відповідати заданим параметрам; скласти меню, урахувавши фінансові і харчові обмеження, вподобання, калорійність тощо; побудувати на основі розрахунків прототип пандуса; приготувати із запропонованих матеріалів розчин, який би відповідав цілям, вказаним у завданні; розмістити оборонний рубіж таким чином, аби мінімізувати просування ворога тощо. Пропонуючи учнівству працювати в парах або малих групах, ми спонукаємо дітей до діалогу, обміну думок, надання одне одному конструктивного зворотного зв'язку, спільного читання інструкцій тощо. Рекомендовано, аби завершувалося виконання такого завдання презентацією напрацьованих пари або групи: структурованою (за певними параметрами, які мають бути висвітлені, з часовими обмеженнями, вживанням певної обов'язкової лексики тощо) або неструктурованою (без будь-яких вимог і обмежень) промовою, що є спрямованістю завдання на формування та розвиток комунікативних навичок та вміння висловлювати думку усно й письмово.

Ще одним типом завдань, які рекомендовано включити до сучасного підручника є **дослідницькі завдання** – спеціально сконструйовані навчальні ситуації, що ініціюють та стимулюють пізнавальну активність учнівства через необхідність розв'язання певної навчальної проблеми. Таке завдання має елементи часткової або повної новизни для учня / учениці, вимагає здійснення самостійного (або частково самостійного за умов педагогічного супроводу) пошуку способів розв'язання і спрямоване на здобуття суб'єктивно нових знань, формування обґрунтованих висновків та розвиток критичного мислення.

Орієнтовна структура дослідницького завдання є такою:

- ✓ дослідницька проблема та дія: окреслює дослідницьку проблему в межах певного наукового контексту, визначає очікувану мисленнєву дію (аналіз, порівняння, обґрунтування), необхідну для її розв'язання;
- ✓ джерела для дослідження: адаптовані до віку учнівства джерела інформації (писемні, речові, візуальні, карти, цифрові ресурси тощо) або лабораторне / вимірвальне обладнання, роздаткові матеріали тощо, а також можуть бути надані рекомендації щодо платформ або методів пошуку потрібної інформації;
- ✓ алгоритм виконання (інструкція): послідовність дій, які учнівство здійснює під час виконання завдання;
- ✓ очікуваний результат: форма представлення результатів дослідницької діяльності учнів / учениць (наприклад, есе, науковий постер, інфографіка, мультимедійна презентація, візуальна реконструкція, опис віртуальної екскурсії тощо); потрібно також зазначити формат виконання роботи: індивідуальний, парний або груповий;
- ✓ рефлексія та оцінювання: передбачає осмислення учнями / ученицями процесу та результатів власної навчальної діяльності; це здійснюють за допомогою відповідей на рефлексивні запитання, участь у дискусіях, самоаналіз.

Застосування прозорих критеріїв оцінювання забезпечує об'єктивність оцінювання та надання зворотного зв'язку учнівству. Наголошуємо, що наявність прозорих критеріїв оцінювання виконання завдань, що враховують не лише кінцевий результат (точність фактів, креативність продукту), а й дослідницький процес (глибину аналізу, логічність аргументації, самостійність), є невід'ємною умовою укладання ефективних дослідницьких завдань.

Окреме місце в сучасному підручнику мають складати завдання на розвиток критичного мислення та медіаграмот-

ності. Авторським колективам варто передбачити такі типи завдань:

- ✓ на формування розумових операцій високого порядку: аналізу, синтезу та оцінювання медіатекстів з різних джерел, що розвивають критичне ставлення до інформації (наприклад, порівняння інформації з різних джерел, виокремлення переваг і недоліків досліджуваного явища, передбачення змісту тексту за заголовком, передбачення наслідків подій або вчинків, висунення гіпотез, варіантів вирішення проблеми, висловлення власного ставлення до інформації, оцінювання за критерієм «правда/брехня» тощо). У цьому контексті важливо пропонувати учнівству для опрацювання також фрагменти інтерв'ю, новин, репортажів, у тому числі так званих fake news, що допоможе навчити учнівство критично читати такі тексти, аналізувати їх, боротися з маніпуляціями, пропагандою тощо;
- ✓ заснованих на стратегіях розвитку критичного мислення, таких як «Ромашка Блума», «Товсті» та «тонкі» запитання, асоціативні кущі, порівняльні таблиці, «Фішбоун», «Бортовий журнал», «Дерево передбачень», «Читаємо та запитуємо», «Почережні запитання», «Інсерт», написання есе, відгуків, рецензій, метод «РАФТ» тощо;
- ✓ із відкритими запитаннями, що стимулюють учнівство до активного мислення, формулювання та обґрунтування власної позиції. Особливо ефективними є вправи, які сприяють формулюванню відкритих запитань самим учнівством, що, своєю чергою, сприяє засвоєнню мовленнєвих моделей і

розвитку логічного, творчого та критичного мислення.

- ✓ проектного спрямування для створення власних медіапродуктів (блоги, соціальні дописи, відео), які сприяють творчості та дають змогу практикувати мовленнєві вміння.

Крім того, дібрані в підручнику завдання мають бути диференційованими за рівнями складності, творчості та самостійності виконання завдання. Це є обов'язковою умовою для надання спроможності учням /ученицям із різним освітнім досвідом опанувати матеріал самостійно або повертатися до необхідних змістовних тем та/або розділів. Важливо також зберегти в комплексних (особливо компетентнісних) завданнях нарощення ускладнення завдань (підзавдань), аби створювати ситуацію педагогічного успіху навіть для учнів /учениць, які мають істотні освітні втрати. Також зміст сучасного підручника має обов'язково вміщувати завдання для перевірки, самоперевірки, взаємоперевірки щодо досягнення результатів навчання. Такі завдання слід укладати відповідно до актуальних методичних рекомендацій щодо оцінювання на певному рівні освіти. Наголошуємо, що компетентнісні завдання потребують і використання компетентнісного оцінювання.

Отже, сучасний підручник в умовах впровадження компетентнісної парадигми освіти – той, який забезпечує практичну реалізацію змісту навчального матеріалу, доповнює і конкретизує його, сприяє досягненню результатів навчання, визначених програмою, та відповідає таким **методичним індикаторам:**

- вміщує завдання на розвиток уміння добирати, аналізувати й узагальнювати навчальну інформацію, подану в різний спосіб;
- містить відкриті дидактичні завдання, які реалізують інтерактивне навчання;
- пропонує завдання на розвиток критичного мислення;
- варіює завдання для самостійного / групового виконання;
- охоплює диференційовані завдання за рівнями складності, творчості та самостійності виконання завдання;
- пропонує компетентнісні завдання;
- охоплює завдання для реалізації проектної діяльності;
- містить проблемні ситуації / завдання, спрямовані на спостереження, дослідження;
- вміщує завдання для перевірки, самоперевірки, взаємоперевірки щодо досягнення результатів навчання.

ЯКИЙ ВІН, АКАДЕМІЧНО ДОБРОЧЕСНИЙ ПІДРУЧНИК?

Марина Харман

Цей розділ має практичну мету: пояснити, що саме мають на увазі під академічною доброчесністю у підручникотворенні, як ці вимоги оцінює експертиза та як уникнути типових помилок на етапі підготовки рукопису. Ідеться про якість авторського рішення та професійну відповідальність за освітній продукт.

Академічна доброчесність як критерій якості навчальної літератури.

У контексті навчальної літератури академічна доброчесність означає поєднання авторської унікальності, коректної роботи з джерелами та відповідальності за достовірність інформації. Вона забезпечує довіру до навчального видання і є одним із критеріїв експертного оцінювання під час надання грифа.

Для експертизи важливо не лише те, чи «немає плагіату», а й чи є навчальний текст авторським за логікою, дидактичними рішеннями і способом викладу матеріалу. Навіть якщо два підручники ґрунтуються на одній програмі, вони мають різнитися методичними прийомами, системою завдань і прикладами.

Принципи академічної доброчесності закріплено в Законі України «Про освіту» (стаття 42) та процедурах експертизи, затверджених наказами МОН. У цих документах доброчесність трактують як оцінку загального характеру тексту та авторських рішень, а не лише технічну перевірку відсотка унікальності.

Типові помилки і як їх уникнути.

Зведення доброчесності до формальної перевірки антиплагіатними програмами. Щоб уникнути цього, працюйте з матеріалом як із навчальним сценарієм: продумайте логіку розгортання теми, авторські методичні акценти, оригінальні приклади й завдання.

Уявлення, що доброчесність стосується лише тексту. Насправді експерти оцінюють усі складники: завдання, таблиці, карти, ілюстрації. Копіювання чужих завдань зі зміною цифр або відтворення чужих схем – це також порушення доброчесності.

Ігнорування достовірності інформації в «загальновідомих» темах. Застарілі формулювання можуть кочувати з підручника в підручник. Перевіряйте факти за первинними академічними джерелами.

Навчальна література як об'єкт авторського права.

Підручники, посібники, електронні додатки є об'єктами авторського права. Правова охорона поширюється не на навчальний зміст як такий, а на форму його подання: текстові формулювання, логіку викладу, систему завдань, авторські таблиці, схеми, інфографіку, дидактичні й методичні рішення.

Факти, дані, історичні дати, формули, наукові закономірності та офіційні державні документи не охороняються авторським правом. Два підручники можуть мати однаковий зміст, але не можуть відтворювати однакові формулювання, структуру викладу чи систему завдань. Відмінність не в тому, ЩО пояснено, а ЯК це зроблено.

Ці питання врегульовано Законом України «Про авторське право і суміжні права» та Цивільним кодексом. Закон установлює, що факти можна використовувати вільно, але конкретна форма викладу є захищеною. Авторське право виникає з моменту створення твору і не потребує реєстрації.

Типові помилки і як їх уникнути.

Вважати, що «загальновідому» інформацію можна переписувати з іншого підручника. Те, що Русь утворилася в IX столітті – факт. Але те, ЯК пояснити це учням, які приклади та завдання використати – авторське рішення. Створіть власну логіку викладу, ставте собі запитання: який унікальний дидактичний шлях я пропоную?

Недооцінювати авторське право на систему завдань. Логіка побудови завдань, їх послідовність, принципи добору – це авторське рішення. Не можна копіювати систему завдань, змінивши лише цифри.

Ігнорувати авторське право на електронні формати. Для закону немає різниці між друкованим і електронним підручником. Інтерактивні завдання, цифрові симуляції також захищені авторським правом.

Запозичення, перефразування і межі допустимого.

Використання наукових досліджень, попередніх підручників, перекладів – це необхідна практика. Проблемою є не саме запозичення, а спосіб, у який це відбувається. Добросовісне використання джерел передбачає авторське переосмислення матеріалу, зміну дидактичного фокуса і відсутність впізнаваного відтворення чужих текстів. Якщо зберігаємо чужу логіку пояснення, порядок аргументів або характерні смислові акценти (навіть без дослівних збігів), такий текст можна вважати неоригінальним. Формальне перефразування без зміни логіки не є створенням нового авторського тексту.

Ці питання перебувають у полі авторського права та академічної доброчесності. Законодавство встановлює, що переробка чужого твору без згоди автора є порушенням. При цьому не вимагає дослівного збігу: достатньо, щоб новий твір зберігав основні характерні риси оригіналу.

Типові помилки і як їх уникнути.

Механічне перефразування: заміна слів синонімами при збереженні тієї самої логіки, смислових акцентів, порядку аргументів. Уникнути цього допомагає свідомо зміна дидактичного фокуса: як я пояснюю цю тему? Які приклади з життя учнівства можна використати? Яку послідовність оповіді варто обрати?

Копіювання «канонічних» абзаців. Навчальна література передбачає адаптацію наукового знання для учнівства. Замість копіювання створюйте авторські узагальнення із власними прикладами.

Спроби «обдурити» антиплагіатні системи штучною заміною слів. Такі маніпуляції експерти легко розпізнають. Вивчіть кілька джерел, виокремте ключові ідеї, продумайте власний спосіб пояснення, створіть оригінальні авторські приклади.

Самоцитування і нові редакції навчальних видань.

Автор має право спиратися на власні попередні напрацювання за умови суттєвого оновлення їх. Механічне перенесення фрагментів без переосмислення структури, прикладів, завдань і зв'язку з програмою розцінюють як недобросовісну практику. Нова редакція має демонструвати зміну дидактичних акцентів і методичних рішень, а не лише мовностилістичні правки. Самоцитування не заборонене, оскільки автор має право використовувати власні твори. Однак експертиза оцінює відповідність рукопису чинним програмам і його авторський характер. Якщо новий рукопис є повторенням попереднього без суттєвих змін, він може не відповідати критеріям якості.

Типові помилки і як їх уникнути.

Переносити фрагменти старого підручника без змін. Уникнути цього можна через оновлення прикладів: навіть якщо теоретичний матеріал подібний, приклади мають відображати сучасні реалії.

Обмежитися стилістичним редагуванням. Потрібна зміна методичних рішень: переосмислення структури параграфа, оновлення системи рубрик, створення нових типів завдань.

Не враховувати зміну стандартів і програм. Рукопис має відповідати актуальній версії модельної навчально / навчальної програми та державного стандарту.

Достовірність навчальної інформації та перевірка фактів.

Підручник формує наукову картину світу учнівство, тому авторський колектив несе відповідальність за достовірність інформації. Навіть формально унікальний текст може бути недоброчесним, якщо містить застарілі або псевдонаукові твердження. Навчальна література має виконувати функцію фільтра між науковим знанням і масовим інформаційним простором.

Усі фактичні відомості (дати, цифри, події, нормативно-правові акти) мають бути перевірені за актуальними академічними та офіційними джерелами. Теорії та концепції потрібно добирати з урахуванням сучасного наукового консенсусу, з уникненням застарілих або псевдонаукових тверджень.

Цей аспект впливає із норми Закону України «Про освіту» та загальних вимог до якості освіти. Навчальна література має відповідати сучасному рівню розвитку науки. Експертиза перевіряє фактичну достовірність, особливо в питаннях здоров'я та безпеки.

Типові помилки і як їх уникнути.

Використовувати неперевірені інтернет-джерела. Спирайтеся на наукові журнали, монографії, офіційні статистичні дані, документи державних установ.

Подавати спірні теорії як усталені факти. Якщо в науковому співтоваристві немає консенсусу, покажіть учням, що існують різні погляди.

Ігнорувати оновлення даних у швидкозмінних галузях (природничі науки, медицина, інформаційні технології). Перевіряйте актуальність усіх даних.

Навчальна література має бути бар'єром проти дезінформації. Сумнівну інформацію краще вилучити або переформувати, ніж ретранслювати.

Пам'ятка для автора: як перевіряти інформацію

КРОК 1. Визначте тип інформації

- ✓ факти, дати, цифри, закони, події підлягають прямій перевірці;
- ✓ теорії, концепції, інтерпретації, узагальнення перевіряють на наукову коректність і актуальність.

КРОК 2. Перевірте джерело

1. Чи має джерело автора (прізвище автора та/або інституція)?
 2. Чи зрозуміла дата публікації?
 3. Чи використовують це джерело в академічній або освітній практиці?
- Якщо хоча б на одне з цих запитань відповідь «ні» – інформація потребує додаткової перевірки або заміни.

КРОК 3. Шукайте підтвердження

- Одне джерело – не гарантія. Перевірте, чи:
- ✓ інформацію підтверджують кілька незалежних джерел;
 - ✓ вона не суперечить провідним підручникам або довідникам у галузі;
 - ✓ для чутливих тем (здоров'я, безпека, довкілля) існує науковий консенсус.

КРОК 4. Оцініть актуальність

- З'ясуйте:
- ✓ чи не застаріли дані;
 - ✓ чи не подано старе визначення як чинне;
 - ✓ чи не змінилися підходи в науці або законодавстві.
- Для швидкозмінних галузей (медицина, біологія, технології) особливо важливо перевіряти дату публікації джерела та оновлення інформації.

КРОК 5. Перевірка на «червоні прапорці»

- Інформація сумнівна, якщо:
- ✓ обіцяє «просте рішення» складної проблеми;
 - ✓ апелює до страху, емоцій, змов;
 - ✓ протиставляє себе «офіційній науці»;
 - ✓ не має перевірюваних посилань;
 - ✓ походить із блогів, анонімних сайтів, комерційних платформ.
- Такі твердження не можуть бути включені до навчальної літератури.

КРОК 6. За потреби – консультуйтеся

- Якщо тема виходить за межі вашої фахової підготовки:
- ✓ звертайтеся до профільних фахівців;
 - ✓ орієнтуйтеся на публікації академічних установ;
 - ✓ використовуйте узагальнені, а не категоричні формулювання.

Корисні ресурси

Академічні та освітні:

- ✓ Google Scholar – пошук наукових публікацій
- ✓ PubMed – медичні та біологічні дослідження
- ✓ Офіційні сайти університетів і наукових установ
- ✓ Підручники та курси провідних університетів

Фактчекінг (для суспільних тем):

- ✓ StopFake
- ✓ VoxCheck

Офіційні та міжнародні:

- ✓ державні органи України (закони, статистика);
- ✓ міжнародні організації (WHO, UNESCO, NASA тощо).

Цитування і прозорість роботи з джерелами.

У шкільних підручниках не застосовують повний науковий апарат цитування. Водночас автор зобов'язаний забезпечити прозорість походження матеріалу через узагальнювальні формулювання, авторське опрацювання змісту й подання переліку основних джерел у методичних матеріалах.

Цитування допускається в обсязі, виправданому навчальною метою, і не повинно підміняти власний авторський виклад. Законодавство передбачає обмежені винятки для освітнього використання за умови дотримання виправданого обсягу та зазначення авторства. Ці винятки не поширюються на відтворення значних частин чужих видань або копіювання систем завдань. Хоча закон «Про авторське право і суміжні права» передбачає можливість цитування для навчальних цілей, це не означає необмеженого використання. Експертиза оцінює баланс між власним текстом і залученими джерелами.

Типові помилки і як їх уникнути.

Повна відсутність інформації про джерела. Включайте список рекомендованої літератури, згадки про авторів ідей у тексті, посилання до методичних матеріалів або супровідних документів.

Надмірне цитування. Навчальний текст має бути авторським переказом, а цитати – лише окремими ілюстраціями.

Близький до цитування переказ без лапок. Справжнє авторське рішення передбачає переосмислення ідеї, її адаптацію до аудиторії, створення власних пояснень.

Ілюстрації як зона підвищеної уваги.

Використання зображень з інтернету можливе лише за наявності визначеного правового статусу. Фотографії, карти, інфографіка є об'єктами авторського права незалежно від форми подання. У навчальній літературі дозволено використовувати авторські зображення; матеріалів, що є суспільним надбанням; зображення з відкритими ліцензіями з дотриманням їхніх умов; матеріали за згодою правовласника.

Для творів у публічному надбанні авторське право може стосуватися конкретної фотографії твору. Наприклад, картина XVIII століття є публічним надбанням, але фотографія цієї картини захищена авторським правом фотографа.

Закон України «Про авторське право і суміжні права» встановлює, що фотографії, зображення, карти є об'єктами авторського права. Експертиза перевіряє правовий статус ілюстративних матеріалів. Автор несе відповідальність за те, щоб використання жодного зображення не порушувало авторські права власників.

Типові помилки і як їх уникнути.

Використання зображень «з інтернету». Використовуйте власні фотографії, замовляйте ілюстрації, користуйтеся банками зображень з відкритими ліцензіями (Wikimedia Commons, Unsplash, Pixabay). Пам'ятайте, що сайти-агрегатори (Pinterest, Flickr тощо) не перевіряють правову інформацію і не є джерелом зображення самі по собі.

Відсутність інформації про ліцензію. Підписи до ілюстрацій виконують пояснювальну функцію, а відомості про авторство і ліцензії подають у технічному переліку ілюстрацій.

Копіювання чужих карт зі зміною кольорів. Авторське право захищає концепцію візуалізації. Створюйте власні карти на основі первинних даних або використовуйте вільні картографічні ресурси.

Цифрові інструменти і штучний інтелект.

Законодавство не забороняє використання цифрових інструментів. Водночас закон встановлює, що автором визнається фізична особа, творчою працею якої створено твір. Експертиза оцінює кінцевий результат незалежно від інструментів, використаних під час створення.

Штучний інтелект може застосовуватися для структурування матеріалу, мовно-стилістичного опрацювання або генерації ідей. Водночас відповідальність за зміст, достовірність і дотримання доброчесності повністю покладено на автора. Використання згенерованих матеріалів без належного редагування і перевірки є ризикованим.

Типові помилки і як їх уникнути.

Використання згенерованих текстів без перевірки. ШІ може продукувати правдоподібні, але фактично неправильні твердження. Ретельно перевіряйте кожен згенерований фрагмент.

Відсутність стилістичного вирівнювання. Опрацюйте весь текст, забезпечте єдиний стиль викладу, послідовність у термінах, узгодженість методичних прийомів.

Перекладання відповідальності на інструмент. Не розраховуйте на те, що ШІ все напише правильно та якісно, відповідальність за якість підручника повністю лежить на авторові.

Відповідальність і наслідки недотримання доброчесності.

Порушення авторського права може тягнути цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність у випадках, передбачених законом. Порушення принципів академічної доброчесності не має кримінальних наслідків, але може призвести до зауважень експертизи, вимоги доопрацювання або відмови в наданні грифа. Академічну доброчесність розглядають як показник якості авторського рішення і професійної відповідальності. Питання відповідальності врегульовані Кримінальним кодексом (стаття 176), КУпАП (стаття 51-2) та нормативними документами МОН. Кримінальна відповідальність настає лише у випадках незаконного відтворення у великих обсягах із матеріальною шкодою. Більшість порушень у навчальній літературі розглядають як етичні проблеми.

Замість висновку.

Академічна доброчесність у створенні навчальної літератури – це не формальна вимога, а професійна етика автора підручників. Це відповідальність перед учнями, повага до колег і чесність перед самим собою як професіоналом.

Дотримання принципів доброчесності не ускладнює роботу, а робить її більш осмисленою і творчою. Коли автори не копіюють чужих текстів, а створюють власні пояснення, вони глибше занурюються в матеріал. Коли перевіряють факти, стають більш компетентними. Коли продумують власні методичні рішення, поглиблюють професійний досвід.

Рукопис, створений із дотриманням принципів академічної доброчесності, має більше шансів успішно пройти експертизу. Але важливіше те, що такий рукопис є справжнім внеском у розвиток освіти – унікальним, якісним, відповідальним навчальним продуктом.

Нормативно-правова база, що регулює авторське право в Україні в контексті написання навчальної літератури (підручники, посібники, робочі зошити, е-додатки тощо).

Авторське право

а) базові закони (що можна/не можна запозичувати, як оформлювати права)

- Закон України Про авторське право і суміжні права (№ 2811-IX від 01.12.2022) – головний документ: об'єкти авторського права, права автора, договори/передання прав, використання творів, винятки (зокрема цитування), захист прав.
- Цивільний кодекс України, Книга четверта (Книга 4, ІВ) – загальні норми про інтелектуальну власність і авторське право як інститут цивільного права (права, договори, способи захисту).
- Закон України Про видавничу справу – рамка для видавничої діяльності (корисно для взаємин «автор-видавець», вихідних даних, організації видання тощо).

б) відповідальність за порушення

- Кримінальний кодекс України, ст. 176 – кримінальна відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав (за певних умов і наслідків): https://kodeksy.com.ua/kriminal_nij_kodeks_ukraini/statja-176.htm
- Кодекс України про адміністративні правопорушення, ст. 51-2 – адміністративна відповідальність за порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2803-20#n6>

Академічна доброчесність

- Закон України Про академічну доброчесність – доброчесність у створенні академічних творів та експертній діяльності.
- Закон України Про освіту, ст. 42 «Академічна доброчесність» – визначення, принципи, типові порушення (зокрема, академічний плагіат), відповідальність в освітньому процесі.
- Закон України Про вищу освіту – вбудовує доброчесність у систему забезпечення якості освіти (актуально, якщо це навчальна/науково-методична література для ЗВО або автор – науково-педагогічний працівник).
- Закон України Про повну загальну середню освіту – доброчесність як частина правил у школі/освітньому середовищі (релевантно для підручників/посібників для ЗЗСО).
- Лист МОН «Щодо рекомендацій з академічної доброчесності...» (лист/роз'яснення 2018) – не закон, але часто на нього спираються як на методичне тлумачення і «практичні правила гри».
<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-650729-18/sp:dark#Text>

«Освітня» нормативна база

Це те, що впливає на практику: які гарантії/заяви дає автор, що перевіряють експерти, що вимагають у пакеті документів.

- Наказ МОН №931 від 20.07.2020 Про затвердження Порядку надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам
- Наказ МОН № 675 від 05.06.2023 Про затвердження Порядку здійснення експертизи, надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам
- Зміни (2025) до Порядку експертизи/грифів:
- Про затвердження Змін до Порядку здійснення експертизи, надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам

Норми оформлення посилань

ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» – формально це стандарт, не закон, але де-факто це «спільна мова» для оформлення джерел у навчальній/науковій літературі.

ДСТУ 8302:2015 Інформація та документація. Бібліографічне посилання

ПРИКЛАДИ

Узагальнювальний історичний текст

Як не треба

Текст майже дослівно повторює формулювання з іншого підручника, хоч і без прямих цитат:

У 1930-х роках радянська влада здійснювала масштабні репресії проти української інтелігенції, що призвело до втрати значної частини культурної еліти

Як треба

Автор пише власним голосом, змінює логіку викладу та акценти.

У міжвоєнний період політика радянської влади призвела до системного переслідування діячів культури. Багато письменників, митців і науковців були знищені, репресовані або усунуті з публічного життя.

Змінено:

- ✓ масштаб (не «влада – інтелігенція», а «політика – наслідки»);
- ✓ лексику;
- ✓ ритм і довжину речень.

Чому це ок:

Зміст спирається на загальновизнані знання, але текст не відтворює конкретне джерело

«Загальновідоме», але впізнаване

Як не треба

Текст відтворює чужу логіку й послідовність пояснення, характерну для конкретної монографії або підручника, хоч і без дослівних цитат.

Українське бароко сформувалося під впливом західноєвропейського мистецтва, поєднавши риси барокової стилістики з місцевими традиціями. Це зумовило його своєрідність, що проявилася в архітектурі, живописі та декоративному мистецтві.

Проблема:

- ✓ типовий «канонічний» абзац;
- ✓ впізнавана «наукова» структура: походження – поєднання – сфери прояву;
- ✓ текст легко впізнається як перероблення конкретного джерела

Як треба

Автор перебудовує матеріал дидактично.

Українське бароко формувалося в умовах активних культурних контактів. Воно доповнило місцеву мистецьку традицію європейськими впливами, що надало цьому стилю особливого характеру.

Змінено:

- ✓ логіку пояснення (через діяльність митців, а не «впливи»);
- ✓ порядок аргументів;
- ✓ суб'єкт дії.

Чому це ок:

Формулювання не калькує жодне конкретне дослідження

Самоплагіат

Як не треба

Автор без змін переносить фрагмент зі свого попереднього посібника

Як треба

Автор переосмислює і переформатовує матеріал.

У новому підручнику матеріал подано в іншій структурі, з оновленими прикладами та відповідно до чинної навчальної програми.

Змінено:

- ✓ структура подання;
- ✓ приклади;
- ✓ зв'язок із навчальною програмою.

Чому це ок:

Ідея збережена, текст – новий

Перефразування без «маскування»

Як не треба

Механічна заміна слів, але та сама конструкція думки.

Типовий фрагмент у першоджерелі (умовно):

Соціалістичний реалізм утверджував ідеологічно правильний образ дійсності, визначаючи тематику, образи та художні засоби.

У підручнику:

Соціалістичний реалізм формував нормативне, ідеологічно схвалене бачення реальності, впливаючи на теми, образи та художні прийоми.

Проблема:

- ✓ змінено лексику, але не структуру думки;
- ✓ текст легко впізнається як похідний;
- ✓ це виглядає як приховане запозичення, навіть без дослівних збігів

Як треба

Автор змінює рівень узагальнення і кут аналізу, не намагаючись «перехитрити» першоджерело.

Соціалістичний реалізм став інструментом культурної політики. Через мистецтво держава визначала, яким має бути образ людини, минулого і сучасності, а відхилення від цих рамок вважалися небажаними.

Змінено:

- ✓ рівень узагальнення;
- ✓ аналітичний фокус (функція замість переліку ознак);
- ✓ причинно-наслідкові зв'язки.

Чому це ок:

- ✓ інша логіка пояснення (через функцію, а не перелік ознак);
- ✓ інший суб'єкт дії (держава, політика, рамки);
- ✓ текст звучить як авторське узагальнення, а не адаптований конспект

Ілюстрація

Як не треба

Відсутність підпису.
Підпис: «Фото з інтернету».
Покликання на агрегатори
(pinterest, pikaboo, flickr тощо).

Як треба

Будівля Держпрому в Харкові. Архітектурна пам'ятка конструктивізму.
(Джерело, ліцензія, автор – у технічному переліку ілюстрацій, не в тексті).

Змінено:

- ✓ місце джерельної інформації (технічний перелік, не текст);
- ✓ роль підпису (пояснює, а не «цитує»).

Чому це ок:

Текст підручника не перевантажений, але правовий статус збережено

Карта

Як не треба

Чужа карта з мінімальними візуальними змінами або без них

Як треба

Варіант 1. Автор створює власну карту на основі узагальнених даних або змінює подачу (інший масштаб, інша логіка, інша легенда).

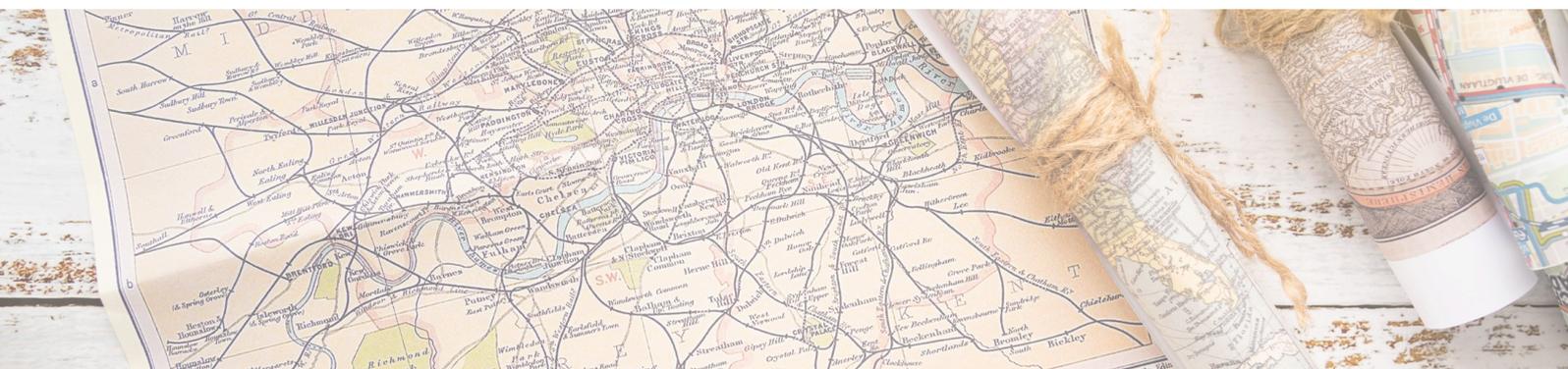
Змінено:

- ✓ масштаб;
- ✓ легенда;
- ✓ принцип узагальнення даних.

Чому це ок:

Результат – новий навчальний продукт.

Варіант 2. Автор отримує дозвіл на використання чужої карти

Завдання

Як не треба

Завдання майже повністю відтворює формулювання з іншого підручника або методички, змінено лише приклад чи назву теми.

Проаналізуйте причини та наслідки індустріалізації.
Наведіть приклади з історії України

Як треба

Автор зберігає загальну дидактичну ідею, але перебудовує формулювання і фокус.

Поясніть, як індустріалізація вплинула на повсякденне життя людей на українських землях. Які зміни можна вважати позитивними, а які – проблемними?

Змінено:

- ✓ дидактичний фокус;
- ✓ формулювання дії учня;
- ✓ очікуваний тип відповіді.

Чому це ок:

- ✓ інший кут зору (через досвід людей, а не перелік причин/наслідків);
- ✓ нове формулювання;
- ✓ завдання звучить як авторське, навіть якщо ідея типова

САМ СОБІ РЕЦЕНЗЕНТ: ЯК ПЕРЕТВОРИТИ ЕКСПЕРТИЗУ НА ДОРОГОВКАЗ ДЛЯ АВТОРА

Ольга Мірошнікова

Авторські колективи здебільшого сприймають експертизу навчальної літератури як завершальний і найнапруженіший етап роботи над підручником. Саме на цьому етапі з'являється відчуття невизначеності: що саме перевірятимуть, за якою логікою ухвалюватимуть рішення, чому виникають зауваження, яких авторський колектив не очікував побачити. Водночас експертиза не є ані формальністю, ані бар'єром між ним і школою.

Насправді експертиза виконує іншу функцію – вона дає змогу побачити підручник очима професійної спільноти та оцінити, наскільки створений матеріал відповідає освітнім цілям і потребам учнівства. Її завдання – не знайти «помилки заради помилок», а виявити сильні сторони підручника та потенційні ризики, які можуть ускладнити його використання в освітньому процесі.

У цьому розділі ми разом з авторськими колективами занурилося в логіку експертизи навчальної літератури і з'ясуємо, як мислить експерт, що і на підставі яких критеріїв оцінює, як читати експертні висновки та як ефективно працювати із зауваженнями.

Розділ адресований авторським колективам, які готують підручники, навчальні посібники та інші навчальні видання до експертизи або вже мають досвід її проходження. Це своєрідний орієнтир під час роботи над рукописом, як інструмент самоперевірки перед поданням матеріалів і як підтримку в період опрацювання експертних зауважень. Розуміння експертизи як процесу професійного діалогу допоможе зменшити напруження, раціонально розподілити зусилля та зосередитися на головному – створенні якісного навчального продукту для учнівства і вчительства.

Що таке експертиза навчальної літератури насправді.

Експертиза навчальної літератури – це процес професійної оцінки навчального видання з погляду його відповідності освітнім стандартам, програмам і принципам сучасної освіти. Вона не зводиться до перевірки орфографії чи формального зіставлення пунктів вимог, а передбачає комплексний аналіз змісту, структури та педагогічної доцільності підручника. Важливо розуміти, що експерт не оцінює авторський колектив. **Об'єктом експертизи** є безпосередньо навчальне видання – його логіка, змістове наповнення, методичні рішення та потенційний вплив на освітній процес. Саме тому експертний висновок може містити критичні зауваження навіть щодо підручників, створених досвідченими й авторитетними авторськими колективами.

Експертизу здійснюють фахівці, які мають практичний досвід роботи в освіті та розуміють реальні умови використання підручника в класі. Аналізуючи рукопис або макет, експерт постійно тримає в фокусі запитання: чи допоможе цей матеріал учительству організувати навчання, чи буде він зрозумілим і доступним для учнівства, чи не створює він додаткових бар'єрів у засвоєнні змісту.

Професійна оцінка завжди містить елемент інтерпретації. Саме тому різні експерти можуть акцентувати увагу на різних аспектах того самого матеріалу. Це не свідчить про хибність експертизи, а навпаки – відображає складність і багатовимірність навчального видання як педагогічного інструменту.

Водночас експертиза має чіткі межі. Вона не передбачає переформатування авторського задуму, заміни концепції підручника або нав'язування стилістичних рішень. Її завдання – виявити відповідність вимогам і принципам, а також окреслити зони, які потребують доопрацювання для забезпечення якості та безпечності освітнього контенту.

Отже, експертиза навчальної літератури є необхідним етапом спільної роботи авторських колективів, експертів і державних інституцій, спрямованої на створення підручників, які реально працюють у школі та відповідають потребам сучасного учнівства.

Як мислить експерт, коли аналізує підручник.

Починаючи роботу з підручником, експерт розглядає його як інструмент реалізації освітньої програми, тому вже з перших сторінок формує загальне уявлення про логіку видання, його цілі та адресата. Передусім експерт співвідносить підручник з освітнім стандартом і модельною навчальною / навчальною програмою. Це не механічна звірка пунктів, а спроба зрозуміти, чи вибудовано зміст так, щоб учнівство поступово досягало очікуваних результатів навчання. У цьому контексті важливими є не лише теми й терміни, а й послідовність викладу матеріалу, взаємозв'язок між розділами, логіка ускладнення завдань.

Оцінюючи підручник, експерт повсякчас тримає в полі зору три концепти: учнівство, вчительство та програму. Він запитує себе, чи зможе учень або учениця самостійно орієнтуватися в матеріалі, чи допомагає підручник учителеві або вчительці організувати урок, чи не створює зміст додаткового навантаження через складні формулювання, перевантаженість інформацією або неочевидні методичні рішення. Саме з цієї перспективи розглядають усі елементи видання – від вступних пояснень до системи завдань.

Особливу увагу експерт приділяє узгодженості між змістом і методичним апаратом. Навчальний матеріал може бути коректним і науково точним, але водночас недостатньо продуманим методично. У таких випадках зауваження стосуватимуться не «неправильності» змісту, а того, що запропоновані завдання, запитання чи вправи не допомагають досягти заявлених навчальних цілей.

Експерт також звертає увагу на мову підручника та спосіб звертання до учнівства. Чи є формулювання зрозумілими для відповідної вікової групи, чи пояснення не перевантажені абстрактними поняттями, чи приклади спираються на досвід, доступний сучасним дітям. На цьому етапі оцінюють не авторський стиль, а комунікативну ефективність навчального тексту.

Важливо розуміти, що експерт не шукає ідеального підручника, а отже не порівнює експертований матеріал з гіпотетичним ідеальним рішенням. Його завдання – визначити, наскільки запропонований проект є цілісним, логічним і безпечним для використання в освітньому процесі. Саме тому увагу приділяють не лише окремим фрагментам, а й загальному враженню від підручника як цілісного освітнього продукту.

Розуміння цієї логіки дає змогу авторським колективам інакше подивитися на експертні зауваження, сприймати їх як конструктивні поради, а не як огульну упереджену критику. Здебільшого зауваги експертів є спробою вказати на розриви між авторським задумом і тим, як матеріал може бути прочитаний, інтерпретований і використаний у реальному класі.

Що саме перевіряють під час експертизи навчальної літератури.

Під час експертизи навчальної літератури підручник розглядають як цілісний освітній продукт. Це означає, що експерта не зосереджує увагу на окремих фрагментах у відриві від загального задуму, а фокусує її на тому, як усі елементи видання працюють разом і чи забезпечують вони досягнення освітніх результатів.

Відповідність підручника освітнім стандартам і програмам.

Насамперед експерт оцінює відповідність змісту підручника державному стандарту та модельній навчальній / навчальній програмі. Йдеться не лише про наявність усіх тем, а про те, як ці теми розкрито, у

якій послідовності подано та які результати навчання вони підтримують. Важливо, щоб підручник не виходив за межі програми, але водночас не спрощував її до формального мінімуму.

Експерт звертає увагу на те, чи логічно вибудовано навчальний маршрут, чи немає «стрибків» у складності, дублювань або прогалів, які можуть ускладнити засвоєння матеріалу. У цьому контексті важливими є не лише тексти, а й система завдань, прикладів і пояснень.

Структура підручника і логіка подання матеріалу.

Структура підручника є одним із ключових об'єктів експертної уваги. Експерт аналізує, чи чітко виділено розділи й теми, чи зрозуміло буде учневі або учениці, де він чи вона перебуває в освітньому процесі, чи допомагають заголовки, рубрики та візуальні маркери зорієнтуватися в матеріалі.

Особливу увагу приділяють логіці викладу: як автор вводить нові поняття, чи мають вони опору на вивчений матеріал, чи передбачено повторення й узагальнення. Навіть якісний зміст може викликати зауваження, якщо він поданий фрагментарно або без чітких зв'язків між елементами.

Мова і доступність навчального тексту.

Мову підручника оцінюють з погляду її доступності для відповідної вікової категорії учнівства. Експерт аналізує, чи відповідає складність формулювань рівню підготовки дітей, чи не перевантажений текст термінами, чи подано пояснення нових понять у зрозумілий спосіб.

Важливим є також тон звернення до учня. Підручник має бути написаний мовою поваги, без знецінення, узагальнень або формулювань, які можуть бути сприйняті як нав'язування єдино правильного способу мислення. Тут ідеться знову ж таки не про стилістичні вподобання, а про педагогічну коректність.

Методичний апарат: завдання, запитання, вправи.

Надважливий блок експертизи – це аналіз методичного апарату. Експерт оцінює, чи завдання відповідають змісту теми, чи сприяють формуванню заявлених умінь і компетентностей, чи мають вони різний рівень складності. Не менш важливим є дотримання балансу між репродуктивними та продуктивними завданнями, наявність запитань для осмислення, застосування знань, рефлексії. Навіть невелика кількість завдань може бути оцінена позитивно, якщо вони методично виважені та логічно пов'язані зі змістом.

Ілюстрації, приклади та контексти.

Ілюстративний матеріал і приклади не розглядають як декоративні елементи. Експерт аналізує, чи вони підтримують навчальний зміст, чи не вводять учнівство в оману, чи відповідають віковим і культурним особливостям аудиторії. Приклади й ситуації, використані в підручнику, оцінюють також з погляду їхньої актуальності та коректності. Важливо, щоб вони не відтворювали застарілих уявлень, не закріплювали стереотипів і були зрозумілими сучасному учнівству.

Антидискримінаційна експертиза як складова частина комплексної оцінки.

Антидискримінаційна експертиза – це частина комплексної експертизи, завдання якої полягає в тому, щоб оцінити, чи є навчальний матеріал безпечним, коректним і доступним для всіх учнів незалежно від їхніх індивідуальних особливостей.

Вона не існує як окремий, ізольований етап і не має на меті перевіряти підручник за формальним переліком «заборонених слів». У сучасній школі підручник виконує не лише навчальну, а й виховну функцію.

Через тексти, приклади, ілюстрації та мовні конструкції він формує уявлення учнівства про світ, соціальні ролі та норми взаємодії. Саме тому експерт звертає увагу не тільки на те, що сказано, а й як це подано і в якому контексті.

Антидискримінаційний підхід ґрунтується на принципі поваги до різноманіття. Ідеться не про створення «стерильного» тексту без реальних прикладів, а про уникнення узагальнень і тверджень, які можуть закріплювати стереотипи або виключати частину учнівства з освітнього процесу. Під час експертизи аналізують, чи не подано в підручнику досвід окремої групи як єдино можливий або нормативний.

Особливу увагу експерт приділяє мові підручника. Формулювання, що здаються нейтральними для дорослого читача, можуть бути сприйняті учнівством інакше. Тож експерт має встановити, чи не містять тексти прихованих оцінних суджень, знецінювальних характеристик або протиставлень, які формують образ «нормальних» і «ненормальних» людей.

Ілюстрації та приклади також є об'єктом антидискримінаційної експертизи: аналізують, які ролі виконують персонажі, які моделі поведінки демонструють, чи представлено різноманіття соціальних і життєвих ситуацій. Зауваження можуть виникати не через сам факт використання певного образу, а через його систематичне повторення в одній і тій самій ролі.

Важливо розуміти, що антидискримінаційна експертиза не змінює авторської концепції підручника. Вона спрямована на виявлення ризиків і зон потенційної чутливості, які можуть бути непомітними для авторського колективу, але матимуть значення в реальному освітньому середовищі.

Для автора зауваження антидискримінаційного характеру – це запрошення подивитися на власний текст з іншого ракурсу. У більшості випадків не йдеться про

радикальне перероблення змісту, а про уточнення формулювань, розширення контекстів або збалансування прикладів.

Уключення антидискримінаційної складової до комплексної експертизи є кроком до підвищення якості навчальної літератури та створення підручників, які підтримують кожну дитину, не створюючи додаткових бар'єрів у навчанні.

Найпоширеніші зауваження експертів і що за ними стоїть.

Авторські колективи часто сприймаються експертні зауваження як перелік недоліків або критику результату багатомісячної роботи. Водночас за кожним формулюванням зауваження стоїть конкретна професійна логіка, спрямована на те, щоб підручник був зрозумілим, ефективним і придатним до використання в освітньому процесі. Розуміння цієї логіки дає змогу інакше подивитися на експертний висновок і раціонально працювати з ним.

Однією з найпоширеніших груп зауважень є **зауваження до змісту**. Вони можуть стосуватися неповного розкриття теми, надмірного ускладнення матеріалу або, навпаки, його спрощення. У таких випадках експерт не оцінює рівень фаховості автора, а сигналізує про потенційну невідповідність між поданим матеріалом та очікуваними результатами навчання. Часто ці зауваження пов'язані з тим, що авторський задум зрозумілий фахівцям, але може бути складним для сприйняття учнівством відповідного віку.

Інша поширена категорія – **зауваження до методичного апарату**. Вони виникають тоді, коли завдання не повною мірою підтримують навчальний зміст або не сприяють формуванню заявлених умінь і

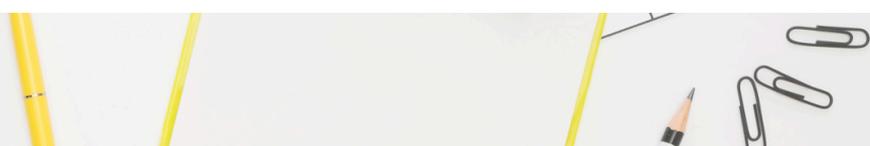
компетентностей. Наприклад, експерт може звернути увагу на надмірну кількість однотипних вправ або на відсутність завдань, які спонукають учнівство до осмислення, аналізу чи застосування знань. За такими зауваженнями стоїть прагнення забезпечити педагогічну ефективність підручника, а не ускладнити роботу автора.

Зауваження до мови й термінології також трапляються доволі часто. Вони можуть стосуватися складних формулювань, неоднозначного вживання термінів або використання понять без належного пояснення. У цьому разі експерт оцінює не стилістичні вподобання автора, а доступність і зрозумілість навчального тексту для учнівства.

Окрему групу становлять **зауваження, пов'язані з узгодженістю різних частин підручника**. Це можуть бути суперечності між текстом і завданнями, між різними розділами або між поясненнями й ілюстраціями. Такі зауваження зазвичай сигналізують про потребу переглянути цілісність видання та логіку його побудови.

Часто автори помічають, що подібні зауваження повторюються з року в рік і в різних експертних висновках. Це пов'язано не з формалізмом експертів, а з тим, що саме ці аспекти найбільше впливають на якість використання підручника в класі. Експерт звертає увагу на ті моменти, які можуть створити труднощі для вчительства або учнівства незалежно від предмета чи класу.

Розглядаючи експертні зауваження як підказки до вдосконалення, а не як перелік претензій, автори отримують нагоду посилити власний матеріал і наблизити його до потреб сучасної школи. Саме в цьому полягає практична цінність експертизи як професійного інструменту якості.

Як правильно працювати із зауваженнями експертів.

Отримання експертного висновку майже завжди супроводжується емоційною реакцією. Це природно, адже йдеться про результат інтелектуальної та творчої праці. Водночас ефективна робота із зауваженнями потребує переходу від емоційного сприйняття до професійного аналізу, у якому експертний висновок потрібно розглядати як робочий документ.

Першим кроком є уважне прочитання всього висновку без спроб одразу відповідати або виправляти текст. Важливо побачити загальну картину: які аспекти підручника викликають найбільше зауважень, які повторюються, а які мають уточнювальний характер. Часто саме повторюваність сигналізує про системну проблему, а не про поодинокі неточності.

Працюючи з конкретними зауваженнями, авторів варто відокремлювати суть зауваження від формулювання. Експертні коментарі можуть бути стислими або узагальненими, проте за ними завжди стоїть конкретне спостереження. Завдання автора – зрозуміти, що саме викликало сумнів: зміст, спосіб подання, логіка завдань або їх відповідність віковим можливостям учнівства. Рекомендація «врахувати зауваження» означає не вимогу механічно виправити окремі слова або фрагменти тексту, а усунути причину, через яку зауваження виникло. У деяких випадках це може потребувати перегляду кількох пов'язаних елементів підручника – наприклад, пояснення, прикладів і завдань до теми. Такий підхід допоможе уникнути повторних зауважень у подальшій роботі.

Особливу увагу варто приділяти відповідям на експертні зауваження. Вони мають бути чіткими, коректними й орієнтованими на результат. Пояснення авторської позиції є доречним, якщо воно супроводжується аргументами та демонструє розуміння суті зауваження. Формальні відповіді або заперечення без внесення змін зазвичай не сприяють конструктивному діалогу.

Поширеною помилкою є вибіркоче врахування зауважень або їх формальне виконання. У таких випадках експерт під час повторного аналізу може побачити, що проблема залишилася, навіть якщо текст був частково змінений. Саме тому доцільно розглядати експертний висновок як цілісний документ, а не як перелік окремих пунктів.

Робота із зауваженнями експертів – це етап доопрацювання, який істотно підвищує якість підручника. За умови уважного ставлення й професійного підходу цей етап стає не перешкодою, а майданчиком для вдосконалення навчального видання.

Подання матеріалів на експертизу через Всеукраїнську школу онлайн (ВШО).

Подання навчальних матеріалів на експертизу через модуль ВШО є обов'язковим етапом процедури та водночас одним із тих, що викликають найбільше запитань у авторів і видавців. Здебільшого складнощі пов'язані не зі змістом підручника, а з технічними або організаційними моментами, які можна передбачити заздалегідь.

Перед поданням матеріалів важливо переконатися, що підготовлено повний пакет документів і файлів відповідно до вимог процедури. Експерти працюють безпосередньо з тими матеріалами, які завантажено в систему, тому будь-які неточності або відсутні елементи можуть ускладнити або сповільнити процес експертизи. Це стосується як основного тексту підручника, так і додаткових матеріалів, передбачених процедурою.

Окрему увагу слід приділити оформленню та структурі файлів. Назви документів, їхня послідовність і відповідність заявленому переліку мають значення не лише з технічного погляду. Чітка й логічна структура поданих матеріалів допомагає експерту швидше зорієнтуватися в підручнику та зосередитися на його змісті, а не на пошуку потрібних фрагментів.

Поширеною помилкою є подання матеріалів, які не відповідають статусу «остаточного макета». У таких випадках експерт може зіткнутися з невідповідностями між різними частинами підручника або з незавершеними елементами, що ускладнює об'єктивну оцінку.

Технічні неточності – ще одна поширена перепона. Неправильне завантаження файлів, дублювання документів або помилки у виборі відповідних полів у системі можуть призвести до затримок або потреби в додаткових уточненнях. У таких ситуаціях варто діяти спокійно та послідовно, керуючись офіційними інструкціями в комунікації з установою.

Варто також враховувати, що подання матеріалів через ВШО є частиною загальної логіки цифровізації процесів експертизи. Це означає, що форма подання матеріалів стає елементом професійної відповідальності автора або видавця так само, як і якість змісту підручника. Уважне ставлення до цього етапу допоможе уникнути зайвих технічних ризиків і зосередитися на суті експертної оцінки.

Правильно організоване подання матеріалів через ВШО створює належні умови для ефективної роботи експертів і сприяє більш злагодженому та передбачуваному проходженню експертизи.

**Апробація підручника в школі:
навіщо вона потрібна авторам.**

Апробація підручника є важливим етапом оцінювання навчальної літератури, який дає змогу побачити, як створений матеріал працює в освітньому процесі. На відміну від експертизи, що здійснюється фахівцями на основі аналізу змісту й структури видання, апробація ґрунтується на практичному досвіді вчительства й учнівства.

Основне завдання апробації полягає не в повторному оцінюванні відповідності стандартам, а в перевірці зручності й ефективності використання підручника в класі. У фокусі уваги перебувають такі питання, як зрозумілість пояснень для учнівства, логічність структури тем, доцільність обсягу матеріалу, зручність навігації та практична цінність завдань.

Під час апробації вчителі працюють із підручником під час уроків. Саме тому їхні зауваження часто стосуються не окремих формулювань, а загальної організації навчального матеріалу, темпу проходження тем тощо. Для автора такі спостереження є важливим джерелом інформації про те, як задум реалізується на практиці.

Результати апробації не слід сприймати як повторну експертну оцінку або як перелік обов'язкових до виконання правок. Вони мають рекомендаційний характер і спрямовані на вдосконалення підручника з урахуванням практичного досвіду його використання. Зауваження, які повторюються у відгуках різних педагогів, зазвичай сигналізують про системні аспекти, на які доцільно звернути особливу увагу.

Авторському колективу важливо читати матеріали апробації з тією ж професійною дистанцією, що й експертні висновки. Окремі коментарі можуть відображати індивідуальний стиль роботи вчителя або особливості конкретного класу. Водночас узагальнені спостереження дадуть змогу оцінити сильні сторони підручника й виявити зони для подальшого доопрацювання.

Апробація доповнює експертизу, розширюючи уявлення про підручник як про інструмент навчання. Якщо експертиза відповідає на запитання «чи відповідає підручник вимогам», то апробація допомагає зрозуміти, «як саме він працює в школі». У поєднанні ці два етапи формують цілісну картину якості навчальної літератури.

Поширені запитання авторів щодо експертизи навчальної літератури.

У процесі підготовки та проходження експертизи перед авторськими колективами постають різні запитання, утім частина їх є типовими для більшості. Вони виникають незалежно від досвіду роботи й пов'язані насамперед із бажанням зрозуміти логіку процедури та свої можливості в її межах.

Чи може авторський колектив не погодитися з експертним зауваженням?

Автор має право аргументовано пояснити свою позицію, якщо вважає, що зауваження не враховує особливостей авторської концепції або змісту підручника. Водночас така позиція має бути викладена коректно й супроводжуватися чітким обґрунтуванням, а не формальним запереченням.

Що робити, якщо експертні зауваження здаються суперечливими або різноспряованими?

У таких випадках доцільно шукати спільну логіку зауважень і зосереджуватися на тих аспектах, які повторюються або стосуються цілісності підручника. Суперечливість окремих формулювань зазвичай відображає неоднозначність або складність матеріалу, а не помилковість експертизи.

Чи впливає репутація автора або видавця на результати експертизи?

Експертна оцінка ґрунтується на аналізі поданого матеріалу й здійснюється за визначеними критеріями. Особистість автора, його попередні роботи або статус не є об'єктом оцінювання.

Авторські колективи цікавить можливість підготуватися до експертизи заздалегідь. Така підготовка можлива і доцільна. Вона полягає в уважному вивченні вимог, роботі з модельними програмами, самоперевірці матеріалів та врахуванні типових зауважень, які найчастіше виникають під час експертизи.

Якими є терміни і тривалість експертизи?

Вони залежать від обсягу поданих матеріалів, кількості задіяних експертів і загального навантаження системи. Саме тому авторам варто планувати роботу з урахуванням можливих часових рамок і не відкладати подання матеріалів на останній момент.

Відповіді на ці запитання не охоплюють усіх можливих ситуацій, проте допомагають сформуванню реалістичного уявлення про експертизу як про регламентований, але водночас гнучкий професійний процес.

Експертиза як етап професійної роботи над підручником.

Експертиза навчальної літератури є завершальним, але не відокремленим етапом створення підручника. Вона логічно продовжує роботу автора над навчальним матеріалом і дає змогу оцінити його відповідність освітнім цілям, вимогам стандартів та реальним умовам використання в школі.

Результати експертизи не зводяться до формального висновку. Вони відображають професійний погляд на підручник як на педагогічний інструмент і дають авторському колективу можливість побачити власний матеріал у ширшому контексті освітньої практики. Саме на цьому етапі виявляють аспекти, які можуть бути непомітними під час індивідуальної роботи над рукописом.

Експертиза не має на меті обмежувати авторську свободу або змінювати концепцію видання. Її завдання полягає в тому, щоб забезпечити якість, безпечність і педагогічну доцільність навчального матеріалу для всіх учасників освітнього процесу. У цьому сенсі експертиза є спільною відповідальністю авторів, експертів і державних інституцій.

Розуміння логіки експертизи допоможе авторам раціонально спланувати роботу над підручником, конструктивно взаємодіяти з експертними висновками та зосереджуватися на вдосконаленні змісту. Такий підхід сприяє створенню навчальної літератури, яка відповідає сучасним освітнім викликам і потребам школи.

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ДИЗАЙН У ПІДРУЧНИКАХ: ЕКСПЕРТНИЙ ПІДХІД ДО ДОСТУПНОСТІ НАВЧАННЯ

Анаталія Забур

Доступність як новий стандарт підручника

Подивіться на свій підручник очима різних дітей.

Чи буде він зрозумілим, доступним і корисним для більшості з них – без окремих пояснень і «особливих» умов?

Це ключове запитання, на яке має відповісти кожен сучасний авторський колектив

У кожному класі навчаються діти з різним темпом роботи, різними можливостями сприймання інформації, різним рівнем мовленнєвого, когнітивного й емоційного розвитку. Частина з них має стійкі труднощі навчання, частина – особливі освітні потреби, частина стикається з тимчасовими або ситуативними бар'єрами в навчанні. Саме ця освітня реальність потребує переосмислення ролі підручника НУШ.

Універсальний дизайн у підручниках є відповіддю на це різноманіття. Йдеться не про адаптацію матеріалу «після» і не про окремі версії для окремих дітей, а про початкове проектування підручника таким чином, щоб він був доступним для максимальної кількості учнів та учениць без додаткових змін.

Вибір за авторами: або створювати бар'єри, або відкривати можливості.

Мета цього розділу – показати, як принципи універсального дизайну можуть і мають бути реалізовані безпосередньо в підручнику: на рівні тексту, структури, візуального оформлення, системи завдань і логіки роботи з матеріалом. Ідеться не про спрощення навчального змісту, а про створення умов, за яких різні діти можуть навчатися «на одному розвороті», усі діти обговорюють один і той самий текст, одні й ті самі ілюстрації. Кожен має своє завдання, і жодна дитина не відчувається «особливою», а повноцінно включена в урок.

Що таке універсальний дизайн підручників?!

Універсальний дизайн – це стратегічний підхід, який передбачає створення освітнього продукту, придатного для використання максимально широким колом учнів та учениць.

Концепція універсального дизайну походить з архітектури та дизайну середовищ і передбачає проектування продуктів і просторів, зручних для використання максимально широким колом людей без потреби в додаткових адаптаціях.

Важливо розрізняти три підходи, які часто помилково ототожнюють, коли йдеться про зміни змісту чи структури. Коли ми говоримо про адаптацію, важливо розуміти, що це про зміну готового матеріалу під конкретну дитину. Якщо мова про модифікацію, тоді змінюється зміст або склад-

ність матеріалу, що часто призводить до спрощення. Натомість універсальний дизайн – це не «спрощена» книжка, це інструмент, який прибирає бар'єри ще до того, як учень чи учениця з ними зіткнеться.

Підручник, створений із застосуванням універсального дизайну, буде корисним не лише дітям з особливими освітніми потребами. Чітка структура підтримує дітей із дефіцитом уваги, навчальними труднощами, освітніми втратами. Якісна візуалізація допомагає дітям з іншим типом сприймання, зокрема з сенсорними труднощами. Зрозуміла, доступна мова полегшує навчання учням та ученицям з мовленнєвими та інтелектуальними труднощами, а також тим, для кого мова навчання не є рідною.

ПІДРУЧНИК ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСТУПНОСТІ

На етапі проектування авторський колектив має відповісти на ключове запитання:

Що потрібно закласти в проект підручника, щоб різні діти могли навчатися разом?

Принципи універсального дизайну – це не набір технічних вимог і не формальна перевірка відповідності. Це філософія створення підручника, у якій підручник є інструментом доступного навчання для різних дітей. Концепція підручника, створеного на філософії універсального дизайну, ґрунтується на двох взаємопов'язаних компонентах:

✓ **Яка архітектура підручника? – принцип форми.** Це стандарт доступності самого продукту: логічна структура, зручні розвороти, читабельний шрифт, візуальна ясність і загальна організація матеріалу. Архітектура

підручника має допомагати орієнтуватися, а не створювати додаткові труднощі.

✓ **Як підручник працює в навчанні? – принцип змісту.** Це педагогічна гнучкість: різні способи викладу інформації, варіативність завдань, можливість вибору та різні способи залучення учнівства. Саме зміст визначає, чи зможуть різні діти в одному класі працювати з цим підручником.

Універсальний дизайн поєднує форму і зміст: підручник має бути доступним за будовою і гнучким у використанні. Розглянемо їх!

Архітектура доступності: 7 принципів форми

Архітектура доступності визначає фізичні та візуальні характеристики підручника, які роблять його без бар'єрним.

1. «Доступний для всіх» – рівність у користуванні.

- ✓ Підручником мають користуватися учні з різними функціональними можливостями в одному класі.
- ✓ Відсутність маркування «для особливих» на обкладинці.
- ✓ Єдиний макет сторінки, де завдання різного рівня інтегровані в загальну канву, а не винесені в окремий «корекційний» блок.

Наприклад: одна й та сама сторінка містить основний текст, короткі пояснення й візуальні підказки, які підтримують різних учнів та учениць.

Такий підхід робить навчальний матеріал зрозумілим і доступним для всіх, незалежно від стилю навчання або потреб у підтримці.

2. Гнучкий у використанні.

- ✓ Дизайн враховує широкий спектр індивідуальних уподобань і можливостей.
- ✓ Матеріал має пропонувати різні способи роботи: читати, розглядати, слухати, порівнювати.
- ✓ Усі діти отримують однаковий зміст, але можуть сприймати його різними шляхами, обираючи той формат, який для них зручніший.
- ✓ Наявність QR-кодів біля текстів, що ведуть на аудіоверсію (для дітей із сенсорними труднощами або дислексією) або відео з перекладом жестовою мовою.
- ✓ Учень обирає канал сприймання: читати, слухати чи дивитись.

Наприклад: правило подано текстом і схемою, а складне поняття пояснено через приклад або декілька прикладів, які можна перенести на наступне завдання.

Такий підхід дає змогу кожній дитині працювати у зручному форматі, не змінюючи змісту матеріалу та не відчуючи себе «особливим».

3. Простий, зрозумілий, передбачуваний.

Структура підручника має бути зрозумілою для всіх дітей, незалежно від їхнього досвіду, мовленнєвих навичок чи рівня концентрації уваги.

- ✓ Важливо, щоб використання підручника було інтуїтивним: логіка побудови матеріалу зрозуміла, рубрики передбачувані, а інструкції – чіткі та послідовні.
- ✓ Навігація будується за принципом «один розворот – один урок».
- ✓ Блоки на сторінках розташовані передбачувано: правило завжди ліворуч, практика – праворуч. Це дає змогу дитині орієнтуватися без додаткових пояснень.
- ✓ Піктограми інструкцій уніфіковані для всієї лінійки підручників, що спрощує сприймання нових тем.

Наприклад: завдання завжди розміщені в одному й тому самому блоці сторінки з чітким маркуванням; короткий текст про подію або явище ліворуч, вправи на порівняння фактів або хронологію праворуч. Учні та учениці одразу знають, де шукати правило та де виконувати завдання.

Такий підхід робить підручник зрозумілим і передбачуваним для всіх, знижує когнітивне навантаження та сприяє самостійному опануванню матеріалу.

4. Доступний для сприймання – мультимодальний

- ✓ Інформацію потрібно ефективно передавати користувачеві, незалежно від умов оточення або його сенсорних можливостей.
- ✓ Підручник має забезпечувати чітке, зрозуміле та зручне сприйняття матеріалу.

Основні елементи дизайну:

- темний (чорний, темно синій) текст на білому або матовому тлі з високим коефіцієнтом контрастності;
- шрифт без засічок, збільшений інтерліньяж для легшого читання;
- ілюстрації функціональні – вони пояснюють матеріал, а не слугують декоративним доповненням;

- схеми з чіткими контурами та візуальними орієнтирами, що допомагають зрозуміти процес або правило;
- вільний простір на сторінці сприяє концентрації та розумінню інформації, не відволікаючи увагу.

Наприклад: ілюстрація пояснює зміст завдання, а не є декоративним елементом. Кольорові схеми дробів або геометричних фігур чітко виділяють частини і процес обчислення, допомагаючи легше зрозуміти логіку дії.

Такий мультимодальний підхід робить підручник доступним і зрозумілим для учнівства з різними сенсорними та когнітивними труднощами, підвищує ефективність засвоєння знань і зменшує втому під час навчання.

5. Толерантний до помилок (безпека навчання).

- Підручник створюють так, щоб мінімізувати негативні наслідки випадкових або необдуманих дій дитини, знизувати тривожність і підтримувати право на помилку.
- Він дозволяє учню або учениці повторити спробу або обрати альтернативний спосіб виконання завдання, не створюючи ситуації невдачі чи розчарування.
- Завдання формулюють таким чином, щоб вони мали кілька правильних варіантів відповіді або шляхів розв'язання, що сприяє гнучкості мислення та розвитку самостійності.

Наприклад: завдання з підказками або можливістю обрати інший спосіб виконання; наявність ключів для самоперевірки, алгоритмів виправлення помилок; завдання на встановлення послідовності подій передбачають різні варіанти правильного порядку, а наприкінці розділу подано перевірну таблицю або ключові орієнтири для самоперевірки.

Такий підхід робить навчання безпечним і підтримувальним, знизує страх перед помилкою і заохочує учнівство експериментувати та самостійно опанувати матеріал.

6. Мінімальне фізичне та когнітивне навантаження.

- Дизайн підручника спрямований на збереження енергії та уваги учнівства.
- Матеріал подано дозовано, у логічній послідовності та з чітким темпом роботи.
- Текст розбито на короткі абзаци (не більше 5–7 рядків), щоб сприймання інформації було легким і не перевантажувало.
- Особливу увагу приділяють візуальному оформленню:
- відсутність зайвих рамок, фону з візерунками чи інших елементів, що відволікають;
- достатня кількість білого простору («повітря» на сторінці), яке допомагає сконцентруватися;
- продумане чергування тексту, схем і завдань для підтримки уваги.

Наприклад: замість великого блоку вправ на одне правило подано 3–4 різні завдання, логічно пов'язані між собою, щоб можна було закріпити матеріал без перевтоми; кожен розділ містить поєднання короткого тексту та однієї-двох ілюстрацій, що пояснюють процес; зайві декоративні елементи відсутні.

Такий підхід допомагає дітям зосередитися на навчанні, зменшує втому та підвищує ефективність засвоєння матеріалу.

7. Доступність розміру і простору.

- Підручник має бути зручним у використанні, як у паперовому, так і в електронному форматі. Це забезпечує легкість маніпуляцій і комфортне й ефективне навчання.

Основні характеристики:

- формат підручника дає змогу легко тримати, перегортати та працювати з розворотом;
- електронна версія адаптована під різні екрани (планшет, телефон, ноутбук) без втрати структури та форматування;
- оптимальна вага книжки для фізичного комфорту дитини;
- розташування блоків і завдань продумане так, щоб на сторінці було достатньо білого простору, а інформація не «збивала» з пантелику.

Наприклад: формули і схеми добре розміщені на розвороті, щоб можна було одночасно читати правило і виконувати вправу; у цифровій версії можна збільшити масштаб, не порушуючи логіку сторінки.

Такий дизайн забезпечує фізичний і когнітивний комфорт, роблячи підручник доступним для різних форматів використання та для учнівства з різними освітніми потребами.

Три принципи змістовної доступності

Принципи універсального дизайну навчання є освітнім продовженням цієї філософії. Вони відповідають не лише на запитання «Як виглядає підручник?», а на запитання «Як він працює з різними дітьми?».

I принцип.

Різні способи подання інформації: «Ми не всі однаково сприймаємо матеріал».

Універсальний підручник визнає, що немає єдиного способу викладу інформації, який підійде всім. Матеріал може бути подано через різні канали сприймання: текст, зображення, схеми, іноді відео або жести. Такий підхід забезпечує ефективно засвоєння знань учнями та ученицями з різними стилями навчання та сенсорними можливостями.

Особливості:

- ✓ текст підкріплюють візуалізацією (інфографіка, ментальні карти);
- ✓ абстрактні поняття підкріплюють конкретними прикладами з життя;
- ✓ до складних термінів надають гіперпосилання або виноска з простим поясненням (глосарій на сторінці) тощо.

Наприклад: нове граматичне правило подано текстом, схемою та прикладом у реченні; правило множення дробів подано формулою, кольоровою схемою та коротким відеопоясненням.

Такий підхід робить матеріал доступним для учнівства, підтримує різні канали сприймання інформації та сприяє глибокому розумінню навчального змісту.

II принцип.

Різні способи вираження та дії: «Дитина має право показати знання зручним способом».

Підручник надає різноманітні інструменти для демонстрації учнівством компетентностей, оминаючи слабкі сторони, наприклад, моторні порушення або мовленнєві труднощі. Учень або учениця може показати своє розуміння у зручній для нього чи для неї спосіб: написати, розповісти, намалювати, скласти схему або позначити відповідь емодзі.

Як це реалізовано в підручнику:

- ✓ варіативні формулювання завдань: «Напиши АБО розкажи», «Намалюй схему АБО склади план»;
- ✓ тестові завдання з вибором відповіді, щоб підтримати тих, кому важко писати;
- ✓ проектні завдання, які ініціюють групову роботу та спільне обговорення ідей.

Наприклад: завдання на розв'язання задачі можна виконати письмово, намалювавши наочну схему, або обговоривши рішення з однокласником і позначивши результат у таблиці; під час вивчення хронології подій учень або учениця може скласти план подій, створити ілюстровану хронологічну шкалу або підготувати коротку усну розповідь.

Такий підхід зменшує бар'єри в навчанні, підтримує різні стилі вираження знань і сприяє впевненості учнівства у власних силах.

III принцип.

Різні способи залучення: «Враховуємо емоції та мотивацію».

Навчання неможливе без афекту – емоційного відгуку. Універсальний підручник працює з мотивацією учнів та учениць, які мають різний досвід невдач, враховує їхні інтереси, рівень уваги та емоційний стан. Завдання знижують страх помилки та підтримують мотивацію, даючи учнівству змогу відчувати успіх навіть за умови поступового опанування матеріалу.

Як це реалізовано в підручнику:

- ✓ завдання різного рівня складності, марковані кольором або символом, але без позначок «легке / складне»;

- ✓ теми, що резонують із реальним досвідом сучасних дітей, щоб матеріал був цікавим і зрозумілим;
- ✓ елементи гейміфікації та саморефлексії, наприклад: «Оціни свій прогрес смайликом», бали, наліпки або інтерактивні відгуки.

Наприклад: дитина може обрати завдання – написати короткий текст або створити комікс, що ілюструє правило; різнокольорові піктограми вказують на рівень складності, не навантажуючи емоційно.

Такий підхід робить навчальний процес емоційно безпечним і мотивуючим, сприяє самостійності учнівства та підтримує позитивний досвід навчання.

Тепер виникає питання: Як все це працює разом?

МАТРИЦЯ СИНЕРГІЇ ФОРМИ І ЗМІСТУ

(на прикладі структурних елементів підручника та елементів універсального дизайну)

Структурні елементи підручника	Принцип форми	Принцип змісту	Результат учня / учениці
Текст параграфа	Шрифт Inclusion UKR, чіткий контраст, розбивка на блоки	Дублювання аудіосупроводом, пояснення складних слів	Читає без напруги очей, розуміє зміст незалежно від навички читання
Ілюстрації	Чіткі контури, відсутність зайвих деталей	Інфографіка замість «сухого» тексту, візуальні метафори	Швидше схоплює суть, якщо є труднощі з вербальним сприйманням
Завдання	Зрозумілі піктограми-інструкції, послідовність дій	Вибір форми відповіді (письмово / усно / схема), різний рівень складності	Відчуває успіх («Я можу це зробити»), не боїться помилитися
Навігація	Кольорове кодування розділів, передбачуваність	Чіткі цілі уроку («Я знаю як ділити...», «Я можу визначати...»)	Почувається безпечно, знижується тривожність і когнітивне навантаження

Універсальний підручник – це інструмент, який робить доступність частиною навчання, а не додатковою умовою. Він дає змогу різним дітям навчатися разом і працювати з одним і тим самим підручником, кожному – у свій спосіб.

Покроковий алгоритм створення універсального підручника

Створення підручника за принципами універсального дизайну – це системний і творчий процес. Нижче наведено покрокову інструкцію для авторських колективів, яка допоможе зробити матеріал доступним, зрозумілим і мотиваційним.

1 Крок 1. Концептуальний рівень: «Для кого ми створюємо підручник».

Мета: визначити цільову аудиторію та її потреби.

Порада: уявіть дитину, яка тримає ваш підручник. Що вона бачить на сторінці? Чи легко йому зорієнтуватися? Чи відчуває дитина, що може впоратися із завданням? Чи не боїться зробити помилку? Саме з цього починається універсальний дизайн.

Універсальний підручник орієнтований на всіх дітей, а не лише на умовного «середнього учня». Він враховує різні стилі сприймання інформації – візуальний, аудіальний, кінестетичний, а також різні способи мислення, темп роботи та попередній навчальний досвід. Такий підручник передбачає можливі бар'єри у сприйманні змісту, мовленні, читанні, увазі чи мотивації та заздалегідь пропонує способи подолання їх.

Особливо важливим є аспект емоційної безпеки. Дитина має не боятися помилитися, а відчувати, що помилка – це частина навчання і можливість спробувати ще раз. Підручник повинен «говорити з дитиною підтримувальною мовою» і створювати відчуття успіху навіть у складних темах.

Що робити авторському колективу?

✓ **Опишіть універсальний портрет користувача підручника.** Замість одного абстрактного учня чи абстрактної учениці опишіть кілька типових сценаріїв, де учень або учениця:

- швидко читає і легко узагальнює;
- потребує зорового опори (схеми, піктограми);
- має труднощі читання або письма;
- має особливі освітні потреби, навчається в інклюзивному класі;
- має низьку навчальну мотивацію або досвід неспіху;
- має освітні втрати.

✓ **Визначте різні стилі навчання і закладіть їх у структуру підручника.** Орієнтуйтеся на систему VARK (візуальний, аудіальний, читання / письмо, кінестетичний), а також на інші стилі: логічний, соціальний, індивідуальний, інтуїтивний.

✓ **Визначте різні стилі навчання і закладіть їх у структуру підручника.** Орієнтуйтеся на систему VARK (візуальний, аудіальний, читання / письмо, кінестетичний), а також на інші стилі: логічний, соціальний, індивідуальний, інтуїтивний.

Приклади реалізації в підручнику:

- візуальний стиль: схеми, інфографіка, маркери кольором тощо;
- аудіальний стиль: QR-коди з аудіопоясненнями або читанням тексту;
- читання / письмо: чітко структурований текст, зразки відповідей;
- кінестетичний стиль: завдання з маніпуляцією, моделюванням, рухом (виріж, з'єднай, розклади, покажи).

✓ **Продумайте потреби дітей з особливими освітніми потребами.** Універсальний підручник не створює «окремих» завдань для дітей з особливими освітніми потребами, а робить основні завдання доступними для ширшого кола учнів та учениць.

Приклади:

- альтернативні формати відповіді (позначити, з'єднати, обрати, показати);
- чіткі алгоритми виконання завдання крок за кроком;
- мінімізація зайвого тексту без втрати змісту;

- можливість виконувати завдання індивідуально або в парі та ін.

✓ **Передбачте систему підказок, самоконтролю та самооцінювання.** Підручник має «підтримувати» дитину під час навчання.

Приклади:

- підказки на полях («Зверни увагу», «Почни з цього»);
- зразки виконання частини завдання;
- чеклісти наприкінці теми («Чи вмію я...»);
- самооцінювання за допомогою смайликів, шкали або символів.

ВАЖЛИВО! Підручник має бути однаково доступним як для учнів та учениць, які легко опановують навчальний матеріал, так і для тих, хто потребує додаткових пояснень, візуальних опор або емоційної підтримки. Він не відсіює, а запрошує до навчання кожного й кожна.

2 Крок 2. Структурно-композиційний рівень: «Як організовано зміст».

Мета: створити логічну, передбачувану й інтуїтивно зрозумілу структуру підручника.

На цьому етапі авторський колектив відповідає на запитання: «Як саме подано матеріал і чи зможе дитина орієнтуватися в ньому самостійно?» Зміст має вибудовуватися за чіткою логікою – від простого до складного, від знайомого до нового, із повторюваною структурою сторінок і розворотів.

Кольори, піктограми, рубрики, інфографіка в універсальному підручнику виконують навігаційну функцію. Це не декор, а «візуальні маяки», які допомагають швидко зрозуміти: де правило, де завдання, де приклад, а де підказка.

Ілюстрації мають відображати різноманітність людей і життєвих ситуацій, щоб

кожна дитина могла впізнати себе й відчути включеність.

Що робити авторському колективу?

✓ **Використовуйте принцип «один розворот – один урок».** Це створює відчуття цілісності і знижує когнітивне навантаження: дитина бачить весь урок «перед очима».

Як це працює на практиці:

- основне поле сторінки – базовий текст, приклади й завдання, обов'язкові для всіх (ядро знань);
- бічні поля: спрощені завдання, підказки, тести з вибором, візуальні схеми для тих, кому складно опанувати матеріал; а також поглиблені або творчі завдання для тих, хто має високий темп навчання;
- навігаційні елементи – колірне кодування розділів, повторювані іконки, зрозумілі заголовки, які допоможуть швидко знайти потрібне місце без звернення по допомогу.

Приклад: у підручнику з біології на одному розвороті розміщено опис теми, схему процесу, базові запитання та додатковий блок «Спробуй пояснити», який можна виконувати за бажанням.

✓ **Визначайте постійну структуру блоків на сторінці.** Передбачуваність знижує тривожність і допомагає дітям із труднощами уваги або навчання.

Приклад: правило або пояснення завжди розміщене ліворуч; вправи для відпрацювання – праворуч; підсумок або самоперевірка – внизу сторінки. Дитина швидко звикає до цієї логіки й може працювати з підручником автономно.

✓ **Використовуйте рубрики та піктограми як інструкції до дії.** Рубрики мають бути короткими, зрозумілими та повторюватися з уроку в урок.

Приклад: піктограми типу «Прочитай», «Подумай», «Обговори», «Перевір себе», «Спробуй інакше» допомагають дитині одразу зрозуміти, чого від неї очікують, навіть без додаткових пояснень.

- ✓ **Плануйте варіативність завдань у межах однієї сторінки.** Різні рівні складності мають бути інтегровані в загальну канву, а не винесені в окремі «корекційні» блоки. Важливо уникати маркування на кшталт «для слабких» або «для сильних». Натомість використовуються нейтральні й мотиваційні назви, наприклад: «Старт», «Тренування», «Профі».

Приклад: у підручнику з української мови на одній сторінці є завдання на вибір: дитина може виконати одне або кілька, залежно від власної готовності.

ВАЖЛИВО! Структурно-композиційний рівень визначає, чи зможе дитина самостійно користуватися підручником. Навіть якісний зміст втрачає ефективність, якщо він поданий хаотично або непередбачувано. Чітка, повторювана структура знімає напруження, знижує когнітивне навантаження й допомагає дитині зосередитися на навчанні, а не на пошуку інформації. Саме на цьому рівні підручник перетворюється з тексту для читання на доступний інструмент навчання, який підтримує самостійність, впевненість і відчуття контролю в кожній дитині.

3

Крок 3. Лінгвістичний рівень: «Яка мова і стиль викладу».

Мета: забезпечити легке й точне сприймання інформації, інтуїтивне розуміння інструкції.

На цьому етапі вирішують, чи «чує» дитина підручник. Мова має бути простою, природною, зрозумілою без додаткових пояснень дорослого. Універсальний підручник уникає перевантажених формулювань, надмірної науковості й абстрактності, особливо на початкових етапах навчання. Ключові поняття потрібно виокремлювати, пояснювати та повертати впродовж уроку. Складні терміни вводять поступово й супроводжують поясненнями, прикладами, візуальними опорами або міні словничками.

Тон викладу має бути підтримувальним і доброзичливим, таким, що формує впевненість у власних можливостях дитини. Підручник «говорить» з учнівством мовою співпраці, а не контролю: нехай кожна інструкція передає приховане повідомлення: «Ти можеш це зробити!».

Що робити авторському колективу?

- ✓ **Спростуйте синтаксис і будову речень.** Уникайте нагромадження складнопідрядних конструкцій, пасивних форм і інверсій. Формулюйте одну думку в одному реченні. Використовуйте короткі, чіткі синтаксичні конструкції.

Приклад: замість: «Після ознайомлення з матеріалом вам пропонується виконати завдання...», пишть: «Прочитай текст. Виконай завдання».

- ✓ **Пояснюйте складні терміни одразу й доступно.** Вводьте нові поняття поступово. Виділяйте ключові слова. Пояснюйте терміни у виносках, рамках або глосарії на сторінці. Не використовуйте абстрактні поняття без візуальної або прикладної опори, особливо в підручниках для молодших класів.

Приклад: поясніть термін «прислівник» через коротке визначення, приклад у реченні та використайте піктограму «Запам'ятай».

- ✓ **Використовуйте прямі, алгоритмічні інструкції.** Формулюйте завдання через дієслова дії: «Прочитай», «Знайди», «Порівняй», «Познач», «Опиши». Уникайте описових і безособових конструкцій («Вам пропонується подумати...»).

Приклад: знайди у тексті два прикметники. Підкресли їх.

- ✓ **Передбачайте мультимодальність подання навчального матеріалу.** Дублюйте текстові пояснення аудіо-, відео- або жестовою версією через QR-коди або електронні формати. Це підвищує доступність для учнів із труднощами читання, слуху або уваги.

Приклад: додайте QR-код до правила з аудіопоясненням і прикладом, озвученим диктором.

ВАЖЛИВО! Лінгвістичний рівень визначає, чи буде підручник зрозумілим без посередників. Навіть добре структурований матеріал стає недоступним, якщо мова складна, перевантажена або емоційно нейтральна. Добре продумана мова підручника знижує тривожність, підтримує мотивацію та формує відчуття «я впораюся». Мова універсального підручника має бути інструментом підтримки, а не бар'єром. Спростуйте формулювання, пояснюйте терміни, давайте чіткі інструкції та пропонуйте альтернативні канали сприймання. Саме так текст стає зрозумілим, дружнім і таким, що мотивує до дії.

4

Крок 4. Візуально-графічний рівень: «Як виглядає підручник».

Мета: зробіть навчальний матеріал зрозумілим, доступним і зручним для зорового сприймання.

На цьому рівні підручник сприймається ще до читання тексту. Саме візуальне оформлення або полегшує розуміння, або створює додаткові бар'єри. Універсальний підручник має виглядати спокійно, логічно й передбачувано. Дизайн не повинен конкурувати зі змістом – він має працювати на пояснення і підтримку уваги.

Що робити авторському колективу та видавцю?

✔ **Використовуйте читабельні шрифти.** Обирайте шрифти без засічок. Забезпечуйте достатній розмір літер і міжрядковий інтервал. Такі параметри полегшують читання для дітей із порушеннями зору, дислексією, труднощами концентрації уваги.

Приклад: у підручнику для початкової школи використовують єдиний шрифт без засічок для всього основного тексту, з чітким розмежуванням заголовків і пояснень.

✔ **Забезпечуйте високий контраст між текстом і фоном.** Використовуйте темний текст на світлому, матовому фоні. Уникайте фонових візерунків під текстом і надмірної кольоровості.

Приклад: чорний або темно-синій текст на білому або світло-бежевому тлі замість кольорового тексту на яскравому фоні.

✔ **Використовуйте ілюстрації лише з навчальною / пізнавальною метою.** Добирайте зображення, які пояснюють зміст, допомагають зрозуміти завдання або правило. Уникайте декоративних елементів, що не несуть смислового навантаження.

Приклад: ілюстрація до задачі з математики показує кількість предметів, які потрібно порахувати, а не просто прикрашає сторінку, причому ілюстрація має бути розташована в межах задачі, а не відірвано від неї.

✔ **Використовуйте схеми та візуальні орієнтири.** Подавайте складну інформацію у вигляді схем, таблиць, стрілок, маркерів. Забезпечуйте чіткі контури об'єктів і логічні зв'язки між елементами.

Приклад: у підручнику з природознавства цикл води подано схемою зі стрілками й кольоровими акцентами, які відповідають етапам процесу.

✔ **Використовуйте стандартизовані піктограми.** Запроваджуйте єдину систему піктограм для позначення типів діяльності (слухай, читай, пиши, обговорюй, перевір себе). Застосовуйте їх послідовно впродовж усього підручника.

Приклад: піктограма «вухо» завжди означає слухове завдання, а «олівець» – письмову роботу, незалежно від теми чи розділу.

✔ **Подбайте про наявність «повітря» на сторінці.** Залишайте достатню кількість вільного простору між абзацами, блоками та завданнями. Уникайте перенасичення сторінки рамками, піктограмами й текстом.

Приклад: замість щільного розміщення шести вправ на одній сторінці подайте три, але з чіткими інтервалами й зрозумілим візуальним поділом.

ВАЖЛИВО! Візуально-графічний рівень визначає, чи захоче й чи зможе дитина читати підручник. Перше враження від сторінки впливає на увагу, зосередженість і готовність працювати. Навіть якісний текст стає недоступним, якщо він поданий дрібним шрифтом, з низьким контрастом або в перевантаженому візуальному середовищі. Проектуйте сторінку так, щоб вона «дихала»: використовуйте читабельні шрифти, високий контраст, функціональні ілюстрації та чіткі візуальні орієнтири. Уникайте декоративного шуму. Застосовуйте піктограми й графічні елементи послідовно та передбачувано. Добре продуманий візуальний дизайн не прикрашає підручник – він пояснює, підтримує увагу й робить навчання доступним для кожної дитини.

5 Крок 5. Функціонально-дидактичний рівень: «Як підручник працює».

Мета: забезпечте ефективне навчання, варіативність виконання завдань і відчуття контролю з боку дитини.

На цьому етапі підручник перестає бути лише джерелом інформації й стає інструментом дії. Важливе не тільки те, що запропоновано вивчити, а й те, як учнівство може з цим працювати. Завдання різного рівня складності, підказки, маршрути самостійної роботи, можливість перевірити себе й виправити помилки формують автономність, знижують тривожність і підтримують мотивацію до навчання.

Що робити авторському колективу?

✓ **Розробляйте завдання з різними способами виконання.** Проектуйте вправи так, щоб учнівство могло продемонструвати розуміння матеріалу в зручний для себе спосіб: письмово, усно, через малюнок, схему, позначки, жести або вибір відповіді.

Приклад: У завданні з «Я досліджую світ» запропонуйте:

«Поясни явище:

- напиши короткий текст АБО
- склади схему АБО
- розкажи однокласнику».

✓ **Додавайте елементи самоперевірки та алгоритми виправлення помилок.** Передбачайте ключі, зразки виконання, чеклисти або покрокові алгоритми. Давайте можливість дитині побачити помилку й виправити її без санкцій.

Приклад: після вправи з математики розмістіть блок «Перевір себе»: правильну відповідь або послідовність дій із запитанням «Де ти міг помилитися?».

✓ **Проектуйте маршрути самостійної роботи.** Дозволяйте обирати послідовність виконання завдань або кількість вправ. Це формує відповідальність і здатність до саморегуляції.

Приклад: «Обери два завдання з трьох» або «Почни зі “Старту”, а потім переходь до “Тренування”».

✓ **Передбачайте проектні та групові завдання.** Включайте вправи для роботи в парі або групі, де можливий розподіл ролей. Це особливо важливо для тих, кому складно проявити себе в письмовій формі.

Приклад: у підручнику з історії запропонуйте мініпроект: одна дитина читає текст, інша складає схему, третя презентує результат: таким чином буде забезпечено залученість всіх до виконання завдання.

ВАЖЛИВО! Функціонально-дидактичний рівень визначає, чи працює підручник на навчання, а не лише для викладу матеріалу. Саме тут закладено відчуття контролю, успіху й автономності дитини. Якщо вона має вибір способу виконання, зрозумілі підказки та можливість перевірити себе без страху покарання, навчання стає безпечним і мотивує. Проектуйте завдання варіативно, пропонуйте різні шляхи до одного результату, додавайте алгоритми самоперевірки й виправлення помилок, передбачайте індивідуальну та групову

роботу. Ефективний універсальний підручник не змушує діяти «єдино правильним способом» – він підтримує, навчає діяти самостійно й допомагає кожній дитині відчувати успіх. Він показує на скільки підручник «живий».

6

Крок 6. Технологічний рівень: «Цифрова доступність».

Мета: підручник має бути доступним для учнівства у цифровому середовищі.

Сучасний підручник повинен ефективно працювати не лише у друкованому, а й у цифровому форматі. Він має бути сумісним із різними пристроями, підтримувати допоміжні технології, а також містити аудіо-, відео- та жестовий супровід. Цифрова доступність – це не лише зручність, а й реальна можливість навчатися для учнів та учениць із порушеннями зору, слуху або тих, хто краще сприймає інформацію на слух. Також важливо забезпечити якість доступу: наприклад, відео без реклами, інтуїтивно зрозумілі елементи управління та коректне відтворення інтерактивних завдань.

Крім того, цифровий формат дає змогу:

- надавати додаткові ресурси для самонавчання (пояснювальні відео, інтерактивні схеми, додаткові вправи);
- впроваджувати засоби самоконтролю (тести, вправи з миттєвим зворотним зв'язком, автоматичну перевірку відповідей);
- пропонувати адаптації для дітей з особливими освітніми потребами (збільшений шрифт, озвучування тексту, спрощені або диференційовані завдання, жестовий супровід) тощо.

Що робити авторському колективу?

✓ **Створюйте адаптивну електронну версію.** Підручник має коректно відображатися на планшетах, телефонах, ноутбуках та інших пристроях.

Приклад: електронний підручник автоматично змінює масштаб тексту й переставляє блоки інформації під розмір екрана, забезпечуючи зручне читання на будь-якому пристрої.

✓ **Забезпечте сумісність із програмами допоміжного доступу.** Підручник має працювати з екранними читачами, субтитрами для відео та альтернативним текстом для зображень.

Приклад: ілюстрації в електронному підручнику мають опис у текстовому форматі для екранного читача, а всі відео оснащені синхронними субтитрами.

✓ **Перевіряйте інтерактивні елементи на різних платформах.** Форми, тести, кнопки та інші інтерактивні об'єкти повинні працювати однаково на всіх пристроях і браузерах.

Приклад: інтерактивна таблиця для виконання завдання в різних браузерах має однаковий вигляд і функціонал, а під час заповнення полів читач екрану озвучує їх зміст.

✓ **Співпрацюйте з фахівцями ІТ-сфери та дизайнерами.** Технологічна реалізація цифрового підручника потребує фахівців із веб-розробки, програмування та дизайну інтерфейсів. Видавці мають забезпечувати інтеграцію матеріалів у платформу та контроль якості.

Приклад: автор готує контент і медіа-файли, програміст програмує адаптивну верстку та інтерактивні завдання, а видавець перевіряє коректне відтворення на різних пристроях перед публікацією.

✓ **Забезпечте доступність сторінки в інтернеті відповідно до міжнародних стандартів.** Ресурс, де розміщена електронна версія підручника з додатками, має відповідати вимогам WCAG (Web Content Accessibility Guidelines) та інших міжнародних стандартів, щоб користувачі з особливими освітніми потребами або іншими труднощами у сприйманні тексту могли повноцінно працювати з контентом.

✓ **Використовуйте можливості цифрового формату для додаткових ресурсів і адаптацій.**

Приклади:

- додаткові ресурси для самонавчання: інтерактивні схеми з фізики, відео з поясненням граматичних правил, вправи для тренування пам'яті;

- засоби самоконтролю: тести з миттєвою перевіркою, інтерактивні кросворди, автоматичне оцінювання вправ;
- адаптації для дітей з ООП: озвучування тексту, збільшений шрифт, спрощені або диференційовані завдання, інтерактивні підказки тощо.

Приклад: сторінка підручника містить правильні заголовки, семантичну розмітку, достатній контраст кольорів, клавіатурну навігацію та опис медіа, що відповідає міжнародним вимогам доступності.

ВАЖЛИВО! Цифрова доступність визначає, чи зможе дитина ефективно користуватися підручником та додатком цифровому середовищі. Навіть найкращий

зміст стає недоступним, якщо електронна версія не адаптована до пристроїв, допоміжних технологій або міжнародних вимог доступності. Плануйте підручник так, щоб цифрове середовище працювало на користь навчання: забезпечуйте адаптивний дизайн, сумісність із допоміжними програмами, коректне відтворення інтерактивних елементів, наявність додаткових ресурсів для самонавчання та адаптації для дітей з ООП. Співпрацюйте з фахівцями IT-сфери та видавцями щодо відповідності стандартам доступності. Якісно реалізована цифрова доступність робить навчання інклюзивним, ефективним і комфортним для кожної дитини.

ПІДСУМОК

Думайте на всіх рівнях одночасно.

Зміст, мова, візуальний вигляд, мотивація – зробіть підручник зрозумілим і доступним для кожної дитини.

Дайте вибір, як учитися.

Текст, відео, аудіо, інтерактивні завдання – нехай кожен учень і кожна учениця знайде свій шлях навчання.

Тестуйте на всіх платформах і з усіма користувачами.

Переконайтеся, що підручник працює на різних пристроях і доступний для дітей з особливими освітніми потребами.

Фіксуйте свої рішення.

Кожен елемент підручника має сенс і обґрунтування – це допомагає постійно покращувати матеріал.

Пам'ятайте: ваш підручник – це не просто книга чи файл. Це інструмент, який може зробити навчання цікавим, зрозумілим і доступним для кожної дитини. Ви створюєте можливість вчитися для всіх – і це неймовірно важливо!

Створюйте його з увагою та натхненням!

ЧЕКЛІСТ САМООЦІНКИ АВТОРСЬКОГО РУКОПИСУ
«Індекс доступності підручника (Universal Design Index)»

ДЛЯ ЧОГО ВАМ САМООЦІНЮВАННЯ?

Ви створили універсальний підручник за наведеним алгоритмом. Ви пройшли шлях від концепції до цифрової реалізації. А тепер потрібно його оцінити. Цей чекліст допоможе вам подивитися на власну роботу очима дитини й переконатися, що ніхто не залишиться поза навчальним процесом, а ваша праця стане реальним інструментом підтримки та розвитку учнівства.

Це не формальна перевірка, а інструмент рефлексії та вдосконалення. Кожне «Ні» – це не провал, а ресурс для покращення підручника.

Інструкція до проходження самооцінювання.

- 1 Прочитайте кожне твердження.
- 2 Відповідайте «Так», якщо підручник повністю відповідає твердженню, або «Ні», якщо це реалізовано частково або не реалізовано.
- 3 Після завершення оцінки проаналізуйте результати та визначте пріоритети для вдосконалення.

Пам'ятайте: не обов'язково мати 100% «Так». Навіть якщо більшість принципів дотримані, кожне «Ні» – це сигнал, де можна поліпшити підручник для більшої доступності.

I. АРХІТЕКТУРА ПІДРУЧНИКА (Візуальна доступність)

Чи комфортно очам і мозку сприймати цю сторінку?

Шрифтова гігієна	Використано шрифти без засічок. Відсутні курсив, стилізація «під рукопис» та декоративні шрифти в основному тексті	так / ні
Інтервали	Міжрядковий інтервал (інтерліньяж) в межах встановленої норми. Відстань між словами чітка. Абзаци відділені один від одного	так / ні
Контрастність	Текст контрастний відносно тла. Текст не накладено на строкаті малюнки чи фотографії	так / ні
«Повітря» на сторінці	Наповненість сторінки текстом та графікою не перевищує 70–75%. Поля широкі, є місце для візуального відпочинку	так / ні
Навігація	Рубрики, номери сторінок, рубрики «правило» / «вправа» розташовані в одному й тому ж місці на кожному розвороті (передбачуваність)	так / ні
Стандартизовані піктограми	Введено єдину систему піктограм для дій, яка є незмінною протягом усієї книжки	так / ні
Функціональна графіка	Кожна ілюстрація має навчальну мету (пояснює, доповнює). Декоративні елементи, що створюють візуальний шум, мінімізовані або відсутні	так / ні

II. ТЕКСТОВА ДОСТУПНІСТЬ

Чи зрозуміє текст дитина з різними навчальними труднощами та/або освітніми втратами?

Синтаксична простота	Переважають прості речення (прямий порядок слів). Одна думка = одне речення	так / ні
Глосарій «тут і зараз»	Нові або складні терміни пояснено безпосередньо в тексті, на полях або у виносках поточної сторінки (не в кінці книжки)	так / ні
Алгоритмічні інструкції	Завдання сформульовані як чіткі кроки (1, 2, 3). Використано дієслова наказового способу («Знайди», «Опиши», «Порівняй»), а не описові звороти	так / ні
Візуальне маркування суті	Головна думка параграфа, правило чи висновок виділені візуально (рамкою, кольоровою плашкою, жирним шрифтом)	так / ні
Підтримувальний тон.	Текст звертається до дитини мовою співпраці («Ти зможеш», «Спробуй»), а не директивно. Створено відчуття безпеки	так / ні
Конкретизація (для молодших класів)	Абстрактні поняття обов'язково підкріплені конкретними прикладами з життя або візуальними метафорами	так / ні

III. МЕТОДИЧНА ГНУЧКІСТЬ (Принципи UDL)

Чи може працювати з підручником весь клас одночасно?

Варіативність відповіді	Чи є завдання, де учень може обрати зручну форму відповіді: написати, сказати, показати, намалювати, обрати з варіантів?	так / ні
Рівнева диференціація	На одному розвороті інтегровані завдання різної складності, але без маркування «для слабких / сильних»	так / ні
Альтернатива тексту	Чи продубльовано текстовий матеріал схемами, інфографікою, ментальними картами або таймлайнами?	так / ні
Підключення до життя	Чи є завдання, що пов'язують абстрактну тему з реальним побутовим досвідом дитини?	так / ні
Безпека помилки	Чи містить підручник елементи самоперевірки (ключі, перевернуті відповіді) для зниження тривожності?	так / ні
Соціальна взаємодія	Чи передбачені завдання для роботи в парах / групах, де діти з різними можливостями можуть мати різні ролі?	так / ні

IV. ЦИФРОВА ПІДТРИМКА ТА МУЛЬТИМЕДІА

Чи розширює підручник можливості сприймання?

Аудіосупровід	Наявність QR-кодів, що ведуть на аудіоверсію тексту (критично для дітей з дислексією та порушенням зору)	так / ні
Візуалізація процесів	Посилання на відеофрагменти або анімацію складних процесів	так / ні
Текстовий шар (OCR)	PDF-версія підручника має розпізнаний текстовий шар (читається скрінрідерами), а не є просто картинкою	так / ні
Альтернативний текст (Alt Text)	В електронній версії всі змістові зображення мають текстовий опис для незрячих користувачів	так / ні
Адаптивність	Електронний контент коректно відображається на різних пристроях (планшет, телефон) зі збереженням структури	так / ні
Доступність сторінки	Сторінка відповідає вимогам WCAG (Web Content Accessibility Guidelines) та інших міжнародних стандартів	так / ні

V. СТОП-СИГНАЛИ

Якщо виявлено хоча б один пункт, рукопис потребує доопрацювання

Використання дискримінаційної лексики або застарілих термінів, російських джерел тощо	так / ні
Завдання, які неможливо виконати дитині з моторними порушеннями (наприклад, «вириж дрібні деталі» без альтернативи)	так / ні
Дрібний шрифт (менше 12 pt для основного тексту) або низький контраст	так / ні
«Сліпий текст»: розміщення тексту поверх строкатого зображення	так / ні
Хаотична навігація: відсутність системності в рубриках та розташуванні матеріалу	так / ні

Інтерпретація результатів

- Понад 80% «Так» – підручник гарантує базову доступність.
- Кожне «Ні» – це можливість удосконалення, а не провал. Подивіться на нього як на ресурс для поліпшення доступності та ефективності навчання.

Використовуйте результати самооцінювання як дорожню карту розвитку підручника: де треба внести зміни, щоб навчання стало більш безпечним, мотиваційним і зрозумілим для учнівства.

Продовжуйте експериментувати, вдосконалюватися і сміливо застосовувати принципи універсального дизайну у всіх ваших навчальних матеріалах. Ваші підручники стануть ключем до рівних можливостей.

СЛОВО ДО СЛОВА – СТРУКТУРА ГОТОВА

Метяна Засєкіна

Матеріал цього розділу буде цікавий авторам, методистам і редакторам, які прагнуть опанувати мистецтво конструювання сучасного підручника як цілісної та живої екосистеми. Ми детально розберемо, як перетворити традиційну навчальну книжку на інтерактивний інструмент для учнівства. Ви дізнаєтеся про архітектуру видання на макро- та мікрорівнях: від мотиваційної функції обкладинки до внутрішньої логіки окремого параграфа, побудованого за принципами проблемного навчання. Особливу увагу приділено методичному апарату та візуальній навігації: шрифтам, піктограмам і плашкам. Опрацювання цього розділу допоможе вам створювати не просто збірники навчальних текстів, а ефективні сценарії пізнавальної діяльності, що відповідають вимогам Державного стандарту та реаліям Нової української школи.

Структура сучасного шкільного підручника спрямована на те, щоб перетворити учнів та учениць із пасивних слухачів на активних дослідників. Такий підручник не дає готових відповідей, а вчить ставити запитання, шукати інформацію та застосовувати її для вирішення реальних життєвих проблем. Це інструмент, який робить навчання персоналізованим, інтерактивним і захопливим.

Сучасний підручник функціонує не ізольовано, а в системі взаємопов'язаних елементів: державного стандарту, модельної навчальної / навчальної програми, методичних рекомендацій для вчительства, системи оцінювання та цифрових освітніх ресурсів. Саме тому питання

структури сучасного підручника є ключовим для забезпечення якості освіти й реалізації вимог державних стандартів.

Його структура має забезпечувати:

- ✓ узгодженість зі стандартом і визначеними ним базовими знаннями та результатами навчання;
- ✓ підтримку різних форм організації навчання (індивідуальної, парної, групової);
- ✓ можливість використання підручника як у класі, так і в умовах дистанційного або змішаного навчання;
- ✓ доступність для учнівства з різним рівнем підготовки та освітніми потребами.

Отже, структура підручника є не лише дидактичним, а й системоутворювальним чинником.

Структура починається з **обкладинки**, яка в сучасному виданні виконує мотиваційну функцію. Вона має бути естетичною та містити елементи, що інтригують та мотивують до навчання. **Форзаці** також не просто порожні аркуші. На них розміщують опорні схеми, мапи, періодичні таблиці або QR-коди для швидкого доступу до мультимедійних додатків.

У структурі підручника можна виділити два рівні: макро- та міні.

До основних структурних компонентів макрорівня належать:

- 1 Вступний блок.** Він містить звернення до учнівства, пояснення логіки предмета/інтегрованого курсу, очікуваних результатів навчання, принципів роботи з підручником, умовних позначень. Вступ виконує адаптаційну функцію, особливо важливу під час переходу між рівнями (циклами) освіти (наприклад, з початкової школи до гімназії).
- 2 Змістові блоки:** частини, теми або розділи. Вони формуються відповідно до змісту навчальної програми. Кожен блок є логічно завершеним, але водночас відкритим до міжтемних зв'язків і повторного повернення до ключових ідей.
- 3 Підсумкові узагальнювальні блоки.** Передбачають систематизацію знань, інтеграцію понять, рефлексію навчального поступу, застосування в нових контекстах.

Змістова інформація у цьому блоці може бути представлена у вигляді структурно-логічної схеми, карти понять, узагальнювальної таблиці, опорного конспекту, інфографіки, класифікаційної матриці, деревоподібної діаграми, алгоритму, ключових слів (хмари слів), блок-схеми «Знати – Розуміти – Уміти» тощо.

Також у цьому блоці можуть бути розміщені завдання для підсумку. Це не просто перевірка знань, а інструмент, який допомагає учневі або учениці зрозуміти, чого він чи вона навчилися і де залишилися прогалини. У сучасних підручниках такі завдання пропонують у різних форматах: від класичних тестів до креативних цифрових челенджів.

Тестові завдання – це найпоширеніший формат для швидкої перевірки знань. Вони бувають на: вибір однієї або кількох правильних відповідей; на встановлення відповідності або послідовності тощо.

Практико-орієнтовані та ситуативні задачі, у яких, замість абстрактних умов, учнівству пропонують життєві ситуації.

Проектні завдання, що вимагають інтеграції знань з однієї або різних освітніх галузей.

Інструменти для саморефлексії – чеклісти, анкети тощо, щоб учні та учениці оцінили власний прогрес.

4 Додаткові матеріали. Глосарії, довідкові таблиці, покажчики, QR-коди на цифрові ресурси, які розширюють можливості підручника без перевантаження основного тексту. Для розширення кругозору учнівства у підручнику використовують рубрики, що містять коротку інформацію з цікавими фактами («Це цікаво знати», «Історичні відомості») та посилання на першоджерела.

На мікрорівні ключовим елементом сучасного підручника є параграф, структура якого визначає характер навчальної діяльності учнівства. Ефективна мікроструктура параграфа охоплює кілька складників.

Мотиваційно-контекстний вступ.

Короткий опис ситуації, проблеми, запитання або життєвого контексту, що актуалізує попередній досвід учнівства і створює пізнавальну потребу. Це може бути спостереження, кейс, ілюстрація, запитання «чому?» або «як?».

Мотиваційна рубрика – це найважливіший психологічний елемент параграфа. Її основна роль – перевести дитину зі стану пасивного спостерігача у стан активного дослідника, відповівши на підсвідоме запитання: «Навіщо мені це вивчати?».

Роль мотиваційної рубрики:

- актуалізація суб'єктивного досвіду, коли учень або учениця встановлює зв'язок нового матеріалу з тим, що вже траплялося бачити в побуті, суспільстві чи природі;
- створення когнітивного дисонансу, якщо представлено факт або явище, яке суперечить інтуїції, і це викликає бажання знайти пояснення;

- формування цілевизначення, коли учень або учениця розуміє, які конкретні проблеми можна розв'язати після вивчення теми;
- емоційне залучення, використання цікавих історичних фактів або парадоксів для зниження «бар'єру страху» перед складним предметом.

Які є способи представлення мотиваційної рубрики?

Зважаючи на те, що мотиваційна рубрика не має бути надто обсяжною, найкраще тут працюватимуть лаконічні та візуально виділені формати.

1. **Проблемне запитання або парадокс** – це класичний спосіб «зацепити» увагу.
2. **Побутовий кейс** – опис реальної ситуації, з якою учнівство стикається щодня.
3. **Візуальна загадка (Фото-кейс)** – демонстрація незвичного фото чи ілюстрації без пояснення на початку.
4. **Історичний анекдот або «Єврика-момент».**

Щоб мотиваційна рубрика «спрацювала», вона має відрізнятися від основного тексту. Назва блоку має бути яскравою: «Виклик», «Поміркуй», «Чи це можливо?», «Досліджуй». Кольоровий фон має відділяти її від тексту параграфа. Можливе використання піктограми, іншого накреслення тощо.

Найкраща мотивація – це та, що закінчується запитанням, відповідь на яке не є очевидною, але стає зрозумілою після опрацювання теми.

Для предметів природничої освітньої галузі мотиваційно-контекстний вступ може містити завдання для досліджень з тим, щоб залучити учнівство до вивчення нового матеріалу через діяльність (Inquiry-based learning). Цей прийом є основою сучасного освітнього процесу.

Ви ставите учня або ученицю перед проблемою, яку він чи вона не може розв'язати наявними знаннями. Дослідницьке завдання на початку стає «інтелектуальним викликом». Це ситуація, коли практична діяльність передреує теоретичному обґрунтуванню. Дитина спочатку отримує

результат («що сталося?»), а потім шукає в параграфі відповідь на питання «чому це сталося?».

Переваги такого підходу полягають у тому, що учнівство вчиться спостерігати та аналізувати, а не просто споживати готову інформацію; власне відкриття запам'ятовується набагато краще, ніж прочитане визначення.

Навчальний текст нового змісту.

Основний текст підручника зазнав найбільших змін. Він перестав бути монологічним викладом фактів. Сучасний текст перетворюється з монологу на діалог. Автор веде активну бесіду з учнівством, спонукаючи до міркувань та аналізу. Зміст подають у доступній формі, з чіткою логікою викладу, опорою на візуальні елементи (схеми, малюнки, таблиці). У підручниках природничих предметів текст не лише описує явища, а й містить умови й результати дослідів, варіанти, пояснень і причиново-наслідкових зв'язків, пошук способів вирішення проблем. У підручниках соціально-гуманітарних предметів та інтегрованих курсів текст розкриває культурні цінності та традиції, альтернативні погляди і аналіз їх. Важливо, щоб текст не перевантажував термінами, а вводив їх поступово й функціонально. Матеріал має відповідати віковим особливостям учнівства, бути написаний зрозумілою мовою без надмірного захаращення складними синтаксичними конструкціями чи термінами.

Запитання й завдання для осмислення розміщують не лише наприкінці параграфа, а й безпосередньо після фрагментів тексту, адже вони спрямовані на перевірку розуміння, установаження причиново-наслідкових зв'язків, пояснення явищ.

Діяльнісні та дослідницькі завдання, які передбачають спостереження, моделювання, експериментування (реальне або опосередковане), роботу з даними, аналіз результатів переводять підручник із площини «читання» у площину «дії».

Рефлексивний блок містить запитання або твердження, що спонукають учнів та учениць оцінити власне розуміння, труднощі, способи дії: «Що було складно?», «Що я навчився / навчилася робити?», «Де можу застосувати ці знання?»

Візуалізація є невід'ємною частиною сучасного підручника. Фотографії, малюнки та репродукції не лише унаочнюють текст, а й слугують самостійними об'єктами для аналізу та виховання естетичних смаків. Географічні й історичні карти допомагають розвивати геопросторове мислення, локалізувати події і встановлювати причиново-наслідкові зв'язки; графіки, схеми й таблиці допомагають структурувати інформацію і розвивають уміння трансформувати словесну інформацію у візуальні моделі. Новацією сучасних підручників можуть бути і 3D-моделі, які відображаються через додану реальність. **Ілюстрація** – це не прикраса, а самостійне джерело інформації, яке потрібно аналізувати.

Окрім параграфів, мікрорівень підручника реалізується через **методичний апарат**. Це **система запитань, вправ та інструкцій**, які розміщують після кожного параграфа чи розділу.

Сучасний підручник характеризується різноманіттям типів завдань, які відповідають різним когнітивним рівням і групам результатів навчання.

Структурно доцільно передбачати:

- завдання на відтворення й розуміння (але в обмеженій кількості);
- завдання на застосування знань у стандартних і змінених ситуаціях;
- завдання на аналіз, пояснення, аргументацію;
- проблемні та відкриті завдання з кількома можливими розв'язаннями;
- інтегровані завдання, що поєднують різні освітні галузі.

Важливо, щоб завдання були пов'язані з критеріями оцінювання і давали учнівству змогу продемонструвати не лише правильність відповіді, а й спосіб мислення.

Окрім завдань, методичний апарат містить інструктивно-методичні матеріали: пам'ятки «Як скласти план», «Як провести експеримент», алгоритми розв'язання задач.

Структура сучасного підручника неможлива без продуманої візуальної організації (апарату орієнтування).

Вона охоплює:

- чітку ієрархію заголовків;
- стабільні піктограми для типів діяльності;
- логічне розміщення ілюстрацій;
- виділення ключових понять, алгоритмів, висновків.

Шрифт повинен не просто бути читабельним, а допомагати учнівству розрізнати типи інформації.

Для основного тексту використовуйте шрифти із зарубками (Serif, наприклад, PT Serif) для великих масивів тексту, оскільки вони полегшують тривале читання, або сучасні гротески (Sans Serif, наприклад, Open Sans) для молодших класів.

Заголовки мають бути чіткими та контрастними. Використовуйте жирне накреслення (Bold) та різні кеглі (розміри) для рівнів Н1, Н2, Н3.

Важливі терміни варто виділяти курсивом або жирним, але уникайте надмірного використання CAPS LOCK, оскільки це сповільнює швидкість читання.

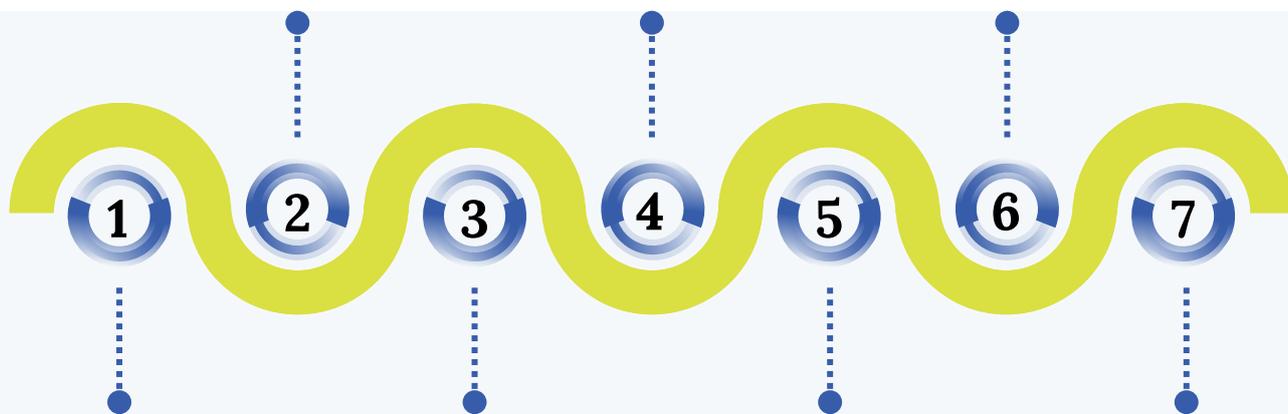
Апарат орієнтування – це дорожня карта підручника. Для сучасного учнівства, звиклого до інтерфейсів мобільних додатків і вебсайтів, підручник має бути інтуїтивно зрозумілим, візуально структурованим і легким для сприйняття.

Плашки допомагають відокремити основний контент від додаткового або сервісного. Закріпіть певний колір за типом інформації. Ці кольори мають бути незмінними впродовж усього підручника.

Піктограми – це візуальні маркери, які допомагають учнівству зрозуміти характер завдання. Використовуйте лінійні або flat-іконки (плаский дизайн), що нагадують інтерфейси смартфонів.

Стандартний набір:

- – Прочитай і поміркую.
- – Виконай письмово.
- – Дослідницьке завдання / Пошук в інтернеті.
- – Робота в групах / Обговорення.
- – Використай мобільний додаток / QR-код.
- – Лабораторна робота / Експеримент.

Навігаційними елементами є колонти-тули, маркери на зрізі. Так, зазначені на кожній сторінці назви розділу та параграфа допомагають швидко розгорнути підручник на потрібній сторінці.

Маркери на зрізі дають змогу знайти потрібний розділ, навіть не розгортаючи підручник повністю.

Сучасний підручник – це жива інтерактивна книжка. На сторінках широко використовують **QR-коди**, які ведуть до:

- інтерактивних тестів (наприклад, на платформі Kahoot або LearningApps);
- відео та анімацій, що пояснюють складні процеси;
- аудіофайлів (особливо актуально для мовно-літературної галузі);
- віртуальних лабораторій, де можна провести безпечний хімічний або фізичний дослід.

QR-код має бути достатнього розміру (не менше 1,5x1,5 см), чітким.

Краще розміщувати його на білому тлі для легкого зчитування камерою смартфона. Поруч із кодом обов'язково має бути текстова розшифровка: що саме там розміщено.

Сучасний підручник – це багатофункціональний освітній інструмент, його ефективність визначається не обсягом інформації, а тим, як структурні елементи підручника організують діяльність учнівства, підтримують освітній поступ, рефлексію і застосування знань. Саме така структурна логіка робить підручник дієвим засобом реалізації цілей сучасної школи.

РЕАЛЬНО ПРО ВІРТУАЛЬНЕ: КІЛЬКА СЛІВ ПРО СТВОРЕННЯ ЦИФРОВОГО КОНТЕНТУ ДО ПІДРУЧНИКА

Анна Дорожбит

Цей розділ присвячений комплексному аналізу вимог та етапів створення сучасного електронного додатка до підручника, що є обов'язковим компонентом навчальної літератури згідно з актуальними нормами МОН України. Сподіваємося, для авторів підручників та представників видавництва цей матеріал слугуватиме підказкою, яка допоможе трансформувати статичний контент у цілісну інтерактивну екосистему: від вибору надійної вебплатформи та забезпечення технічної доступності (зокрема інклюзивності та контрастності) до методологічно правильної організації мультимедійних матеріалів і систем оцінювання. Розуміння цих критеріїв дасть змогу розробникам не лише дотриматися державних стандартів (як-от сертифікація КСЗІ чи вимоги щодо «зворотного дизайну»), а й створити конкурентоспроможний цифровий продукт, що реально підсилює освітній процес та забезпечує педагогічну свободу вчителя.

Нині паперова книжка втрачає статус одноосібного джерела знань, поступаючи місцем цифровим форматам. Процес цифровізації навчальної літератури чітко регульований на державному рівні: електронний додаток тепер є невід'ємним складником сучасного підручника. Вимоги до таких інтерактивних ресурсів визначені Наказом МОН України № 548 від 19 квітня 2024 року (з урахуванням оновлень від травня 2024 року та серпня-вересня 2025 року).

Перед початком створення е-дodatку до підручника представникам видавництва та авторським колективам необхідно ознайомитися з вимогами до його створення. Відповідно до цих критеріїв можна виділити такі напрями:

- вибір платформи, де будуть розміщені матеріали;
- організація матеріалів;
- додавання матеріалів на платформу;
- забезпечення доступності.

Зрозуміло, що створення десктопної програми як е-додатку не є можливим, оскільки, наприклад, отримати результати тестування учнівства чи поділитися презентацією дистанційно буде технічно непросто. Тому можливе лише використання веб технологій. Таким чином розуміємо, що е-додаток – це ресурс мережі Інтернет, отже є можливим його використання в будь-якому браузері та, відповідно, операційній системі. Найбільш імовірно, що ви будете використовувати готове

рішення – ресурс, який просто будете контентом. Тому за адаптивність сторінок можна не хвилюватись, оскільки розробники добре ознайомлені зі способами зробити контент гнучким. Переважно зміст сторінок не обмежується за висотою, а проблема може виникнути, коли ви, наповнюючи сторінку, задаєте конкретну ширину і виникає «горизонтальний скрол» – елементи опиняються праворуч, і ви їх «не бачите». Тому слід перевіряти як буде виглядати сторінка для учнівства

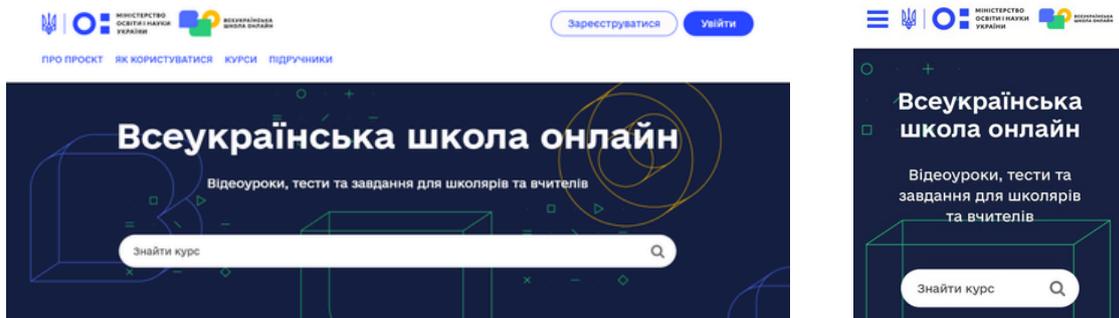

Рис. 1. Приклад відображення сторінки ВШО для різних пристроїв

У питанні вибору платформи, де буде розміщено матеріали, треба врахувати такі **критерії до е-додатків**:

- ✓ можливість проведення тестування: завдання та результати виконання їх мають бути доступні як учнівству так і вчительству;
- ✓ ієрархія елементів: в цілісному інтерфейсі кожен елемент е-додатка має мати своє місце в ієрархії інших елементів;
- ✓ можливість часткового (мультимедіа, текст) завантаження контенту: частину контенту е-додатка, зокрема відео, аудіо, презентації, робочі аркуші учні та учениці мають змогу завантажити на власний гаджет, щоб опрацювати в зручний час офлайн;
- ✓ можливість реєстрації з різними ролями (вчитель, учень): користувачі, зареєстровані з різними ролями, мають відповідний рівень доступу до певних елементів контенту, наприклад, учні та учениці мають доступ лише до своїх результатів тестування, а вчитель або вчителька – до всіх матеріалів класу;

- ✓ сертифікат КСЗІ: оскільки в е-додатку є персональні дані, то їх необхідно опрацювати з дотриманням вимог Закону України «Про захист персональних даних» КСЗІ.

Електронний додаток – це не просто набір PDF-файлів або посилань з інтернету. Це екосистема, яку потрібно розгорнути видавництвам та наповнити авторським колективом, і яка є зрозумілою учнівству і вчительству. Оскільки в е-додаток винесено додаткові матеріали, що посилюють зміст підручника, то можемо говорити про потребу впорядкування їх на вебсторінці.

За принципами зворотного дизайну першими будуть чітко визначені результати навчання відповідно Державного стандарту. Далі можуть бути подані, наприклад у вигляді відео, навчальні матеріали для учнів та учениць, які пропустили урок або бажають повторити матеріал удома. Зрозуміло, що всі діяльності і активності не завжди вдається розмістити на сторінках підручника, тому саме в е-додатку ви

можете підсилити їх мультимедіа та планувати роботу учнівства в парах і групах.

Для формувального оцінювання можна використати або ж функціонал платформи, або ж сторонні ресурси. Проте не поспішайте використовувати їх зі сторонніх акаунтів: з одного боку авторське право, з іншого відсутність керування цим контентом (власник може його закрити або видалити). Важливою є рефлексія. Це процес усвідомлення дитиною, що відбулося на уроці, що вдалося, що важливе. Вчителі не завжди її застосовують, тому використання однієї з рефлексійних технік в е-додатку буде перевагою.

Звичайно, це все не обмежуватиме педагогічну свободу вчительства, але стане основою для проведення ефективних уроків і одним із аргументів у виборі саме вашого підручника.

- ✓ Охоплено всі теми підручника та є відповідність цілям вивчення предмета.
- ✓ Є завдання різних типів складності.
- ✓ Є компетентнісно орієнтовані завдання.
- ✓ Додано мультимедійний контент.
- ✓ Запозичений зміст виділено візуально в єдиному стилі та позначено авторське право.
- ✓ Інтерфейс е-додатка має ієрархію елементів, є цілісним.

Насправді знайти платформу, яка технічно буде вас «влаштувати» є непростю задачею. Тому є два способи як використовувати готові платформи для освіти: або додати програмно потрібний функціонал, або використати сторонні ресурси та інтегрувати їх до обраної платформи. Другий спосіб є, звичайно, простішим, проте можуть бути проблеми. Наприклад, додавання qr-коду спричиняє проблему в учня чи учениці, якщо вони використовують лише смартфон. Гіперпосилання на неперевірені сайти можуть одного разу привести на заборонений контент. І не всі формати файлу можна додати на платформу, щоб

вони там відтворилися. Тож, поза всяким сумнівом, буде доцільно використовувати `iframe` – вбудовування іншої сторінки до вашої. Наприклад, презентація, вправа з LearningApps чи Wordwall.

Publish to the web

This document is published to the web.

Make your content visible to anyone by publishing it to the web. You can link to or embed your document. [Learn more](#)

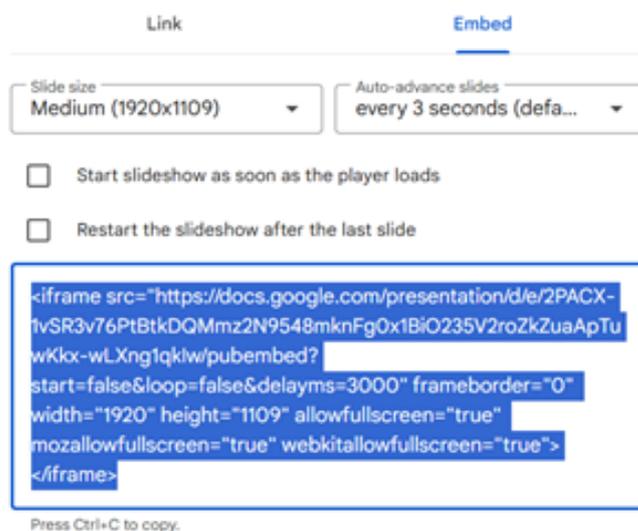

Рис. 2. Приклад `iframe` коду додавання презентації з диску

Якщо ж для вашої платформи розроблено плагіни, то можна один раз додати їх і посилити функціонал своєї платформи. Надзвичайно важливо налагодити комунікацію в цьому питанні, якщо над створенням контенту в певному ресурсі і додавання його на платформу працюють різні люди. Оскільки можуть виникати проблеми на цьому етапі, необхідно протестувати одне таке завдання: переконатись, що для авторів є можливість додати матеріал на платформу, а вчителю й учнівству – відкрити і виконати.

Навігаційне меню забезпечує логічну структуру сайту, щоб користувачі могли швидко переходити між розділами та знаходити потрібну інформацію. Для забезпечення доступності воно має бути передбачуваним, доступним для керування з клавіатури та чітко відокремленим від основного контенту сторінки.

Настанови з вебдоступності насправді можуть здаватися незрозумілими, якщо ви далекі від веброзробки. Проте кожна сторінка в мережі Інтернет має бути доступна кожному. А всі користувачі індивідуальні, тому, якщо ви обрали готову платформу для завантаження матеріалів, то тут вам доведеться звернути увагу на низку аспектів:

- весь нетекстовий вміст (відео, аудіо) має текстову версію;
- контраст тексту і тла;
- заголовки, що описують тему або призначення.

Розгляньмо докладніше кожен із них. Для будь-якої інформації, що передана через відео, звук або зображення, необхідно

додати дублюючу текстову форму (наприклад, субтитри або транскрипцію). Учні з порушеннями зору чи слуху, а також користувачі у незручних умовах, зможуть отримати доступ до контенту за допомогою читання або програм зчитування з екрана. Для зображень радимо використовувати атрибут alt (альтернативний текст). Це стислий опис зображення, який зчитується скринідерами для людей із порушеннями зору або текст відображається на екрані, якщо файл не вдалося завантажити. Він допомагає зрозуміти зміст і контекст картинки, забезпечуючи доступність контенту.

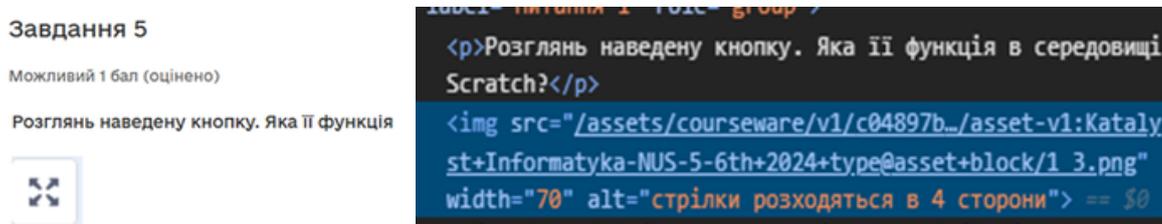

Рис. 3. Приклад використання атрибуту alt

Коефіцієнт контрастності допомагає визначити, наскільки чітко текст виділяється на фоні, що є критично важливим для легкого читання. Згідно зі стандартами доступності, поєднання кольорів має бути достатньо різким, щоб люди з порушеннями зору або особливостями сприйняття кольорів могли вільно сприймати контент. Недостатній контраст, наприклад сірий текст на світло-сірому фоні, створює бар'єри не лише для здобувачів освіти з порушеннями зору, а й для звичайних користувачів за умов яскравого сонячного світла. Оптимальний рівень контрасту становить мінімум 4,5:1 для звичайного тексту, що забезпечує комфортне візуальне розрізнення символів. Перевірити цей показник можна використовуючи спеціальні сервіси, що є обов'язковим етапом професійного дизайну та верстки сайтів.

Інформативні заголовки сторінок допомагають користувачам швидко зрозуміти зміст контенту та переконатися, що вони потрапили саме туди, куди очікували. Технічно кожна сторінка повинна мати унікальний `title` тег, який чітко відображає її тему, що особливо важливо для людей, які використовують скринідери або працюють із великою кількістю відкритих вкладок. Окрім назви в браузері, структура сторінки має включати логічні заголовки в самому тексті (від `h1` до `h6`), які слугують навігаційною картою для відвідувача. Якщо ж просто заповнюєте поля назв розділів, підрозділів, то не нехуйте додаванням інформативної назви. А також зверніть увагу на сторінку, чи там узагалі є назва? Відсутність назви та меню на сторінці є неприпустимим на сторінках е-додатка.

Отже, створення якісного й сучасного е-додатка до підручника вимагає від видавців комплексного підходу, адже це не просто формальне виконання вимог МОН, а перехід до якісно нової освітньої екосистеми, де цифрові технології органічно доповнюють паперову книжку. Для авторів та видавництва успішна реалізація такого проекту залежить від балансу між технологічністю та методичною цінністю контенту. Зрештою, саме продуманий е-додаток, що містить інтерактивні завдання, мультимедіа та інструменти для рефлексії, стає вирішальним аргументом для вчительства у виборі навчальної літератури, забезпечуючи результативність навчання та відповідність вимогам НУШ.

ПІДРУЧНИК VS ПОСІБНИК – БРАТИ НЕ БЛИЗНЮКИ

Оксана Звасюк
Марія Василішин

Матеріал цього розділу створений насамперед для педагогів, авторів навчальної літератури та видавців, які прагнуть глибше зрозуміти синергію сучасних засобів навчання. Ми проаналізуємо підручник і методичний посібник не як ідентичні копії, а як «братів» із різними характеристиками, що працюють заради спільної мети. Ви дізнаєтеся, як підручник допомагає учнівству самостійно досліджувати світ, а посібник перетворюється на стратегічну карту та джерело ідей для вчительства. У розділі докладно розкрито відмінності в їхньому змісті, структурі та мові викладу, що допоможе вам ефективніше планувати освітній процес. Завдяки порівняльному аналізу на прикладі конкретних кейсів, ви побачите, як ці два інструменти взаємодоповнюють один одного, створюючи цілісне середовище для розвитку компетентностей. Розуміння цих нюансів допоможе вчителю не просто «проходити програму», а професійно керувати траєкторією успіху кожної дитини.

Підручник і посібник для вчительства – два взаємопов'язані, однак принципово різні жанри навчальної літератури. Вони працюють у парі, доповнюючи один одного, але виконують зовсім різні ролі в освітньому процесі. Уявіть їх як братів: мають спільну «сім'ю» (один предмет, одну модельну навчальну програму), але характер, стиль та призначення в них різні. Підручник для учнівства і посібник для вчительства різняться цільовою аудиторією, призначенням, змістом і способами викладу навчального матеріалу: перший мотивує дитину до навчання і забезпечує засвоєння матеріалу, другий підтримує професійну діяльність педагога і сприяє організації ефективного освітнього процесу.

Визначення та призначення підручника.

Підручник – основний засіб навчання, який має гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України». Підручник створюють на основі відповідної модельної навчальної / навчальної програми, забезпечує структуроване подання у виданні навчального змісту певного предмета / інтегрованого курсу. Він орієнтований на формування ключових компетентностей учнівства, підтримує навчальну мотивацію й самостійну пізнавальну діяльність, а також містить систему завдань для організації роботи на уроці та вдома.

Підручник – збірник найактуальнішої та найдоступнішої навчальної інформації, який є основним засобом сприяння навчанню, або ж підсилення знань, отриманих на уроках, де педагог розкриває тему заняття, а поглибити її, увиразнити, більш ґрунтовно засвоїти допомагає підручник. Він є своєрідним порадиником, товаришем у навчанні, який ніколи не підведе, підкаже все, що треба з'ясувати і засвоїти оптимально чітко і правдиво.

Працюючи з підручником, дитина має можливість опрацювати навчальний матеріал кількома етапами: ознайомитися, переглянути, опрацювати, вивчити, звертаючи увагу на головне.

Підручник для школяра – це своєрідний дороговказ і співрозмовник. Концепція видання має бути вибудовувана таким чином, аби його зовнішній вигляд, тексти, завдання позитивним чином впливали на емоційний стан дитини, наснажували її впевненістю у здобутих знаннях і набутих уміннях, бажанням поділитися цими здобутками з іншими.

Підручники забезпечують цілісну структуру у процесі вивчення навчального предмета/інтегрованого курсу з чіткою послідовністю тем. Структура підручника має бути досконалою щодо форми і змісту, з використанням відповідного ілюстративного матеріалу. Теми, підтеми, параграфи, пункти, підпункти, система завдань і висновки забезпечують упорядкований виклад навчального матеріалу й дають змогу визначити логіку його засвоєння і формування результатів навчання. Тут важливим є також вплив на зорову пам'ять учнівства, отож, варто звернути увагу на відповідний дизайн сторінок, вибір шрифтів, кольорової гами, сприятливої для засвоєння та психологічної рівноваги, тощо.

Гарантами якості підручників є насамперед авторські колективи, а також експерти, які своїми висновками засвідчують наукову точність і достовірність навчального матеріалу. Стандартизація змісту, яку забезпечують підручники, створює спільне освітнє поле для вчителів різних закладів освіти.

У сучасну цифрову епоху доцільність паперових підручників іноді ставлять під сумнів, проте вони й нині мають значну цінність в освітньому процесі. Доступність підручників залишається важливою, оскільки не всі учні й учениці мають стабільний доступ до онлайн-ресурсів удома, а підручник завжди доступний для дитини, навіть під час відключень електроенергії. Зменшення часу перед екраном є одним із аргументів переваги паперових підручників. В умовах коли значну частину навчання здійснюють онлайн, саме паперові підручники пропонують перерву від екранного часу, що зменшує навантаження на очі.

**Посібник для вчительства
(навчально-методичний посібник).**

Посібник для вчителя – навчально-методичне видання, яке розкриває методику роботи з конкретним підручником. Він не повторює навчального змісту підручника, а розкриває, як саме цей зміст ефективно викладати. Це професійний інструмент, який надає організовану та структуровану інформацію і допомагає керувати процесом, тому є незамінним помічником педагога. Він допомагає планувати уроки, оцінювати результати та працювати з дітьми з особливими освітніми потребами, а також долати труднощі учнівства у процесі навчання. Особливо цінна роль посібника для розвитку професійної рефлексії вчительства, адже після уроку можна повернутися до сформульованих у посібнику цілей навчання, проаналізувати, чи вдалося їх досягти, що спрацювало добре, а що варто скоригувати наступного разу. Такий підхід стимулює глибші роздуми над суттю викладання, вибором методів і відповідністю їх поставленим освітнім цілям, допомагає вчительству долати труднощі, які можуть виникати під час застосування компетентнісних завдань тощо.

Міжнародний досвід підтверджує, що посібники однаково важливі для молодих учителів (як «опора»), і для досвідчених (як джерело ідей). Інвестиції в якісні навчальні комплекти (підручник + посібник + цифрові ресурси) сприяють підвищенню ефективності організації процесу навчання.

Взаємозв'язок і взаємодоповнення.

Підручник і посібник створюють цілісну систему навчально-методичного забезпечення освітнього процесу. Учительський посібник може бути створений як доповнення до підручника, а може існувати окремо, як альтернативне джерело. Підручник і посібник різняться аудиторією, для якої вони призначені, метою, змістом і стилем викладу: перший – мотивує учнівство до навчання, другий – підтримує професійну діяльність педагогів.

Розуміння цієї відмінності важливе для авторів і видавців освітнього контенту для створення якісних навчальних комплектів.

Ключові відмінності між підручником і посібником для вчителів.

Одним із найбільш очевидних і водночас визначених аспектів, що відрізняє підручник для учнівства від посібника для вчительства, є саме зміст цих двох видань. Хоча обидва жанри навчальної літератури можуть бути присвячені одному предмету/інтегрованому курсу, проте способи викладу, акценти, рівень деталізації та функціональне призначення інформації кардинально різняться, відображаючи потреби різних користувачів. Зміст матеріалу в підручнику представлений у вигляді навчальної інформації з певного предмета чи інтегрованого курсу і найчастіше містить теорію, практичні приклади, вправи та завдання для виконання. Посібник же містить методичні рекомендації та роз'яснення щодо окремих вправ, додаткові ресурси, алгоритми виконання завдань різного рівня складності та критерії оцінювання їх. Важливо підкреслити, що зміст підручника і посібника не просто різний – він взаємодоповнювальний. Рівень деталізації змісту також істотно відрізняється. Підручник містить оптимальний обсяг інформації, необхідний для успішного засвоєння, без значного перевантаження учнівства. Посібник надає розширену інформацію, науково-методичні коментарі, покликання на додаткову інформацію певної тематики.

Структура підручника побудована відповідно до викладеної в модельній навчальній / навчальній програмі послідовності вивчення предмета/інтегрованого курсу: розділи, параграфи, теми, питання для самоконтролю тощо.

Структура посібника орієнтована на практичні потреби вчительства, може слугувати основою для планування уроків з розподілом часу на кожен етап, може містити методичні коментарі, роз'яснення до розв'язань компетентнісних завдань, поради щодо організації інклюзивного навчання тощо.

Пояснення навчального матеріалу в підручнику найчастіше розпочинають із детального викладу понять, правил, законів з численними прикладами, які допомагають учням та ученицям зрозуміти зміст. Цей фрагмент структури підручника може також передбачати повторення вивченого раніше. У посібнику для вчителя основну увагу зосереджено на методиці викладання тем, типових помилках чи труднощах, які виникають в учнівства та конкретних способах подолання їх.

Більшість обсягу підручника займають завдання та вправи, призначені для виконання учнями та ученицями. У посібнику запропоновано відповіді до завдань, методичні коментарі, пояснення до виконання завдань та критерії оцінювання їх, додаткові завдання для різних категорій учнівства та рекомендації щодо організації виконання їх.

Оскільки підручник має певні обмеження стосовно обсягу, то частину інформації з певної теми / підтеми подають у додаткових матеріалах (електронних додатках), швидкий доступ до яких забезпечують зокрема за допомогою QR-кодів на сторінках паперового видання. Підручник також може містити покликання на цифрові освітні ресурси, зокрема навчальні відеоматеріали з поясненням тем, інтерактивні вправи на спеціалізованих платформах, навчальні застосунки, електронні бібліотеки, віртуальні експозиції музеїв тощо.

Посібник для вчителя може містити додаткові навчально-методичні матеріали, які полегшують підготовку до уроків, зокрема тексти диктантів, аудіювання та перекази, картки із завданнями для індивідуальної, парної й групової роботи, шаблони для проектів, дослідницьких робіт і презентацій, а також добірки цікавих фактів, історій і тематичних прикладів для підвищення навчальної мотивації учнівства.

Щоб проілюструвати основні відмінності між підручником і посібником пропонуємо розглянути фрагменти підручника з курсу «Математика» для 7 класу (Джерело:

О.Школьний, Є.Нелін, А.Милянник, Ю.Простакова. «Математика. 7 клас» у двох частинах. Видавництво «Ранок» 2024 рік). У цьому підручнику навчальний матеріал подано досить інтерактивно – у формі діалогу між дівчинкою Тетянкою та хлопчиком Петриком, учителем і вчителькою, які обговорюють певні ситуації з життя дітей, які вони можуть розв'язати за допомогою математики. Під час вивчення теми «Статистичний підхід до обчислення ймовірностей подій» діти обговорювали прогноз погоди та навчалися визначати ймовірність дощової чи сонячної погоди, виконували найпростіші експерименти.

Час (год)	ніч		ранок		день		вечір	
	0.00	3.00	6.00	9.00	12.00	15.00	18.00	21.00
Температура (°C)	+13	+11	+9	+15	+20	+22	+17	+14
Тиск, мм	746	746	746	746	746	746	745	746
Вологість, %	76	92	92	60	44	61	65	69
Ймовірність опадів, %	2	2	2	2	9	42	65	48

Так, дійсно, цими ймовірностями я теж користуюся ледь не щодня. Але надзвичайно цікаво, як саме їх обчислюють.

Раніше ми вчили, що потрібно спочатку знайти кількість n усіх найпростіших наслідків експерименту, за якого відбувається певна подія A . Потім потрібно знайти кількість k таких наслідків, що сприяють цій події. Нарешті, для обчислення ймовірності P події A треба скористатися формулою $P(A) = \frac{k}{n}$.

Це і я пам'ятаю. Але досить складно уявити, як цей підхід працюватиме для випадку з розкладом руху. А щодо прогнозу погоди, так я взагалі не уявляю, як його можна застосувати, але дуже хотів би дізнатися!

Як зазначила Тетянка, усі події, ймовірності яких ми обчислюємо, відбуваються внаслідок певного випадкового (стохастичного) експерименту — деякої сукупності умов навколишнього світу. Ця сукупність умов може бути природною чи спеціально організованою.

У параграфі 30 спочатку відбувається повторення вже знайомого учням із курсу математики 5–6 класів класичного підходу до обчислення ймовірностей, але це повторення здійснюється на більш високому теоретичному рівні. Зокрема, вводиться поняття експерименту як сукупності умов навколишнього світу, внаслідок яких відбуваються події, а також виокремлюється природний та спеціально організований експеримент. Далі даються означення неможливої, достовірної та випадкової події та наводиться описове визначення ймовірності події як числа, що певним чином характеризує ступінь можливості її здійснення. Вочевидь, цей вислів не можна вважати коректним означенням ймовірності події, бо наразі існує лише один науково обґрунтований спосіб означення ймовірності події – аксіоматичний. Але цей спосіб для семикласників є недоступним за рівнем складності. Тому на даному етапі важливо, щоб учні усвідомили, що ймовірність події – це число (з проміжку $[0;1]$), яке можна обчислити певним способом, залежно від експерименту, внаслідок якого відбувається ця подія.

Для цього в підручнику (рисунок 1) подано таблицю із даними про погоду в різний час доби, а також теоретичні відомості до теми, формули для виконання обчислень, приклади різних видів експериментів. У посібнику (рисунок 2) є інформація про те, що зміст цього навчального матеріалу вже частково знайомий учнівству, оскільки його концепційно вивчають у кожному циклі навчання та розширюють і поглиб-

люють через уведення нових типів задач і видів діяльності.

У підручнику (рисунок 3) подано задачі різних рівнів складності, від початкового до високого рівня. У посібнику (рисунок 4) є рекомендації, вказівки до розв'язання, альтернативні способи розв'язування подані найчастіше до задач достатнього і високого рівня.

29. Знайдіть імовірність того, що в разі кидання двох гральних кубиків сума очок, які випадуть, дорівнюватиме 3.

30. Тетянка і Петрик домовилися: якщо внаслідок кидання двох гральних кубиків у сумі випаде число очок, кратне 5, то виграла Тетянка, а якщо в сумі випаде число очок, кратне 6, то виграв Петрик. У кого більше шансів виграти? Поясніть свою відповідь.

Зокрема, для задачі 29 ймовірність отримати суму 3 дорівнює $\frac{2}{36} = \frac{1}{18}$.

Для задачі 30 обговорюємо, що Тетянка виграє, коли сума очок буде 5 або 10 (7 сприятливих результатів і ймовірність її виграшу $\frac{7}{36}$), а Петрик виграє, коли сума очок буде 6 або 12 (6 сприятливих результатів і ймовірність його виграшу $\frac{6}{36} = \frac{1}{6}$). Як бачимо, у Тетянки ймовірність виграти більша, отже, і шансів виграти у неї більше.

Перший кубик

+	1	2	3	4	5	6
1	2	3	4	5	6	7
2	3	4	5	6	7	8
3	4	5	6	7	8	9
4	5	6	7	8	9	10
5	6	7	8	9	10	11
6	7	8	9	10	11	12

Другий кубик

Наостанок пропонуємо розглянути таблицю, яка демонструє подібності і відмінності між підручником і посібником. Водночас зауважимо, що найбільш ефективним буде поєднання цих методичних матеріалів у навчальному процесі, які не дублюють, а доповнюють одне одного.

Критерій порівняння	Підручник	Посібник
Цільова аудиторія	Учні певного класу	Педагоги, які викладають даний предмет/інтегрований курс
Основна мета	Засвоєння знань, формування вмінь і компетентностей	Методична підтримка організації навчального процесу
Зміст матеріалу	Навчальна інформація з предмета/інтегрованого курсу: теорія, приклади, завдання	Методичні рекомендації, поурочне планування, додаткові ресурси
Структура	Розділи, параграфи, теми відповідно до логіки вивчення предмета/інтегрованого курсу	Плани уроків, методичні коментарі та роз'яснення, пропозиції щодо видів навчальної діяльності
Пояснення матеріалу	Детальне пояснення понять, правил, законів з прикладами	Методика викладання тем, типові помилки та труднощі учнів, способи їх подолання
Завдання та вправи	Завдання різних рівнів складності, компетентнісні завдання	Відповіді до завдань, приклади кількох способів розв'язування, опис розв'язання завдань високого рівня та компетентнісних завдань, критерії оцінювання, додаткові завдання

Ілюстративний матеріал	Схеми, малюнки, фото для розуміння навчального матеріалу	Демонстраційні матеріали, шаблони, картки із завданнями для роботи на уроці
Питання	Питання для перевірки розуміння та самоконтролю	Питання для опитування, дискусій, способи оцінювання
Дидактичні елементи	Визначення, правила, приклади алгоритмів виконання завдань	Методичні прийоми, форми організації роботи, педагогічні технології
Рівень деталізації	Оптимальний обсяг інформації для засвоєння	Розширена інформація, науково-методичні коментарі, джерела додаткової інформації
Міжпредметні зв'язки	Згадуються у контексті конкретних тем	Детальний опис міжпредметних зв'язків, можливості інтеграції
Організація роботи	Орієнтація на індивідуальну роботу та роботу під керівництвом учителя	Пропозиції застосування групової парної взаємодії, індивідуальної з описом
Самостійність	Підтримка самостійної роботи та самонавчання учня	Методика організації самостійної роботи учнів, способи перевірки
Мова викладу	Доступна, адаптована до вікових особливостей учнівства	Професійна педагогічна термінологія
Ресурсне забезпечення	Не розглядається	Необхідні матеріали, обладнання, цифрові ресурси для уроку
Домашнє завдання	Завдання для виконання вдома	Рекомендації щодо обсягу, диференціації, перевірки домашніх завдань
Формат представлення	Привабливий дизайн, ілюстрації, зручна навігація для учня/учениці	Практичний, функціональний формат, таблиці, схеми планування

Підручник, як друкований так і цифровий, важливий для учнівства у процесі опанування нового, а посібник допомагає вчительству організувати цей процес таким чином, щоб структурувати нову інформацію, роз'яснити її різними способами, мотивувати учнівство до навчання за допомогою різноманітних методів та видів навчальної діяльності.

ДИЗАЙН ЯК ПРОСТІР ПЕРЕТВОРЕННЯ ІДЕЙ НА СЕНСИ

*Ольга Борисенко
Тадія Зеліневка
Тамара Аиствак
Юлія Степницька*

Дизайн підручника – це не декоративна оболонка, а фундаментальний педагогічний інструмент, що безпосередньо впливає на процес навчання. Його завдання – не просто прикрасити сторінки, а структурувати інформацію, керувати увагою учнівства та полегшувати розуміння складних концепцій. Від ретельно спланованих полів середньовічних манускриптів до модульних сіток цифрової епохи, продумана організація простору завжди була центральною для оформлення змісту навчання. Мета цього розділу – надати авторам, редакторам і дизайнерам практичну методологію для створення візуально ефективних, функціональних та інтуїтивно зрозумілих навчальних видань у контексті ключових принципів графічного дизайну та психології сприйняття.

Плануючи дизайн шкільного підручника, потрібно орієнтуватися на загальні вимоги чинних нормативних документів (див., зокрема, СОУ 22.2-02477019-07:2007 «Підручники і навчальні посібники для середніх загальноосвітніх навчальних закладів», ДСанПіН 5.5.6-138-2007 «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»). Водночас варто пам'ятати, що кожен підручник – це унікальний продукт співпраці авторського колективу, редактора та дизайнера, що має насамперед чітко окреслене тематичне наповнення (зміст дисципліни), функціональне призначення (виклад цього змісту у зручній для вивчення та викладання формі) та адресата (залежно від класу, у якому вивчають дисципліну). Три останні позиції і повинні визначати

особливості дизайну конкретного підручника: його зорієнтованість на тематику, функціональність (завдяки якій забезпечується зручність) та відповідність віковим можливостям учнівства.

Успішний дизайн видання починається не з вибору кольорів чи ілюстрацій, а з глибокого стратегічного планування. Саме на початковому етапі закладається концептуальна основа, що визначає логіку, структуру та візуальну мову майбутнього підручника. Ключовим фактором успіху тут є налагодження чіткої комунікації між автором, дизайнером та редактором, що дає змогу гармонійно поєднати зміст із формою.

Створення якісного підручника – це результат синергії, а не індивідуальної роботи. Автор є експертом у предметі та носієм семантичної ієрархії. Він чітко розуміє, який матеріал є основним, який – допоміжним, а на чому потрібно зробити особливий акцент. Дизайнер володіє інструментарієм для втілення цієї ієрархії. Його завдання – перекласти дидактичні цілі автора мовою візуальної ієрархії: шрифтів, композиції, кольору та ілюстрацій. Без комунікації на ранніх етапах може виникнути ситуація, коли візуальна мова суперечить педагогічному задуму: дизайн не допомагає, а заважає навчанню, створюючи візуальний шум або руйнуючи логічні зв'язки в тексті. Ефективна співпраця є головною передумовою успіху.

Робота над дизайном підручника має розпочинатися зі створення схематичного макету. Це архітектурний кресленик видання, що визначає просторовий ритм та інформаційну архітектуру ще до того, як буде зверстано бодай рядок фінального тексту.

Функції схематичного макету:

- ✓ визначення конструктивних елементів (розташування основних і додаткових текстів, рубрик, ілюстрацій, навігаційних елементів);
- ✓ формування ритміки (планування послідовності викладу матеріалу, чергування теоретичних блоків, практичних завдань і візуальних акцентів);
- ✓ побудова ієрархії (візуальне розмежування головної та другорядної інформації на рівні цілого розділу чи розвороту).

Цей останній етап критично важливий для узгодження бачення між автором та дизайнером. Він дає змогу оцінити, наскільки текстова частина співпрацює з візуальною, і внести за потреби корективи до того, як буде витрачено час на фінальне оформлення.

Обкладинка – це не окремий рекламний елемент, а невіддільна частина цілісної візуальної концепції підручника. Гармонійний і професійний продукт виникає тоді, коли обкладинка та внутрішні розвороти розмовляють однією візуальною мовою.

Цей зв'язок досягається через використання спільних елементів:

- ✓ шрифтові рішення (гарнітури, використані в заголовках на обкладинці, мають перегукуватися зі шрифтами заголовків усередині видання);
- ✓ кольорова палітра (основні кольори обкладинки мають знайти своє продовження в оформленні рубрик, схем та інших акцентних елементів внутрішнього блоку);
- ✓ стилістика ілюстрацій (графічна манера ілюстрацій на обкладинці має відповідати стилю візуальних матеріалів усередині).

Таке цілісне стратегічне планування дає змогу створити єдиний, продуманий об'єкт. Ці стратегічні рішення знаходять своє тактичне втілення в архітектурі кожної окремої сторінки, де структура та порядок є першочерговими. Продуманий макет кожної сторінки – це фундамент читабельності та функціональності підручника. Чітка організація простору не є обмеженням для авторської творчості. Навпаки, це потужний інструмент, який забезпечує візуальну послідовність у всьому виданні, покращує сприйняття інформації та істотно полегшує навігацію для учнівства.

Сприйняття сторінки підпорядковується прогнозованому візуальному шляху: погляд читача рухається від елементів з найбільшим візуальним контрастом до елементів з найменшим. Завдання дизайнера – запрограмувати цей шлях так, щоб він відповідав логіці засвоєння матеріалу. У контексті західної культури природний шлях читання – зверху вниз та зліва направо. Дизайн має підтримувати цю послідовність. Неприпустимо, коли найактивнішим елементом на сторінці стає другорядний елемент, наприклад, яскрава кольорова плашка колонтитула. Таке рішення змушує погляд «стрибати» вгору сторінки, відволікаючи від основного тексту та порушуючи процес читання. Акценти мають підкреслювати головне, а не другорядне.

Вільний простір на сторінці, який часто називають «повітрям», є таким самим важливим елементом дизайну, як текст чи ілюстрації. Цей підхід трансформує підручник зі статичного, призначеного лише для читання об'єкта, на динамічний, інтерактивний робочий простір для учня.

Функції вільного простору:

- ✓ покращення читабельності («повітря» навколо текстової шпальти розвантажує її візуально, роблячи довгий текст менш обтяжливим для ока);
- ✓ створення фокусу: (достатній простір навколо важливих елементів (схем, визначень) допомагає повернути до них увагу);
- ✓ функціональність (широкі поля є надзвичайно важливими для навчального видання, оскільки вони надають учнівству простір для власних нотаток і коментарів, заохочуючи до активної роботи з матеріалом; перенасичена, «затиснута» сторінка ускладнює сприйняття та позбавляє видання функціональності).

Колонтитули та колонцифри (номери сторінок) є ключовими елементами навігації. Їхнє головне завдання – бути функціональними та непомітними. При їх оформленні варто уникати:

- ✓ надмірної декоративності (складні графічні елементи відволікають увагу);

- ✓ візуального обтяження (розміщення навігаційних елементів на масивних, яскравих кольорових плашках, особливо у верхній частині сторінки, створює візуальний тиск і конкурує за увагу з основним змістом);
- ✓ низького контрасту (текст колонтитула, набраний виворіткою (світлим по темному) на неконтрастному тлі, стає нечитабельним і втрачає свою функцію).

Навігація має слугувати тексту, а не домінувати над ним. І хоча архітектура сторінки створює сцену, головним актором на ній залишається текст, голос якого визначається типографікою.

Шрифт – це не просто набір літер для передачі інформації. Це ключовий елемент дизайну, який визначає читабельність, емоційний характер та візуальну вагу всього текстового матеріалу. Вибір шрифту та робота з ним є першочерговим завданням дизайнера, оскільки саме текст складає основу будь-якого підручника.

Вибір між шрифтами із засічками та без них (гротесками) є стратегічним рішенням, що впливає на сприйняття всього текстового масиву.

Характеристика	Шрифти із Засічками (Antiqua)	Гротески (Sans-Serif / Grotesk)
Візуальна вага	Створюють легшу, «повітряну» текстову площину	Створюють щільнішу, важчу текстову площину
Читабельність	Дуже зручні для читання в дрібних кеглях та великих обсягах тексту. Засічки «чіпляються» за рядок, спрямовуючи погляд. Говорять класичною «книжковою мовою»	Добре сприймаються на екранах та в рекламних матеріалах, але у великих текстових масивах можуть втомлювати око
Рекомендація	Рекомендовані для основного тексту підручників для всіх вікових груп	Можуть бути використані для заголовків або в комбінації, але їх застосування для основного тексту вимагає обережності

Для створення чіткої візуальної ієрархії (основний текст, заголовки, підзаголовки, примітки) не потрібно використовувати велику кількість різних шрифтів. Це поширена помилка, яка призводить до візуального хаосу. Найкращий підхід – обрати одну багату на накреслення гарнітуру, яка містить різні варіанти жирності та стилю (наприклад, Light, Regular, Italic, Medium, Bold, Black). Використовуючи різні накреслення та кеглі в межах однієї шрифтової сім'ї, можна створити складну та логічну градацію тексту, зберігши при цьому стилістичну єдність. Потрібно вкрай обережно ставитися до акцидентних (декоративних) шрифтів. Їхнє місце – на обкладинці або в дуже великих заголовках, але не в основному текстовому блоці, де вони лише погіршують читабельність. Дотримання базових технічних правил типографіки є запорукою комфортного читання.

Інтерліньяж (міжрядковий інтервал). Для комфортного читання інтерліньяж має бути на 1–2 пункти більшим за кегль шрифту (наприклад, для кегля 12 пт інтерліньяж 14 пт). Для молодшої школи цей інтервал можна додатково збільшити.

Підкреслення. Варто уникати використання підкреслення для виділення тексту. Лінія підкреслення створює додатковий подразник для ока, заважаючи сприйняттю форми літер. Для акцентування існують курсив та жирне накреслення.

Прописні літери (капітель). Текст, повністю набраний великими літерами, читається значно повільніше, ніж набраний рядковими. Його використання виправдане лише для дуже коротких заголовків або аббревіатур.

Деформація літер. Категорично заборонено механічно розтягувати чи стискати літери для заповнення простору. Це руйнує їхню анатомію, закладену автором шрифту, та катастрофічно погіршує читабельність. Ефективна типографіка надає тексту голос, а візуальні матеріали доповнюють його образами та даними, створюючи повноцінну візуальну мову.

У сучасному підручнику візуальні матеріали перестали бути просто прикрасою. Ілюстрації, схеми та інфографіка є повноцінними засобами комунікації, які доповнюють, пояснюють, структурують і поглиблюють навчальний матеріал. Їхня роль особливо важлива для сучасного покоління візуалів.

Однією з найчастіших помилок є змішування ілюстрацій із різних джерел: фотографій, векторних кліпартів, малюнків різних художників. Це створює стилістичний дисонанс і робить видання неохайним. Принцип стилістичної узгодженості є прямим продовженням цілісного підходу, закладеного ще на етапі зв'язку обкладинки із внутрішнім блоком. Ключове правило – візуальна цілісність. Доречно розробити або дібрати єдину візуальну стилістику для всього видання. Це стосується не лише ілюстрацій, а й іконок, схем, діаграм та персонажів. Єдиний візуальний ряд створює гармонійний продукт і засвідчує високий рівень видавничої культури.

Вибір стилю та типу ілюстрацій має безпосередньо залежати від віку цільової аудиторії, оскільки психологія сприйняття у дітей різного віку істотно різниться.

Для початкових класів найкраще підходять сюжетно-тематичні, розповідні ілюстрації, які допомагають візуалізувати історію чи процес. Також ефективними є чіткі предметні зображення, що не містять зайвих деталей і допомагають зосередитись на об'єкті вивчення.

Учні старших класів здатні сприймати складніші візуальні метафори. Тут доречним є використання асоціативних і концептуальних візуальних образів, які не ілюструють текст буквально, а спонукають до аналізу й формування власних висновків.

Для сучасних учнів, звиклих до швидкого сприйняття візуальної інформації, інфографіка є надзвичайно ефективним інструментом. Вона допомагає стисло, структуровано й наочно представити

складні дані, процеси або взаємозв'язки між поняттями. Грамотне поєднання коротких текстових блоків, іконок і діаграм робить інформацію легкою для запам'ятовування. Використання QR-кодів для посилання на додаткові онлайн-ресурси може збагатити навчальний процес. Водночас варто враховувати потенційні недоліки цього інструменту. Потреба використовувати смартфон під час уроку може відволікати учнів від основного заняття. Вебсайти можуть змінювати адреси або зникати, через що QR-коди в друкованому підручнику з часом стануть неактивними. Рішення про їх використання має бути виваженим і функціонально виправданим. Цю візуальну мову ілюстрацій та інфографіки підсилює продумане використання кольору.

Колір у навчальному виданні – це потужний інструмент, який має виконувати насамперед функціональну, а не лише естетичну роль. Продумана та обмежена кольорова схема допомагає структурувати інформацію, розставляти логічні акценти, покращувати навігацію та створювати інтуїтивно зрозумілу для учнівства систему сигналів.

Замість використання великої кількості випадкових кольорів, що створює візуальний хаос, рекомендовано розробити обмежену, але функціональну палітру. Ефективним є підхід, що ґрунтується на використанні кольорових пар – наприклад, одного теплого та одного холодного кольору. Кожному кольору в такій системі присвоюється чітка, незмінна функція впродовж усього підручника. Наприклад, оранжевий (теплий) може бути для правил, важливих визначень, елементів, що потребують особливої уваги з боку користувача. Синій (холодний) колір буде доречним для оформлення додаткової інформації, словника, коментарів, прикладів. Такий підхід дає змогу «зашифрувати» інформацію і створити для учнівства інтуїтивну систему сигналів. З часом дитина починає несвідомо асоціювати певний

колір із певним типом контенту, що значно прискорює пошук і сприйняття матеріалу.

Неправильне використання кольору може не лише знизити естетичну якість видання, а й погіршити його читабельність.

Уникайте поєднань, які погано читаються (наприклад, жовтий текст на білому тлі, світлий текст на світлій кольоровій плашці, виворітка на неконтрастному тлі тощо). Це не лише естетичний недолік, а й критична проблема доступності, яка може зробити матеріал непридатним для деяких читачів.

Не використовуйте велику кількість різнокольорових виділень тексту на одній сторінці. Це створює візуальний шум, руйнує ієрархію та втомлює зір. Кольори на екрані монітора та на папері після друку можуть дуже відрізнитися. Яскравий колір на екрані може стати бляклим і брудним на папері. Обов'язково робіть кольоропроби, щоб уникнути несподіванок. Продуманий підхід до кольору завершує створення цілісної візуальної системи, яка перетворює підручник на ефективний інструмент навчання.

Високоякісний сучасний підручник – це продукт глибокого синтезу змісту та форми. Він народжується в результаті тісної синергії між авторським колективом, редактором та дизайнером, де кожне візуальне рішення – від вибору шрифту до розташування ілюстрації – підпорядковане головній меті: зробити процес навчання ефективним, зрозумілим і захопливим. Дизайн перестає бути непомітним сервісом і стає активним учасником освітнього процесу. Наше спільне завдання – створювати підручники, які є не лише інформативними, але й «привітними» до читача. Книжки, які хочеться взяти в руки, з якими зручно працювати і які викликають не втому, а інтерес до пізнання нового.

ЗМІСТ

Немагічні перетворення: як освітні стандарти стають підручниками <i>Юлія Романенко</i>	4
Від концепції до реалізації: як зробити концептуальні засади освітніх галузей основою авторських рішень <i>Катерина Молодик</i>	14
З миру по книжці: міжнародний досвід підручникотворення <i>Людмила Лисогор</i>	20
Роль підручника в оцінюванні та оцінювання в підручнику <i>Ірина Клименко</i>	33
Методична кухня: готуємо підручник, який хочеться «споживати» <i>Михайло Альохін</i>	38
Який він, академічно доброзесний підручник? <i>Марина Кафтан</i>	44
Сам собі рецензент: як перетворити експертизу на дороговказ для автора <i>Ольга Мірошникова</i>	56
Універсальний дизайн у підручниках: експертний підхід до доступності навчання <i>Наталія Бабич</i>	64
Слово до слова - структура готова <i>Тетяна Засекіна</i>	80
Реально про віртуальне: кілька слів про створення цифрового контенту до підручника <i>Алла Ворожбит</i>	86
Підручник VS Посібник - брати не близнюки <i>Оксана Івасюк, Марія Василюшин</i>	90
Дизайн як простір перетворення ідей на сенси <i>Ольга Борисенко, Надія Зелінська, Галина Листвак, Юлія Стелпціцька</i>	96

